

motrišta

GLASILO MATICE HRVATSKE MOSTAR • SVIBANJ-LIPANJ 2010. • ISSN 1512-5475

53

Barišić, Behram, J. Bošnjak, Božić,
M. S. Božić, Brkić, Brkić Milinković,
Buhač, Čaušević Kreho, Čerkez,
Dornik Marinčić, Džolota, Fazil Obad,
Gatalo, Hanjalić, Hlavaček, Jurica,
Jurić, Jurić, Kaplan, Karamatić,
Karanović, Krešić, Kujundžić, Kuko,
Laco, Lasić, Lovrić, Maksumić,
Marić Šarić, Marinović, Međedović,
Meić, Mlinarec, Muselimović,
Nedjć, Nežirović, Ondelj Maksumić,
Oručević, Pajević, Pavlović, Pavlović
Grgić, Pehar, Repesa, Simčić, Suton,
Šimić Tonin, Šunjić, Tadić, Tiro, Vrljić,
Vukoja, Vuković, Zetića

Za utemeljitelja i nakladnika: Josip MUSELIMOVIĆ
Glavni i odgovorni urednik: Miro PETROVIĆ
Uredništvo: fra Ante MARIĆ, Dragan MARIJANOVIĆ (zamjenik glavnog
i odgovornog urednika), Mira PEHAR, Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ
Jago MUSA
Lektor i korektor:
Grafičko oblikovanje: SHIFT kreativna agencija, Mostar
Telefon/faks: +387 36 323 501
E-mail: motrista@tel.net.ba
Adresa: Ulica kralja Zvonimira b.b., 88000 Mostar
Žiroračuni: 30 60 21 00000 38 226 kod HYPO ALPE ADRIA BANK d.d. Mostar,
161 02 000 115 000 30 kod RAIFFEISEN BANK BiH
Cijena: BiH 10 KM, Republika Hrvatska 50 kn, Europa 7,5 €

Mišljenjem Federalnog ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa br. 08-91-4/97. od 3. 3. 1997. glasilo Motrišta upisano je u evidenciju javnih glasila pod br. 661 i oslobođeno plaćanja poreza na promet proizvoda.

Ovaj broj je tiskan uz potporu Fondacije za nakladništvo / Fondacije za izdavaštvo, Sarajevo.

motrišta

BR. 53, GLASILO MATICE HRVATSKE MOSTAR

Kazalo

rukopis

Božica JELUŠIĆ: Duša u pokretu 7

književni klub mostar

Željko BARIŠIĆ: Umrijet ćeš ovoga jutra	9
Semir BEHRAM: Ja, blato	11
Julijana BOŠNJAK: Ime	12
Jelena BOŽIĆ: Prvi ples	13
Mirko S. BOŽIĆ: Balada za četkicu za zube	14
Miljenko BUHAČ: Epitaf	15
Irena DORNIK MARINČIĆ: Išarana ulica	16
Adnan DŽOLOTA: Dnevni teatar	17
Alma FAZIL OBAD: Kuća	18
Veselin GATALO: Gađan dan	19
Vesna HLAVAČEK: Što tkaju ove sjeni?	20
Damir JURICA: Anarhizam i nasilje	21
Berislav JURIĆ: Oproštaj	23
Sonja JURIĆ: Zaustavit ću vrijeme	24
Almin KAPLAN: Nesklad	25
Emil KARAMATIĆ: Jesen	26
Goran KARANOVIĆ: Ka istoku	27
Ivo KREŠIĆ: Nakaza	28
Sanela KUKO: Ne brinem	29
Tina LACO: Nestanak	30
Nedžad MAKSUMIĆ: Jeruzalemljanin	32
Senka MARIĆ ŠARIĆ: Zid	33
Vlatko MARINOVIĆ: Gazana	34
Samra MEDEDOVIĆ: Bal	35
Elvedin NEZIROVIĆ: Guernica	36
Diana ONDELJ MAKSUMIĆ: Poruka	37
Anes ORUČEVIĆ: Ulica djetinstva	38
Anita PAJEVIĆ: Bogalj	39
Lidija PAVLOVIĆ GRGIĆ: Izgubljeni raj	40
Adnan REPEŠA: Jesenje molitve	41
Marko SUTON i Nikica ČERKEZ: (odlomak iz romana Mliječni put)	43
Ivan ŠUNJIĆ: Moja poetika	45
Mili TIRO: Ako ne stignem zahvaliti se jutru	46
Ivan VRLJIĆ: More	47
Adnan ŽETICA: Četiri zida	48

učilište

Dr. sc. Mile LASIĆ: Etnički ili međuetnički dijalog, pitanje je sada	49
Perina MEIĆ: Živjeti da bi se pripovijedalo, pripovijedati da bi se živjelo	60
Atif KUJUNDŽIĆ: Suvremena pitanja.	91
Nikola ŠIMIĆ TONIN: Boris Maruna: ja nisam partijski čovjek	97

mozaik

Iva SIMČIĆ: Kritika suvremenih ideologija kustoskih praksi:

29. Salon mladih - salon revolucije	103
Vesna HLAVAČEK: Dvadesetdevete kazališne igre BiH u Jajcu	114
Atif KUJUNDŽIĆ: Slikar visokih crtačko-kolorističkih i estetskih zahtjeva.	122
Ivan VUKOJA: ALU Široki Brijeg - Diplomaska izložba 2010.	125

čitaonica

Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ: Čitajte Petra Gudelja!.	131
Mato NEDIĆ: Jeka tišinom.	133
Pero PAVLOVIĆ: Osobit pjesnički stil	136
Mladen VUKOVIĆ: Aforističkom kratkoćom protiv političarskog mora gluposti . . .	139
Atif KUJUNDŽIĆ: Virtualno i stvarno u istoj osobi i knjizi	144
Vesna ČAUŠEVIĆ KREHO: O hrvatsko - francuskim književnim vezama.	148
Doc. dr. sc. Mirna BRKIĆ: Novo čitanje hrvatskih povijesti književnosti.	152
Robert MLINAREC: Lakoća putovanja tekstem – postmoderna kronologija današnjice	155
Fabijan LOVRIĆ: Princ pjesništva namijenjenoga djeci	158
Jasmina HANJALIĆ: Reducirana kroničarska vizura	164
Ljiljana TADIĆ: U ime generacije revolucionarnih epopeja.	167
Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ: Čitko i pitko	169

ljetopis

Josip MUSELIMOVIĆ: Dnevnik Mostarskog proljeća-Dana Matice hrvatske 2010. .	171
Mira PEHAR: Kulturna događanja u Mostaru svibanj - lipanj 2010.	186

DUŠA U POKRETU

Duša u pokretu, tamna lasta,
nigdje joj mjesta ni guijeta nema.
Ona je crni plašt ikonoklasta
i nepresušna pjesnička tema.

U mnogo castu ktyela bi uci,
i potraga je njena bez kraja.
Panov zov sluša uzdišuci,
kroz Knihu svojim metrom potraga.

Nemirna, strasna, kšuvajama prana,
svemu nepomičnom dirlje pokosi,
posljednji svijetu u domu gosi.

Rane i ožiljci njena su drava,
i to da žig prokletstva nosi,
u ljubavi se nikad ne skravi.

27. listopada 2005.

Kreća platio

Željko BARIŠIĆ

Umrijet ćeš ovoga jutra

Umrijet ćeš ovoga jutra
Ti bezimeni čovječe
Ovoga dana baš ovoga dana ovoga jutra
Ti ćeš umrijeti
Na isti ovaj dan umrijet će još mnogi
Ali, mene zanimaš baš ti
Koji ćeš umrijeti sasvim neočekivano u 42-oj
Sto osamdeset devet visok, crn, snažan, pametan
Umrijet ćeš potpuno nenadano
U danu gromkom i jutru mladom proljetnom
Kao voćka propupalom
U svijetu koji ide kako ide
U svijetu u kojemu si tako predano sudjelovao
Činio sve da bude po tvojoj mjeri
Uzalud
Ovoga jutra sve će se završiti
Ti ćeš umrijeti
Baš zato jer ni slutiti nisi mogao
Zbog vijavice, iskri ili meduze
Tja!, tko bi ga znao
Nastradat ćeš u 9:45 dok sina vraćaš s treninga
Pošto je tip nadrogiran od prošle noći prošao kroz crveno
Tvoji zračni jastuci neće se otvoriti
Bit ćeš pogođen posred jetra i bubrega koji će se rasprsnuti
I ti ćeš umrijeti
Pod nebom od tirkiza
Mlazevima bure šiban poput vrelih poljubaca
Dok misliš o sokolovima gore u brdima
I rasprslim granatama na ulazima u podzemlje
Tvoja vrela, neiživljena krv teći će ispod kotača
Danas će ovo biti tvoj zadnji zadnji dan

Glatko pospremljen prije nego je završio
Prije nego što je imao namjeru da počne
Čekajući da ga gurneš o snažna bedra
Privržen jutru, privržen danu poput životinje
Gladan slave i uspjeha, gladan poljubaca
Pročitat ćemo kako si nesretno umro
Nenadano
Na putu k suncu
Što da ti kažem
Mogao sam to biti ja
Ili bilo tko od nas
Ali umrijet ćeš ti
Bezimeni moj prijatelju
Žao mi te
Još je toliko toga ostalo ispred tebe
Sin tvoj, recimo
Tvoji poslovi
Tvoje ideje koje nisu došle na red
Toliko toga si planirao napraviti bezimeni čovječe
Instalirao rakete na važnim punktovima
Probijao se u zaleđa, u nebranjena sela pohote
Falusoidno usremljen barikadama, presnažni čovječe, uzdanico naša
Da znaš ovo što ja znam ostao bi kod kuće
Sjedio mirno, pušio i čekao
Jutro da se zarumeni, da sazori, onda krenuo polako, spokojno kao što si znao
Dao bi malome za autobus i sve bi bilo dobro
Ali, ti nisi svjestan što te čeka na tom semaforu
Mogao bih te upozoriti da ideš drugim putem
O, tako bih te želio upozoriti
Kopka me to
Ali, kako da ja znam gdje će se to točno zbiti
Kada još ni ne znam tko si
Ne znaš ni ti kao ni ja
Dok se ne upoznamo u ovoj pjesmi
Dok ne upoznam čitatelje koji bi isto tako viknuli
Upozorili te, bodrili te kao i do sad bezrezervno
Omiljeni naš čovječe
Jedina razlika među nama je što ćeš ti umrijeti
A mi ćemo živjeti
I sve će se nastaviti
Kao da te nije ni bilo
Bit ćeš kao pahulja na dlanu otopljena
Možda smo mogli nekad biti prijatelji
Da si ostao živ
Svašta smo još mogli skupa učiniti, o da
Ali, moram ti reći kasno je iza tebe i za nas
Ovoga jutra ti ćeš umrijeti.

Semir BEHRAM

Ja, blato

Vuci me vuku koji vuče
vepra za vrat,
Vrati me vratima što vode
u vrt. Smrt mi tumara
u grlu
zato, vodi me vodi u zemlju
u blato. Pepeo me popio,
krv mi odlio. Ja sam se molio,
ja sam i volio. Vodu sa zemljom,
istinu sa mrakom
Vuci me zrakom, zatrpaj mrakom

Julijana BOŠNJAK

Ime

Kažu mi da život je borba.
Borit ću se!

Ali u kojoj areni da se borim?
Jer ako se izborim
hoće li mi zapljeskati
pošteni i pravi ljudi.

Za koju vjeru da svjedočim
kad se ni vjernici ne vesele!
Čemu ja da se nadam?

Na krilima koje ptice da poletim,
da se još vinem k Bogu u visine!

Ipak, ćutim, Bog je u srcu,
u tišini,
pa ću se spokojno u sebi smiriti.
Da mi se u vječnosti
ime ne izbriše.

Jelena BOŽIĆ

Prvi ples

Otpleši sa mnom dva tri takta zadnjeg nikad,
Par koraka našeg nemogućeg izvan ritma.

Okreni me kao princezu, primi oko struka,
U tvojoj neka zaigra moja ruka.

Zavrti me još jednom u sredovječnom tonu
Kao moj nikadašnji princ, do pola mi priđi,
A onda kako samo ti znaš - po bontonu,
Prije vrhunca pjesme uz naklon otiđi.

Mirko S. BOŽIĆ

Balada za četkicu za zube

Nije lako biti četkica za zube
Brineš se o tuđoj higijeni
Umjesto o svojoj vlastitoj
I u biti nisi ništa drugačiji
Od obične čistačice javnog wc-a
Koja čisti nered koji su drugi
Nesmotreno ostavili za sobom

Nije lijepo biti četkica za zube
Stanuješ u higijenski upitnim uvjetima
Povremeno padneš u paučinu iza
Veš mašine dok centrifugira
Ljubavni život i nije ti bogzna kakav
Umjesto sa ženskim usnama,
Maziš se sa zubnim naslagama iza njih

A poslije ti se čak niti ne zahvale
Već te tutnu u čašu kao da upravo
Nisi penetrirao u njihova vječno prljava usta
Kao da je tvoja krivica što nemaju naviku
Koristiti zubni konac pa da barem povremeno
Možeš kidnuti na godišnji odmor

Nemaš sindikata da ti čuva leđa
A u slučaju umirovljenja ne čeka te
Lagodan život u nekom staračkom domu
Već jedna obična kanta za smeće

Težak je život četkice za zube
Nikome doista ne bih poželio
Egzistencijalne dileme jedne
Srednje tvrde četkice za zube
S dodatkom za čišćenje bakterija
S jezika, odakle, dokazano je,
Dolazi i onaj grozni zadah iz usta

Biti čistač tuđih zubi
Isto je kao i biti nečiji tajni ljubavnik
Osoba bez identiteta i imena
Koja se tek povremeno nađe
U intimnom kontaktu s tobom
A poslije se oboje pravite stranci
Jer nitko pri zdravoj pameti
Ne bi priznao da ima spolne odnose
S vlastitom četkicom za zube

Zato četkice ostavite da se i dalje
Bave prljavim poslom održavanja
Vaše zubne higijene
A za ostale tjelesne otvore ćete se,
Vjerujem, već nekako snaći.

Miljenko BUHAČ

Epitaf

Ništa mi nisu kazali
Kad su donijeli plod na moje
Buduće uzglavlje
Sanjali su zaboravljene oceane
Kojima će moja duša biti lađa
Ali za sobom ne ostaviše
Nebesko sjeme
Ili ga možda ne bijahu uzbrali
Moji su preci
Zapravo
Ostali na Atlantidi
Na pola puta
Od sebe do putokaza
Kojim sam ja skrivao
Ljubav prema stradanju

Sve svoje ljubavi ja sam
Dakle
Odbolovao prije rođenja
Dok su neznane mi ptice
Lelecima salijetale drvo
Pod kojim je počivala
Moja naslijeđena smrt

Irena DORNIK MARINČIĆ

Išarana ulica

Išarana ulica
Nekim siluetama
Ubrzanih koraka
I olovnih pogleda.
Dah tmurnog vremena,
Opustjelog zelenila.
Plač ponekog djeteta,
I molitva prosjaka!
Iskrivljena istina,
Ogoljena sudbina!
Igranje umovima
Beznadnih likova
Tragovi bezbožnika
Lažnih proroka,
Tek poneka zvijezda
U svakodnevici
Svemira

Adnan DŽOLOTA

Dnevni teatar

Volim je.
Dok se oslanja na lažni bok
I prodaje mi šarenu lazu
Dok čekam bus
Da uhvatim Godoa
Bar predzadnji red
Iz usta joj sipa otrov
I med
I baca me na tanak led
Hm...
Kako volim patetičnu misao
Dok mi bježe Estragon
I vozni red.

Alma FAZIL OBAD

Kuća

Kuća u kojoj ti ne stanuješ više
ne miriše na prekrasna jela
nikome se ne nudi sok od zove
niti se zalijevaju ljubičice
u saksijama, na prozorima

Kuću u kojoj te nema
ne posjećuju mlade
uboge ciganke
da im udijeliš
ono što si namijenila
niti na terasu slijeću
uvijek gladni golubovi
da pojedu mrvice
sa tvoga dlana

Od kuće koju si napustila
kao da svi okreću glavu
i njeni ukućani
pogled
spuštaju niz ruke
i zakivaju duboko
plašeći se
da bi i njihov glas
mogao polomiti
tu jedino potrebnu
mrtvu tišinu

Poput nesmotrenih čuvara blaga
osjećaju se krivim
za prazne škrinje
u kojima se zatvara
muk
težak i sam

Kući iz koje si preselila
u blažena prostranstva
ne treba više zimsko sunce
svoju varljivu toplinu
još nudi samo noć
pusta
što na kapaljku cijedi
sjećanja...

Veselin GATALO

Gadan dan

Paklen je bio dan
kad su ih sablasti šibale granjem
po koži i krznu
dok su bježali od sjenki

Bio je dan
kad je pas bio
zabrinut za čovjeka

Bio je dan
kad je čovjek režao
a pas morao
na kraju šume
smjestiti obje sjenke
na pravu stranu

Vesna HLAVAČEK

Što tkaju ove sjeni?

W. Shakespearu

(odgovor na Sonet XLIII)

Ja ne znam tko si: sjen što vara mene,
ili si samo moje sjeni sjen...
Zrakom sve same sjenke plešu ovaj tren...
Znam li za kakvom sjenom duša moja vene?

Da l' priviđa se meni obris njen?
Kako razaznat zbilju mi od sanja,
i hoće li mog života slast postat manja
ako raspletom tkanje što snuje mi ga sjen

tvoja, o, dragi? Za ljubavlju gorim; al' više
još za istinom žudim: tko ovu pjesmu piše?
Bog, ili vrag, il' priviđenje čudno što muti

pamet moju... Dok čeznem neba kap, slap
kiše nebeske, ja slutim: spoznajne će trak
svjetlosti spustit se na me i stazu kojom puti

Ijubavi me vode obasjati blago... Ili to opet šuti
Bog? O, srca želje, o čudesni, drhtavi minuti

Damir JURICA

Anarhizam i nasilje

„Pa kako možeš podržavati
anarhiste“,
unosio mi se u lice cijele večeri.

Prijatelj je moga prijatelja, sreli smo ga
slučajno.

„Znači li to da ne vjeruješ u
boga,
stvoritelja svega vidljivoga i nevidljivoga?
Znači li to da si ti u stvari – komunist?“,
unosio mi se u lice cijele večeri.

Prijatelju je bilo neugodno, zastao je s nama
slučajno.

„E jebem ja te Grke, i te
anarhiste,
pedeset godina smo čekali državu,
šta pedeset –
tisuću godina,
i sad kad imamo našu državu,
ti meni kažeš – jebo državu“,
unosio mi se u lice cijele večeri.

Prijatelj je skretao temu, spomenuli smo anarhiste
slučajno.

„Dosta je bilo takvih kao ti –
neprijatelja sistema.
Neprijatelja opstojnosti našeg naroda,
sabotera tisućljetnih težnji!“,
unosio mi se u lice cijele večeri.

„Želim samo popiti par piva,
našaliti se i opustiti“,
htio sam mu reći...

„Želim se smijati s prijateljem,
poslije užasno teškog dana“,
htio sam mu reći...

Dok je još pričao,
debelom, teškom pepeljarom
razbio sam mu usta i –
sve prednje zube...

Berislav JURIČ

Oproštaj

Penjemo se prema vrhu
U samo svjetlo doći ćemo
Dopusti da te poljubim
Prije nego se zadišem

Sonja JURÍĆ

Zaustavit ću vrijeme

Zaustavit ću vrijeme
onoga dana kad podignem gole ruke
i utihnu sve pobune
koje sam krišom pripremala.
Protiv sebe.

Sve će stati i prepustiti se
Bijeloj tišini vremena
naslonjenoj na naše vjeđe.

Poletjet će osmijeh
i sudariti se s gomilom
tuđih riječi...

I ostat će samo osmijeh.
Nedodirljiv.
Svet.

Zaustavit ću vrijeme, kažem.
I pripremam svoje ruke
da izdrže trenutak pobjede.

Almin KAPLAN

Nesklad

Ima trenutaka koji zahtijevaju apsolutni red.
pa tako liverišem krevet,
zatvorim vrata od ormara,
izravnam zavjesu tako da podjednako s obje strane zakriva prozor,
posložim knjige na polici odveće ka manjoj ili obrnuto,
izgovaram samo jasne riječi bez samoglasnika,
očima ispeglam majčine bore na licu,
i legnem na sredinu kreveta.

Tada obično razmišljam o neskladu,
o praznom mjestu na polici,
o tebi.

Emil KARAMATIĆ

Jesen

vaza
u njoj nema vode
cvijeće polako trune

mijenjamo cvijeće
ali opet nema vode

cvijeće polako trune

došla je jesen, cvijeća nema

ima vode
ali nema što trunuti

Goran KARANOVIĆ

Ka istoku

Na pišalištu pored granice
autobus se prazni

umorni putnici otpuhuju
dimove

dijelim sendvič s unakaženim psom
koji zahvalno skakuće
pored mojih nogu

Ivo KREŠIĆ

Nakaza

Promrzao, gole guzice i posramljen
On se vraćao kući iz pohoda na umjetnost
Sada mu više ništa nije smetalo
Osim podrugljivo graktanje gavrana.
Grad je po stoti put umro,
Progurao kroz kanalizaciju
sva govna velikih mislilaca koji su
toplih guzica mislili o umjetnosti.
Srli su i on i oni,
I doslovno i figurativno
Samo se nije znalo tko više.
A vrijeme je protjecalo
I klubovi književnika su se palili i gasili
Kao krijesnice u gluhoj noći.
Bilo je to vrijeme smrada, licemjerja i preživljavanja
Pa opet su svi bili sretni i nisu se žalili.
Mislili su da ne može bolje od vjetra, vode i vatre
Od zemlje koja ih čeka
A i nije moglo
Dok god je i pad bio let.
Promrzao, gole guzice i s mrtvim gavranom u ruci
On je hodao bos po prljavom asfaltu
Trgao odjeću i zabadao perje gavrana u sebe
Brišući krv velikim jezikom
Pretvarao se u nakazu.

Sanela KUKO

Ne brinem

Ne brinem što neću doživjeti treći milenij.
Izrast ću u neko stablo,
otjecat ću vodama zemljom,
pit će me sunce dok trajem,
ključat će me laste.

Ne brinem što neću doživjeti treći milenij.
Zatravit ću se,
a moje postojanje u svijetu oko mene bit će tajno,
u sehari toj moje iznošene haljine
obući će vjetar,
osvanut ću tako pod suncem Afrike,
sretna što me svugdje pomalo ima.

Ne brinem što neću doživjeti treći milenij.
Sve dok mileniji još uvijek traju.

Tina LACO

Nestanak

Ja nisam umro. Samo me nema više.
Ti tražit ćeš me jutarnjim beskrajem,
u sumaglici sna, u vjetru što diše
A cesta kad te opije, i umoran kad staneš,
kad osjetiš da tijelo se tvoje ko pospan tulipan
njiše i njiše...
stani i shvati –
ja nisam umro. Samo me nema više.
I ne lutaj. Ne luduj. Neka tvoje me oči ne gledaju.
Odvesti te neće nikud.
Gle, već bogovi sumraka na svoj tron sjedaju
A ja smiješeći se nestajem u plaču mrke planine,
i ruke moje, modre i mokre, iskru svome Stvoritelju predaju...
Ja znam, ruke tvoje pobjeći mi ne daju...
Al prije nego te otjera bijes gromova i
utope te kapi kiše,
Ti osvrni se i uvjeri:
Ja nisam umro. Samo me nema više.
Plači. To pravo je tvoje. Sam si ga sebi dao.
I ja ti ga dajem. I suzama se divim.
Kuni se sjenama da zvao si me i zvao,
da tražio si me poljima čežnje, močvarom straha –

i ne brini, laž lako na srce pada onome tko ga nema,
i svi kupit će laž da negdje sam pao,
a istina se skrila i drhti u sablasti čuka
i njegove pjesme, sve tiše i tiše, i kaže,
ja nisam umro. Samo me nema više.
Vrati se domu svome. Mene prepusti mome nebu.
Tvoje ceste vrte se u krug i umukle su u neznanju.
Okreni se i otiđi. Neka stopala ti uzalud ne nazebu.
Ja sretan sam drugdje, na svojoj zvijezdi.
Il' barem ću biti.
U nadi je spas.

A glas tvoj postat će nijem,
od zaborava ostariti ruka,
muka otrovat će ti trbuh
Ti kovat ćeš ideju o povratku
Mene Tebi i Tebe Meni.
Al eno vatra nebeska već divlja,
i pero sudbinsko dan polako briše,
Ja ne znam jel to java ili san,
mamuran pogled ili širok um
Samo kroz sumorno polustanje
Nazirem, nešto gore piše...
I, čini mi se ipak...
Ja nisam umro. Samo me nema više.

Nedžad MAKSUMIĆ

Jeruzalemljanin

Tri hiljade godina je
Kako živim
I sve ih proživjeh
U Jeruzalemu

I ona dva puta
Kad svi ga napustiše
Ja ostadoh
Među pepelom i razbacanim kamenjem

Znam da je svako vrijeme
I spokoj
I prijetnja
Da uvijek u zoru vrijedi pogledati
Da li se promijenila zastava
Na brdu iznad grada

Preživjeh dvadeset opsada
Jedino je što naučih
Da će opsjedani opsjedati
Oni čije kuće gore
Paliti kuće onih što ih pale
Da će umoreni biti oni što more
Jer sve je prolazno
I sve vječno

Dovoljno je živjeti
Tri hiljade godina
Da bi se znalo
Da se mijena promijeniti ne može

Osamnaest puta obnavljah Jeruzalem
Nikad u dobra vremena
Tek što se vraćah
Umoran od dugih ratova

Teški kamen zaticah na leđima
I uzidavah u zidine sve deblje
Moga Jeruzalema

Na grobovima kopah grobove
Na hramovima gradih hramove
Iz ratova u ratove žurih
Stjecah rane na ranama
Proroke pitah do kada
I svaki mi reče
Ne huli
Sretan budi
Što dijeliš sudbinu Jeruzalema

Jedanaest puta Jeruzalem promijeni vjeru
Jedino ja nijednom ne promijenih Jeruzalem

Biće da sam trebao ovom gradu
Tri hiljade godina je mnogo vremena
Odlazili su bolji od mene
Teško mi je ostaviti Jeruzalem
U kojem ne postoji vrijeme

Biće da sam mu trebao više od sveštenika
Od kraljeva i kurtizana
Od proroka i pjesnika
Dugo vrijeme trpljenja
I dugo vrijeme nade
Više ličim ja Jeruzalemu
Nego ove zidine među kojima stojim

*5. oktobar 1995 – 6. januar 1996.
Genova*

Senka MARIĆ ŠARIĆ

Zid

Ponekad između je zid,
s dvije suprotne strane
prisonimo prste,
dodirujući isto mjesto,
tek sluteći udisaje onog drugog.
Ništa nije izvjesno.
Šutimo,
jer što bi to i mogli reći?
Još nismo došli dotle
da pričamo sa hladnim mrtvim zidom.
Ipak,
osjećamo nešto
tutanj skrivenog srca, možda samo,
tugu
što našla je uporište,
da zaplače.
Nema više ruku,
ni lica,
ni tijela,
tek nagovještaj postojanja.
I ako slomim razum,
progovorim
prinoseći obraz vlažnom zidu,
možda me ipak
uspješ čuti.

Vlatko MARINOVIĆ

Gazana

‘Oćeš državu, vrati puške i humanitarnu
I plati više čovječe cjelogodišnji all-inclusive na Jadranu

U idejama ne smiješ biti mlitav
Nema isponove
Nema kombiniranja nespojivog, nema dodatnih extra-objašnjenja
Jel’ ti itko ovdje sličiči na Immanuela Kanta?

Sve mora biti jasno na prvu i ostati kao nedvosmislen grobni epitaf na zadnju
Eh, znam – to je teško
Ali je to tako pod ovim Nebeskim svodom

Za vlastite ideje moraš biti spreman gorjeti u paklu ovoga svijeta
A možda i onoga

Pa ti to tumači kako hoćeš
Onaj koji zna, to sve prihvaća bez naprezanja
Koji ne zna – GAZANA!

Samra MEĐEDOVIĆ

Bal

Sjedeći u avionu misli su letile
u svakom momentu ljepote iz visina,..., planine su
izgledale kao valovi na okeanu. Želja za
opuštanjem je postajala nepodnošljiva
a planovi su se slagali kao kockice uglavi.
Mišići se zatezali
i kičma se preobražavala u grubo stablo.

Samo jedan momenat je mogao da preobrazi
sve u blaženstvo bez mane, momenat sna.
Gledajući kroz bademov behar, nebo
je izgledalo kao plavi zastor na tufne koji je
skrivao najljepše tajne bašta.

A bašte pripadaju dvorcima u kojima se još
održavaju balovi gdje se rađaju ljubavi
svih vremena. Doživjeti je maker
kroz pripadnike tih ljubavi. Kroz imaginaciju
pa čak imaginaciju u snu.

Ujutro se ničeg ne sjećam pa čak ni imaginacije
i koža se naježila
i mišići su se još više zategli
i kičma je postala grubo stablo.

Elvedin NEZIROVIĆ

Guernica

bili smo djeca
vojnici koji su jurišali na ženska srca
zdušnije nego na neprijateljske bunkere
voljeti!
o, zaboga, zbog ljubavi je vrijedilo izgubiti rat

mi smo povijest učili
vodeći tuđe ratove
u rovovima tmastim
obuzdavali smo mladost koju
nikada nismo uspjeli odživjeti

naši snovi su ostali pokošeni na nekoj oranici
naši snovi su pucali
poput dječjih lubanja pod vojničkim čizmama
naši snovi su, poput ptica, rastjerani rafalima
i sada postoje negdje
kao sveukupno ništa

bili smo samo djeca
umjesto u zagrljaje očeva
jurišali smo u iskopane grobove
u ovu pjesmu
iz koje su trebale iznići ruže
u kojoj su se trebale naći gole krasotice
a ne motivi s Guernice

bili smo djeca
sada smo duhovi

sada smo
Smrt

■ Anes ORUČEVIĆ

Ulica djetinstva

Slobodan k'o vjetar
Provlačim se ulicom
Djetinstva mog.
Poznata lica,
na zadnjoj stanici života
stoje,
odlaze putevima svojim.
A mene planine deru
komade moje
Poznatim licima daju.

Anita PAJEVIĆ

Bogalj

Pod mrkim nebom
što ga okrutno gleda
snove sniva bezimena
nepriznati dječak.
Izgubljeni koraci
lutaju mu snijegom
djetinjstvo rastjerujući
bambusovim štapom razjareno.

Po željezničkoj tračnici
bose noge mu klize,
nepozvan na te tračnice smrti stiže...

Uzbiban zatomljenim plačem,
suncu rujnom posljednji treptaj
oka sivog daruje.
Teški uzdasi vraćaju se
u dječakovo srce,
dok kolijevki nesigurnosti
iz koje izišao je
pokušava odoljeti;
djetetu u sebi zapovijed
dati :„Stani!“

Iskušat ću smrt-
dijete sebi kaže-
služiti svijetu,
zarobljen, omražen...
Gral nad svetim nebom
najednom se diže,
upozorenje mu šalje-
ne trči dijete malo,
smrti se ne predaji tako...

U bijesu, gonjen tišinom,
samoćom, oči zatvorio je:
„Konačno“ i predade se
tako smrti tužno...
Na prugu stade,
vlak skeletni proleti
kroz njegov...
Bol nije nestala...
još tu je...

Na livadama smrti
živi bogalj- dječak
nepozvan u život što gleda...
U crvotoku spava,
u krakovima se guši,
taj dječak sa tugom u duši!

Okrutne oči promatraju
ga i dalje, posljednje trzaje
udova pokušavaju mu uzet
svijet ga mrzi,
svijet ga više ne voli,
djetinjstvo jedno je izgubljeno...
Oh, kako boli...

Među krijesnicama,
u noćima gluhim,
sasvim usamljeno,
dotučeno srce sjedi
preda se u beskrajnost
oduzetih snova gleda...

Lidija PAVLOVIĆ GRGIĆ

Izgubljeni raj

Raskošne grane na cvotočnom drveću su,
i na njih slijeću preparirane ptice,
i pjevaju pjesme u molovima.

Ulice bez semafora, ljudi bez očiju,
sjene pozdravljam u prolazu.
I mislim da vučem čelične konce,
prave poteze u pravom trenutku,
ali vučem trulu užad
i bacam sidro s avetinjskog broda
u proključalo more
s dnom od živog pijeska.

O ljudi, pomozite brodolomcima
koji grčevito stišću svoje daske,
i koji plutaju nošeni nekim nepostojećim kursom!
A ljudi su tihe titrave sjenke
i pomalo su gluhi...

Brodolomci gledaju lelujave palme,
tamo plešu domoroci s cvijećem oko vrata,
osjeća se miris ruma i duhana...
Dok glasovi odzvanjaju obalom
valovi razbijaju stijene.
Halucinacije, fatamorgana, ludilo?
Što bilo da bilo...
Havaji su na drugom planetu.

Jesenje molitve

Bježe sa stabala posljednji smežurani listovi, kiše padaju sve češće i duže, s njima se javljaju i teške glavobolje kod moje nene... dedo osjeća sve jaču „škripu“ u koljenima. Gledano kroz zamagljeno prozorsko staklo, sve je u isti mah i sivo i mrtvo... Kraćaju dani kao rukavi na mom džemperu.

Jesen od ljeta preuzima prijesto.

Sjedimo u dnevnoj sobi, pogleda prikovanog za telefon koji, (na moju radost) uporno šuti... Očekujemo vijesti.

„Refika je u poodmakloj trudnoći, može svakog časa da rodi“, objasnio je otac. Prije negoli su upitali bilo šta, njegov warburg je već kašljao niz sokak.

„On je već započeo veselje“, uzdiše dedo i sa trofejnih rogova skida francuzicu.

„Stara, treba li šta ponijeti iz čaršije“.

„Samo djetetu bombone“, odvrća nena iz kuhinje pridržavajući jednom rukom dimije, drugom moju mršavu ruku.

Dedo do podne sjedi u čaršiji, ispija konjak i žali se na penziju, mezi sir i glasno ogovara svoga sina - mrcinu koja pije, cara li mu jebem... Nena dotad u velikoj tepsiji peče pitu... A ja? Ja bauljam po šumi iznad kuće, „lomim vrat“ po ogoljelim stablima, pravim osmatračnice iz kojih ću motriti na Osmana, mucavog čobanina kojemu se rugam, i kući, na ručak, odlazim tek kad me potjera kiša, ili tugaljiv nenin glas koji me doziva iz avlije.

U to vrijeme dedo će u kafani „dovršiti“ svoj posljednji konjak za taj dan, „zaboraviti“ bombone i dogegati se kući. Kapa će mu sad padati preko očiju, dugmad na istrpanoj košulji će biti raskopčana, izgovaraće nerazumljive riječi od kojih razabiremo samo „najvažnije“; kako je „grad“ pun seljaka, da su cijene brašnu otišle gore, da jedva „od bolova u koljenima na nogama stoji“ te konačno, da mu je mozak ispuhao k'o balon, jer se, evo, tek u sokaku sjetio da je trebao nešto kupiti. Nena će za njegovu „amneziju“ okriviti konjak, ali tek kad on za sobom zatvori vrata od kupatila „jer ters je on, sine, da mu nešto prigovorim po tri dana ništa ne bi okusio“. (Moja nena nikad nije vjerovala u priče koje su dolazile do nje a koje su joj imale za reći da dedo svakodnevno uživa u kafanskim sata-rašima i brudetima, pa stoga, ako ponekad i odbije da jede pod izgovorom sekiracije, to ne uzima previše srcu).

Dotad gledamo u njegovo, oficirski ozbiljno lice, ispraćamo drhtavi pokret ruke kojim vješa francuzicu na robove iznad vrata, da bi nas nakon toga ošinuo, loše prikriivenim, pijanim pogledom. Onda čitavu vječnost ne čujemo ništa sem mlaza vode koji krkolji u kupatilu.

„Abdesti se, gluho bilo, k'o da je s hadža a ne iz kafane“, iščuđuje se nena dok rasprema sto.

„Je li ko zvao“?, pita dedo preko zalogaja.

„Niko. Još niko“, odvrća nena i puše u komad pite prije negoli ga ponudi meni.

Dedo otpuhuje... misli na moga oca, koji nikako da nazove. Svi šutimo, o nečemu razmišljamo...

Nešto kasnije, pomažem neni raspoređivati sto, perem čaše iz kojih smo pili jogurt, pred dedu stavljam kutiju Lindže, pred nenu cigarete i pepelnicu. Spremamo se za podnevni počinak.

Ležimo. Na jednom kauču ja i moja nena. Na drugom, pijano dedino tijelo. Mir remeti samo krckanje kekisa u njegovim ustima i jedna zalutala muha koja oblječe oko lusteru. Televizor je upaljen, ali lišen tona. Nena u „kutiju“ ne gleda. Dedo ispraća samo slike prije nego otpočne hrkanje - ta, na njemu ionako nema ništa pametno za pogledat.

„Neno“?, šapućem.

„Šta je, sine“?

„A može li moja majka ikako odgoditi rađanje“?

„A što pitaš, zlato nenino“?

„Zato što bih volio da odgodi, kako bih ja mogao ostati s vama“.

Nena me miluje po glavi:

„Ništa ti ne brini, sunce nenino, majka mora roditi, a ti vazda možeš doći kod nas.“

„Ali oni mi neće dati“.

„Što ti ne bi dali“?

„Jer moja majka kaže da se vas dvije ne volite“.

„Šuti kenjičino jedna, šta ti o tome znaš“, zaurla dedo u pravcu našega kauča, gasi televizor i okreće se na drugu stranu“.

Nena me nježno miluje po glavi, uspavljajućim, nježnim riječima... vodi me u predvorje snova.

A kad se probudim, dedo i nena već srću kafu. Vjetar je pobrisao maglu s prozora i kroz zavjesu se nazire komadić sunca koje stidljivo viri iza namrgođenog oblaka. Gusti pramičci dima poigravaju oko lusteru i nestaju pri dodiru sa stropom. Dedo sa roga skida kaput. Prebire džepove, nudi me bombonima. Nena me grli. U oku joj iskri suza. Na lice mi utiskuje trag svojih svenulih usana...

Potonuo u njen zagrljaj, ja mrmljam molitvu.

Molitvu da zauvijek ostane ovako.

„De, de, cara vam jebem, šta ste se raspekmezili“, korio bi nas dedo sad, ali mu osmijeh poigrava na licu, pa samo šuti...

Između neninih nadolazećih jecaja razabirem da sam prije dva sata postao brat, te da su majka i sestra dobro.

Otac će svakog časa doći po mene. Iz neninog zagrljala izvlačim se tiho, poput uljeza. U ruksak skupljam svoje stvari. Oko mene nadolazeći sumrak i dva draga smežurana lica...

Oblak u jednom zalogaju guta polovinu sunca. U sokaku kašlje očevo auto. Stojim u avliji i puštam kišu da se pomiješa s mojim suzama. Prebacujem ruksak preko ramena...

Čekam.

(odlomak iz romana *Mliječni put*)

Nakon ručka otišli su u zoološki vrt, kao što je bilo i planirano. Prolazeći pored životinja u njihovim neprirodnim staništima, vidjevši ih kako tužno gledaju u daljinu, kao da su svjesne da ne pripadaju tom prostoru, tim skućenim rešetkastim kavezima u kojima su se osjećale svakako samo ne prirodno, Stephani ne zadrža u sebi svoje dvojbe o smislu postojanja ZOO-a već se okrenu prema svojim roditeljima koji su polako išli za njom i upita ih oboje, dječji iskreno:

– Zašto su životinje u ovako malim kavezima? Zašto nisu tamo gdje im je mjesto, gdje i inače žive?

Njeno pitanje ih iznenadi. Richard još jednom pomisli koliko je ta njegova kći dobrotorna i inteligentna. *Koliko li samo shvaća da je i njihova obiteljska situacija neobična poput staništa ovih divljih zvijeri*, pitao se Richard.

– Stephani – započe Richard dok ga je Monica gledala sa zanimanjem – drago mi je da si nas to priupitala, uistinu. Mila, mi ne možemo ništa učiniti po pitanju toga, ali možemo biti svjesni da ovo nije normalno boravište za životinje. Vidiš onog lava? – priupita pokazavši prstom prema skućenom kavezu u kojem se nalazio kralj životinja s već dobrobrano atrofiranim mišićima.

– Vidim – reče kratko Stephani gledajući napaćenu životinju sa svim suosjećanjem dječjeg pogleda.

– On bi trebao biti u divljini gdje bi bio istinski kralj životinja. Sada je samo pojavom sličan svom rođaku u nekoj afričkoj savani, dok je duhom mrtav, poput nevinih ljudi koje zatvore u zatvor i koji klonu duhom i pomire se sa svojom sudbinom – pokušavao je objasniti Richard nešto o čemu ni sam nije previše razmišljao.

Čak je i on ostao osupnut ovom usporedbom te je pogledao lava s istinskim osjećajem sućuti. Požali što je spomenuo nevine ljude u zatvorima, to bi moglo dodatno rastužiti malu. Ugrize se za jezik. Pokuša ispraviti stvar.

– Znaš, lav u zatočeništvu živi duže nego u prirodi... Jede svakodnevno i...

– Ali, tata, kakav je to život? – prekide ga, očito uzrujana, djevojčica.

– Stephani – nastavi sada Monica – pravilno razmišljaš o životinjama i to je najvažnije. Naravno da ovo nije pravi način da se životinje upoznaju, ali ne može svatko sprašiti u Afriku da bi vidio lava – pragmatično završi Monica.

– A zašto bi ga svatko morao vidjeti? – upita sad Richard i nastavi – Zar baš ova životinja mora biti osuđena na doživotni zatvor jer netko želi vidjeti uživo lava bez da ne ode u Afriku?

Sam se začudio svojem pitanju. Opet se ugrize za jezik. Obično mu takve stvari nisu padale na pamet. Imao je dovoljno posla i s ljudima u nevolji.

– Richarde, znam što govoriš, ali tako je to. Što sad da radimo? Hoćemo li ih osloboditi iz kaveza? – nestrpljivo reče Monica ne razumijevajući zbog čega se Richard toliko uzrujao zbog lava dok je nju mogao ostaviti samu u kući, gdje se osjećala točno poput životinje u kavezu....

Ivan ŠUNJIĆ

Moja poetika

Udaljavaju se obzori;
Pogledi se gube u neprekidnim daljinama

Prošlost i budućnost se
Razdvajaju tamom neukrotive tišine

Dug put do svitanja
Snovitim varkama je protkan

Pronađi svoju formu, bogova dar;
Tišinu ukroti, uokviri

I želje i snove
I strah, ljubav i nadu

Dug put do svitanja
A prvi ćeš ugledati zrake!

Mili TIRO

Ako ne stignem zahvaliti se jutru

Tijelo mi ledeno
Kiše razbudiše
Na samoću iskonsku
Vjetar me podsjeti
Dok nebo bez Lune
U blato me pritiska
K'o u grobu nag
Ja radost osjetih

Sa dvorova mržnje
Bjeginac sam
Uhodama noćnim
Zameo sam trag
Stranac sam u tvojim
Vrtovima tajnim
U ružinom trnju
Umirem ti drag

Moja je ljubav
Ključ svetog grada
Trpeza siromašnim
Sviraču je harfa
Stvorena da me nadživi
A ne ostavi nikada
Ljubav sam što kuca
Na tvoja vrata

Labudova krik
Praskozorje objavi
Pred sobom vidjeh
Lice ljubavi
Iz tamnice osame
Pred raj stigoh
Odveć mrtvom
Ti srce mi oživi

Dok ledene mi usne
Tvojim sve su bliže
I tijelom svojim tjeraš
Crnih ponora slutnju
Obećanje da volim te
Sad ti moram dati
Ako ne stignem zahvaliti
se jutru ...

Ivan VRLJIĆ

More

Ja more pričuva sam njedra tvog
i oganj sam sidru tvom
kroz šapat moj ribe vijore
a put moj zatrpan je algama...
Kroz moje obraze oluje niču
a morske stijene pjevaju mi na samici
gospodar sam plavetnilu svijeta
a duša moja srodna je duši oceana...
Ja more katkad šapućem obali svojoj

ne bi li imalo stišao kitov pjev
u meni brodovi leže stoljećima
a spokoj sam mornarima velikim...

Adnan ŽETICA

Četiri zida

Zadnje tri godine života pao je na postelju, nije mogao sam ni na toalet otići, a ja sam

morala za nas i njegove lijekove raditi.

Bio je teški plućni bolesnik. Prije polaska na posao, bilo ljeto ili zima,

ostavila bih prozore otvorene

zbog provjetravanja.

Naš stan nalazi se na prvom spratu, pa su kvartovski narkomani preko balkona ulazili i uzimali stvar po stvar,

a njemu su davali cigarete, pa je zborio:

“Ako miliciju zovneš, kazat ću da je riječ o trampi.”

Osim šupljeg madraca punjenog perjem i nepopijenim lijekovima, poslije njega među naša četiri zida nije ništa ostalo, bukvalno.

Dr. sc. Mile LASIĆ*

Etnički ili međuetnički dijalog, pitanje je sada

- povodom 14. broja Statusa -

U lipnju 2006. godine razgovarao sam s Ivanom Vukojom, glavnim i odgovornim urednikom časopisa za političku kulturu i društvena pitanja Status iz Mostara, koji je potom objavljen na radio valovima WDR-a i u izvodima u nekim tiskovinama izvan BiH, ali nije mogao u BiH čak ni u jednom liberalnom bh. magazinu s kojim sam se u to vrijeme dopisivao iz zapadne Europe. Razlog tomu bila je – pokazat će se kasnije - „tema broja“ upravo tada objavljenog devetog broja Statusa, posvećena ustavnim promjenama u BiH i konsocijacijskim modelima. U Sarajevu su, naime, vješti i moćni medijski manipulatori promptno o ovoj temi proširili famu kao o „srpsko-hrvatskoj ujdurmi“, koju su skuhalo dr. Mirjana Kasapović i dr. Nenad Kecmanović, ma koliko malo bilo vjerojatno da se njih dvoje u posljednjih 20 godina dodirnuli i po jednom ljudskom, stručnom ili političkom pitanju. Razlog tomu je što je dr. Kecmanović izabrao srpske nacionalističke vode i potpuno nihilistički odnos prema BiH, dok je dr. Kasapović bila i ostala dobra politologinja s čijim se stručnim i/ili političkim stavovima nije uvijek lako složiti.

Potpuno neutemeljeno se, nažalost, u Sarajevu tretiraju neprijateljem BiH svi takvi kakva je dr. Kasapović ukoliko su se usudili nešto pozitivno kazati o fenomenu konsoci-

* Docent dr. sc. Mile Lasić, rođen 1954. u Uzarićima (Široki Brijeg), proveo je zadnjih 18 godina u SR Njemačkoj dijelom kao jugoslavenski i bosanskohercegovački diplomat a dijelom kao „free lancer“, slobodni novinar, publicist, kolumnist i prevoditelj. U akademskoj 2009/2010. godini započeo je profesorsku karijeru na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, na politološkom studiju i kolegijima: 1) Uvod u političku teoriju (II); 2) Međunarodni politički odnosi (I i II); 3) Integracijski dometi Europske Unije; 4) Teorija i praksa diplomacije (I i II)... Autor je brojnih politološko-socioloških eseja i studija, objavljenih u zemlji i u inozemstvu, kao i knjige „Europska Unija: nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi“ (Sarajevo Publishing, 2009.). U tisku su mu knjige „Mukotržno do političke moderne („Dijalog“, Mostar) i „Europa sada – Europe Now“ (DEPO portal / Buybook, Sarajevo). Član je Odbora za sociološke znanosti Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ...

jacijske demokracije. Najgore je što nešto takvo ne čine samo bošnjački etno-nacionalistički „bardovi“ i njihovi mediji nego i bosanski lijevo-liberalni ili građanski intelektualci i njima bliski mediji. A da su i jedni i drugi samo pažljivije čitali naslov njene tobože sporne knjige (M.K., Bosna i Hercegovina – Podijeljeno društvo i nestabilna država, Zagreb, 2005.), morali bi priznati da je autorica posve točno dijagnosticirala stanje u BiH i da se zalaže za izlazak iz nestabilnosti BiH. Ona ne isključuje, doduše, ni mogući raspad BiH ukoliko ne bi bilo dovoljno pameti među bh. zaluđenim elitama i narodima. Ljutiti bi se morali, zapravo, hrvatski etno-nacionalisti, jer je dr. Kasapović koncepcijski izjednačila Herceg Bosnu s Republikom Srpskom, što i nije posve točno. Prva se izgubila u washingtonsko-daytonskim „bespućima povijesne zbiljnosti“, a druga je u poslijedaytonskom razdoblju postala okamenjena stvarnost, koju nije moguće mijenjati.

Ne hvaleći joj, dakle, svaku, cijenim u pristupu dr. Kasapović njezin racionalno-kritički pristup BiH, za kojeg i osobno plediram. Iz njezinog takvog pristupa proizlazi i poruka da konsocijacijska ponuda neće zauvijek stajati kao mogućnost izlaska iz totalne bh. nestabilnosti u smjeru stabilnog društva i države zvane BiH, odnosno da su kompromisi nužni i tsl. Alternativa kompromisu je vječna reprodukcija postojećeg stanja, kojeg zovem - kao što čitatelji znaju – jaranskom ili javašluk, neodgovornom konsocijacijom, ili čak, „razlaz đaci“, svatko na svoju stranu uz pjevanje i pucanje kao i u prošlosti. Uostalom, BiH bez unutarnjeg kompromisa oko ustavnih promjena ne može dobiti status kandidata za članstvo EU, a to je već *c r i m e n* velikog formata njezinih političkih elita prema svim narodima i ljudima, bili građani i seljaci i/ili pre-poštena inteligencija iz svijua bh. etnija...

Trostruki udar iznutra

U BiH se, dakle, i nakon što su se vladajuće elite u Hrvatskoj i Srbiji okrenule euro-atlantskim integracijama koje impliciraju odustajanje od veliko-državnih projekata i dalje provodi tzv. trostruki udar iznutra njezinih etno-elita prema vlastitoj zemlji. One to rade, dakako, na različite načine; srpske i hrvatske elite preferiraju izgradnju vlastite državnosti na dijelu teritorija BiH, dakle separatizam, a bošnjačke izgradnju „države-nacije“ na cijelom teritoriju, dakle unitarizam. U krajnjem efektu one se udružuju u zavjeru protiv mira i stvarnih interesa većine bh. građana i svih bh. etnija time što ahistorijskim pogrešnim konceptima odlažu približavanje BiH euroatlantskim integracijama. Riječju, vladajuće srpske i hrvatske etno-nacionalističke elite, uostalom kao i bošnjačka, protive se uspostavi funkcionalne zemlje BiH kao pretpostavke za europske integracije. Sve su, dakle, bh. političke elite autistične i isključive i svaka na svoj način. Srbi u RS-u u osnovi traže od Bošnjaka definitivno priznanje RS-a kao uvjet njihova prihvaćanja Bosne i Hercegovine. Hercegovački etno-politički Hrvati bi „treći entitet“ i pod cijenu da RS ostane nedodirnutu te da tobože tako budu ravnopravni s Bošnjacima i Srbima kako bi uopće mogli prihvatiti BiH kao svoju zemlju. Jednako tako je autistična i bošnjačka politička i duhovna elita koja se barem javno protivi i srpskim i hrvatskim separatizmima uz okupljanje svih Bošnjaka oko koncepcije „države-nacije“, u kojoj je Bošnjacima, dakako, namijenjena uloga „glavne nacije“, a ostali bi, valjda, trebalo da se asimiliraju ili odsele. S time u vezi smjelo bi se ustvrditi da se u realizaciji ideološko-političkog konstrukta države-nacije u bošnjačkim vodećim političkim i duhovnim krugovima zaboravilo koliko bi takvo što moglo biti kontraproduktivno upravo po same Bošnjake, o čemu je uza-

ludno upozoravao nedavno umrli akademik Enver Redžić. Uostalom, takav zakašnjeli a-historijski projekt nije moguće napraviti drukčije nego protiv volje dijela Bošnjaka, te protiv skoro plebiscitarnog suprotstavljanja takvoj asimilirajućoj koncepciji BiH njezinih Srba i Hrvata, i ostalih, vjerujem ...

O fenomenu konsocijacije pisali su u devetom broju Statusa prije četiri godine: Mirjana Kasapović, Dušan Babić, Faruk Borić, Radoslav Dodig, Zlatko Hadžidedić, Omer Ibrahimagić, Željko Ivanković, Slavo Kukić, Ivo Lučić, Asim Mujkić, Zoran Pajić, Dražen Pehar, Eldar Sarajlić, Christian Steiner, Kasim Trnka, Ugo Vlasisavljević i Božo Žepić. Tim je putem, dakle, a ne nikakvom „srpsko-hrvatskom udjurmom“, pri čemu bi Mostar odnosno Status trebali imati ulogu „trojanskog konja“, ušla u bh. javni prostor tema konsensualne demokracije ili konsocijacije, da bi do danas ostala nerazumljena ili ignorirana. Status ju je, istini za volju i kasnije doticao, bila je organizirana rasprava o istoj temi i u uredništvu jednog sarajevskog magazina, u isključivoj formi se prenijela i na stranice nekih dnevnih listova i jedne sarajevske revije za kulturu pa ju je potom prekrila ledena tišina. Moja ju je malenkost ovog proljeća uzaludno pokušala oživjeti i uspio sam jedino da me se ignora i tamo gdje sam godinama skoro bez ikakve naknade surađivao. Bit će da se u sarajevskim medijima i lijevo-liberalne i/ili građanske orijentacije izabrao lakši put, ma koliko bio pogrešan, dakle ne priznati notornu očevidnost da je BiH podijeljeno društvo i „propala država“, a ne samo „nestabilna“ kako ju je svojedobno ocijenila dr. Kasapović.

Ja sam, ipak, nepopravljivi optimist i naivac-idealista pa i dalje vjerujem da je pitanje momenta kada će se i u Sarajevu i među Bošnjacima shvatiti da BiH nije i ne može biti klasična nacija-država. Uostalom, ne mogu ne vidjeti u prvom redu u bosansko-bošnjačkoj tvrdoglavosti nepriznavanja realnosti u BiH ništa drugo do reprizu srpskih iskustava i zabluda glede bivše Jugoslavije. Pri tomu mogu ljudski razumjeti da se nekim vrlo časnim i dragim ljudima „bosanstvo“ iskazuje izlazom iz zamršenog muslimansko-bošnjačkog ili uopće bh. slijepe ulice, jednako ili slično kako se katolicima ili Hrvatima činio izlaz u prošlosti u ilirizmu ili sveslavenstvu, ili, pak, pravoslavnima i Srbima u „čistom jugoslavenstvu“. Ipak, ostajem pri stavu da je nužno i hitno pozabaviti se de-konstruiranjem ovih i drugih ideološko-političkih magli i zabluda, a ne trošiti dragocjenu energiju na konstruiranje novih iluzija, uključivo putem izrade sve novijih, boljih i ljepših ustavnih prijedloga koji imaju samo jedan veliki problem što se s njima jedva dotiče okamenjena bh. zbiljnost...

Potruga za vjerodostojnim pripadanjem

Ako ćemo i dalje nepristrano i pošteno, a ne po naški, kako se Hercegovci šale među sobom, dužni smo uočiti da su pripreme za unutar-etničke i inter-etničke bh. dijaloge već započele i to na stranicama časopisa „Status“ broj 14 koji se ovih dana pojavio pred čitateljima nakon višegodišnjeg poremećaja u njegovom koliko-tolikom redovitom izlaženju. Zapravo, na stranicama novog Statusa je javno iznijet unutar-redakcijski prijepor koji je ujedno i temeljni bh. prijepor o kojem se šuti. Razlog dugoj stanci u izlaženju Statusa nije bila, dakle, kronična besparica koja redovito prati ovakve projekte nego unutar-redakcijski prijepor čije značenje nadilazi okvire ovog časopisa i njegova posljednjeg broja od više od 360 stranica. O ključnom prijeporu nešto poslije, prvo ću biti slobodan ponuditi čitateljima dijelove mojeg već spomenutog razgovora s

glodurom Statusa Ivanom Vukojom od prije četiri godine u kojem je Vukoja jezgrovito ocrtao pomoću sintagmi „pluralnost mišljenja“ i „intelektualna arena“ profil ovog dragocjenog bh. časopisa za političku kulturu.

„Volio bih da je ‘intelektualna arena’ sintagma koja može dobro okarakterizirati profil časopisa ‘Status’,“ kazao je Vukoja, „osnovna ideja bila nam je napraviti časopis koji će promovirati demokratski pluralizam... Nadam se da Status nipošto nije, niti će ikada postati ‘klub istomišljenika’ u kojem ćemo jedni druge uvjeravati u ono što ‘svi znaju’, što je ‘svima jasno’ i oko čega se ‘u biti slažemo’. Uistinu nastojimo, među našim suradnicima, imati autore koji različito promišljaju i objašnjavaju društvene i političke fenomene bh. društva. U pravilu, uvijek imamo nekoliko autora koji zastupaju dijametralno različite poglede na uzroke i posljedice društvenih fenomena i procesa kojima se u Statusu bavimo. Jer, upravo to konceptualno neslaganje (ali, pritom, nužno, međusobno uvažavanje), taj “politeizam” stavova i vrijednosti je osnovna ideja časopisa Status i osnovni urednički koncept. Uvijek sam nastojao naglasiti da ‘istina’ Statusa nije u pojedinim tekstovima, stavovima ili autorima, nego u mozaičnoj cjelini koju svi ti pojedinačni tekstovi i stavovi čine. Niti jedan autor ne zastupa Status, niti Status isključivo zastupa i predstavlja bilo kojeg autora, pa ni mene kao glavnog urednika. Naš koncept je od početka bio strogo autorski - napiši sto misliš i potpiši se, ako je tekst dobar, nikoga ne vrijeđa i ne širi mržnju, mi ćemo ga objaviti bez obzira koje stavove/koncepte/teorije zagovarao... Kao i u svaki parlament i u Status se ponekad probiju pomalo bizarni likovi, te predstavnici najrazličitijih opcija političkog i teorijskog spektra. Ukoliko su ti autori i takve teme odraz onoga što egzistira u bosanskohercegovačkom društvu, onda oni i trebaju biti zastupljeni u Statusu. Mislim da je za bosanskohercegovačko društvo i državu najvažnije da se što realnije i objektivnije suočimo s postojećim stanjem stvari i problemima kojima je bremenito, a ne da zamagljujući i iskrivljujući društvenu i političku realnost dugoročno stvaramo još veće probleme. Pritom, kada je Status u pitanju, dijagnosticiranje društvenih i političkih realnosti ne znači i njihovo nekritičko prihvaćanje, nego upravo suprotno, znači početak procesa osmišljavanja i pronalaženja društvenog i političkog okvira koji, na najbolji mogući način, te suprotstavljene realnosti može uspješno harmonizirati...“

I, doista, i u novom 14. broju Statusa su se u cijelosti potvrdile Vukojine sintagme „pluralnost mišljenja“, „intelektualna arena“ i “politeizam” stavova, pa time i posebno mjesto Statusa među bh. tiskovinama. Vidim, dakle, veliku važnost teorijsko-političkog prijepora darovitih i vrijednih mladih ljudi članova uredništva Statusa (Eldar Sarajlić, Ivan Vukoja, Alen Kristić) u tomu što su o prešućenim problemima javno progovorili i što će svaki čitatelj - i bez velikih naprezanja - moći vidjeti ključne razlike i među njima i drugim suradnicima Statusa ukoliko su različitim kulturoloških ili etničkih korijena, metaforički kazano ukoliko su iz Sarajeva i Mostara (a tako bi bilo i da su iz Banjaluke). Najvažnije je u prijeporu o putovima kako stići do neke normalnosti u BiH, što su njegovi sudionici strastveno branili svoje pozicije pa potom svoju intelektualno-političku internu svađu obznanalili javnosti i zajedno potpisali „Status“ broj 14, ne rastajući se kao neprijatelji. S time se posvjedočilo da je i u BiH moguće voditi dijalog i o najtežim temama. U tom smislu je ovaj broj Statusa jedna velika *prolegomena* za ono što neminovno slijedi u BiH a to su i unutar-etničke i inter-etničke rasprave, pa i opća rasprava o tomu što BiH može biti a da bude potaman za sve njene narode i građane. Radi se o onomu što proizlazi iz naslova priloga A. Kristića: „Potraga za vjerodostojnim pripadanjem“.

„Usidreni u predrasude“

„U pripremanju 14. broja Statusa dogodila su se određena neslaganja i nesporazumi među članovima uredništva. Iz toga se razvila pisana polemika u kojoj su sudjelovali Alen Kristić, Eldar Sarajlić i Ivan Vukoja. Neslaganja i nesporazumi pojavili su se glede određivanja teme broja. Kristićev i Vukojin prijedlog za temu broja bio je *Hrvatsko pitanje u BiH – pogledi iznutra*. Kristić je kao glavni urednik broja bio napisao cirkularni dopis u kojem je potencijalnim suradnicima htio pojasniti razloge zašto je izabrana upravo ta tema, te im ponuditi nekoliko tematskih cjelina s natuknicama kako bi im ilustrirao što bi sve tekstovi unutar teme broja mogli uzeti u razmatranje. Eldar Sarajlić, treći član uredništva, nije se slagao s odabirom teme, niti sa sadržajem cirkularnog dopisa. To svoje neslaganje izrazio je u pisanom obliku i tako otvorio spomenutu polemiku. Na kraju smo se složili da temu broja djelomično preoblikujemo i nazovemo *Unutarnacionalni /unutaretnički dijalog: potreba ili iluzija*. Pred zaključivanje broja dogovorili smo da našu polemiku skupa s Kristićevim cirkularnim pismom objavimo kao uvod temi broja, te da svatko od nas napiše i osvrt na spomenutu polemiku. Uredništvo“, tim riječima se otvara vrlo uzbudljivih Statusovih četrdesetak stranica (str. 11-53) mail-prepiske i autorskih osvrtla trojice spomenutih članova uredništva Statusa koje se čitaju kao krimi-priča iz već navedenih razloga ...

Upućenima je, dakle, odavno jasno da ni Status ni njegovo uredništvo nisu ono što misle o njima „usidreni u predrasude“ (Alen Kristić), dakle nisu „skup svjetonazorskih, ideoloških, političkih i inih istomišljenika“, dapače! Ipak, predstavljat će iznenađenje i upućenima žestina rasprave koju su Eldar Sarajlić i Ivan Vukoja iznijeli u internoj mail-prepisci. Bit njihova prijepora je u različitom pristupu pitanju što je BiH bila u prošlosti a što je danas i i što uopće može biti sutra, te kojim ciljem stići do normalne zemlje, ma koliko se prijepor vrtio oko naivnog pitanja: je li baš nužno voditi unutar-etnički dijalog u situaciji kada u BiH ima mnoštvo i drugih problema? Eldar Sarajlić je bio (i ostao) protiv te vrste diskursa iz njegove legitimne teorijske i političke pozicije „lijevog liberala“, zbog čega je i prigovorio apostrofiranje „grupnih prava“ i „nekonzistentnost“ svojem kolegi Vukoji (E. S., Grupna prava i problem konzistentnosti). Ivan Vukoja, pak, neskriveno zastupa poziciju etno-liberala pa iz te, također legitimne, pozicije prigovara Sarajlićevoj i sličnim teorijsko-političkim pozicijama potpunu odsutnost sluha za kolektivna ili grupna prava. Ona se – po Vukojinom najdubljem uvjerenju - ne mogu supsumirati pričom o jednakim pravima za sve bez obzira na vjeru i naciju u zemlji kakva je BiH. Vukojinu bi analizu, naslovljenu: „Liberalni etnonacionalizam i multikulturalno građanstvo nasuprot liberalnom fundamentalizmu i mitu o etnokulturnoj neutralnosti“, trebali vrlo pažljivo iščitavati ne samo oni segmenti bh. javnosti koji su atribuirani u naslovu njegova priloga. Sposobnost uvažavanja i ovakvog pristupa bi mnogima mogla pomoći da ne otplove u apstraktne lijevo-liberalne vode, a BiH da možda konačno i pronađe „magičnu formulu“ vlastite opstojnosti koja mora u sebi uključivati i prava građanina kao pojedinca i prava kolektiviteta, ma koji i kakvi bili, dakako na recipročnoj osnovi i uz čvrste garancije, popraćene sankcijama za nepridržavanje.

„Fenomen Komšić“

Ideja socijaldemokracije mi je, dakako, i dalje bliska, ma koliko više nemam nikakvih iluzija o bh. socijaldemokraciji, posebice o njezinom vodstvu, jer je predsjednik SDP

BiH Zlatko Lagumdžija već uradio sve ono što nije smio uraditi, primjerice razvio je „kult ličnosti“ i otjerao bolje od sebe iz vodstva, dakle one koji su mu potencijalno bili konkurenti. SDP-ova centrala u Sarajevu se pretvorila u moćni, privatizirani makijavelistički ustroj jednog čovjeka, misle brojni ožalošćeni ljudi koji kritiziraju SDP BiH ne iz etnokratskih pozicija nego zbog toga što je dijelom i sam postao dio problema umjesto da bude dio rješenja i ozbiljnija alternativa bh. etnokracijama. Ovaj sam uvod morao napraviti kako bih dotakao Vukojin poziv na razum u vrhu SDP-a u svezi s „fenomenom Komšić“, ma koliko se takve formulacije u SDP-ovoj centrali odbijale i negirale.

„Ako su Hrvati konstitutivni narod u BiH, a Željko Komšić nije izabran glasovima Hrvata, onda njegov izbor za hrvatskog člana predsjedništva nije legitiman“, ponovit će Ivan Vukoja i na stranicama Statusa ono što je već kazao u Pulsu demokratije u studenom 2006. godine. A svima onima, uključivo E. Sarajliću, koji ne vide nikakav problem u tomu što Željka Komšića za člana Predsjedništva BiH biraju najvećim dijelom oni koji nisu Hrvati, Vukoja poručuje: „Sporno je i da za hrvatskog člana predsjedništva glasuju i oni koji nisu Hrvati. Zapravo, to je glavni problem, a ‘fenomen Komšić’ je samo njegova posljedica.“! Dakako, i Vukoja i svi upućeni u bh. političko-pravne zavrzlake znaju da je riječ o legalnom i legitimnom Komšićevu izboru sukladnom daytonskom ustavnom tekstu i iz njega proisteklom Izbornom zakonu BiH, kojima se de facto onemogućuju Hrvati da biraju onako kako to čine Srbi u RS-u i Bošnjaci u Federaciji. Uz malo ironije smjelo bi se kazati, Hrvatima je onemogućeno izabrati svog etno-nacionalista, kako to čine Bošnjaci i Srbi, pa im je za „tutora“ određen nepogrešivi Zlatko Lagumdžija koji nepogrešivo znade što je za Hrvate bolje rješenje, pa je osnovni problem u SDP-u hoće li uvijek biti moguće „nahvatati“ jednog takvog kakav je Željko Komšić koji se i ponaša u Predsjedništvu BiH sukladno izbornoj potpori, a to znači samo dijelom kao član Predsjedništva BiH iz reda hrvatskog naroda. U vrhu SDP BiH se nije svjesno, povrh svega, da se i ovim putem SDP BiH, pa i sama socijaldemokratska ideja još više blamiraju među Hrvatima, posebice u Hercegovini te da se prosto ogoljuje činjenica da Hrvati na srednjoj razini vlasti nisu ravnopravni s Bošnjacima u Federaciji pa shodno tomu ni na najvišoj državnoj razini ni sa Srbima ni s Bošnjacima. Pri tomu ne zaboravljam, dakako, da se etno-Hrvati slično ponašaju na nižim razinama vlasti svuda tamo gdje su većina i mogu tako. Sve bi ove žalosne činjenice trebale biti upozorenje svima odgovornim u ovoj nesretnoj zemlji da počnu razmišljati o kompletnom preustroju BiH kojim bi se osigurala i individualna i grupna prava ljudi na svim razinama vlasti i u svim dijelovima zemlje. Otuda moje protivljenje i „trećem entitetu“, jer ne rješava ni hrvatsko ni bh. pitanje, nego samo pitanje održanja na vlasti etno-političke klase među Hrvatima. No vratimo se „fenomenu Komšić“, Željku, a ne Ivi, dakako. Željko Komšić bi, uistinu, bio „dobar građanin BiH“ kada bi povukao svoju kandidaturu za člana Predsjedništva BiH, kazao je ovih dana za Oslobođenje i profesor bogoslovije Mato Zovkić. Da su neki moji prijatelji, uključivo i bosanski franjevački svećenici, potpuno drugačijeg mišljenja glede „fenomena Komšić“, uvjerio sam se i osobno na sjednici Hrvatskog narodnog vijeća, kojemu je čista srca pristupila i nekolicina intelektualaca iz Hercegovine, uvjereni da kozmopolitsko poimanje svijeta uključuje i etničko-nacionalno utemeljenje, pogotovu u zemlji kakva je BiH. Uz sve uvažavanje tih drugih osobnosti i mišljenja, rečenomu dodajem, Željko Komšić se ne bi smio nikad više dati manipulirati od strane njegova druga Zlatka L., u protivnom snosit će dio odgovornosti i za nezadovoljstvo među Hrvatima

i za daljnje programirane napetosti između Bošnjaka i Hrvata. Dakako, ne pripadam onima koji niječu mogućnost da je Željko Komšić bh. Hrvat ili već što želi biti, da je privatno čestita osoba, ali politika je „javna stvar“ i pozicija člana Predsjedništva BiH je vrlo simboličkog značenja. Kako i u ovoj ravni objasniti skoro nevjerovatan podatak da u kabinetu člana Predsjedništva BiH iz reda hrvatskog naroda od 17 uposlenih djelatnika radi jedan ili dva Hrvata, pitaju se i neki članovi HNV-a kojima se ne može tek tako lako zaljepiti nacionalistička etiketa ...

Ne niječem načelno ni pravo SDP-a BiH da i dalje kalkulira s Komšićevim uspjehom, no tvrdim da je vrlo kontraproduktivno po stabilnost zemlje i mir u BiH što Lagumdžija ponovno šalje Komšića u utrku da dobije izbore glasovima ne-Hrvata, a sam se ne usuđuje izići na megdan bošnjačkim etno-nacionalistima. Ostajem pri tvrdnji, dakle, da bi Željko Komšić - pristajanjem na uzastopnu manipulaciju njega samoga od strane vrhova SDP-a - mogao ostati zapamćen ne samo među Hrvatima kao „Sejdo Bajramović“! Pa, gdje je onda izlaz iz ove situacije, pitaju se mnogi, između drugih i dr. S. Kukić (Kako izabrati Predsjedništvo po mjeri svih?, DEPO portal, 21.07.2010.). S njegovim se nijekanjem postojanja „fenomena Komšić“ i argumentima u prilog ponovnog biranja Ž. Komšića prosto ne slažem, ali vidim u Kukićevoj razložnoj argumentaciji moguć izlaz iz ove rošomonijade u nekim budućim ustavnim i izborno-zakonskim izmjenama. Po dr. Kukiću, „ne radi se o samo jednom čarobnom rješenju. Ima ih više. Ako bi se, primjerice, pri ustavnim promjenama i dalje ostalo na Predsjedništvu s tri člana – Hrvatom, Bošnjakom i Srbinom – svaki od njih bi, da bi bio izabran, morao dobiti povjerenje naroda iz kojeg se bira. No, ono nije i dovoljno. Pošto članovi ovog organa ne nastupaju u ime i za račun samo jednog naroda, nego u ime i za račun svih bh. građana, morali bi dobiti povjerenje i ostatka biračkoga tijela – iz druga dva konstitutivna naroda, ali i onih koji se nominiraju kao nacionalne manjine ili građani bez nacionalnog identiteta... Moguće je, međutim, i rješenje po kojem bi Predsjedništvo – i ono je pravičnije od prethodnoga – imalo četiri člana. I po kojem bi ga, pored članova iz triju konstitutivnih naroda, činio i član biran iz reda svih ostalih – nacionalnih manjina, te građana bez nacionalnog opredjeljenja.“ Tomu dodajem, s time bi se izvršile i antidiskriminacijske ispravke u zakonodavstvu na koje je BiH obvezna presudom Europskog suda za ljudska prava u „slučaju Sejdić i Finci“...

„Nepodnošljiva lakoća“ diskvalificiranja

U Bosni i Hercegovini je na djelu, dakle, nemogući koncept podjele svega i svačega po etno-načelu na koji se uzvraća lijevo-liberalnim iluzijama o jednakim individualnim pravima na svakom dijelu teritorija BiH, kao da je ovakva BiH mnogo što više od pukog okvira za sveopću manipulaciju i svakojaku makinaciju, uključivo tranzicijsko-pljačkašku iza koje ne stoji bilo tko nego upravo glavni akteri bh. drame već dva desetljeća. U BiH se nije na razini vlasti, a bojim se ni drugdje, još ni započelo promišljati stvarne uzroke ovakvog stanja i uopće (ne)mogućnosti izlaska iz slijepe ulice putem dosadašnjih modela organizacije države i društva. S druge strane, narodi i građani su se svikli na svoje nacionaliste, bez njih ne umiju misliti više ni svoju etniju ni zemlju u kojoj im je živjeti. Među tim i takvim etno-nacionalističkim elitama se nije ozbiljno prodiskutiralo ni jedno temeljno pitanje, pa ni ono: je li posljednjim ratom definitivno de-konstruirana tisućugodišnja državnost BiH ili samo kratko-povijesna državnost SR Bosne i Hercego-

vine, dakle ona koja je proizišla iz duha ZAVNOBiH-a i prema kojem BiH nije ničiji ekskluzivni posjed nego državni okvir za punopravnu i jednakopravnu opstojnost i jednih i drugih i trećih i svih ostalih, u pravilu bezgranično podcijenjenih i potihlo prisiljenih na „asimilaciju“ u većinsku i dominantnu etničku skupinu u čijem okruženju žive. Nažalost, do ZAVNOBiH-ovske „magične formule“, kojoj se može jedino prigovoriti ideološko-politička uskoća njenih tvoraca, danas nitko i ne drži baš mnogo. U svakom slučaju, bivša SR BiH u okviru bivše SFRJ je temeljito dekonstruirana u ratu i poraču pa bi je bilo vrlo teško re-konstruirati u normalno društvo i državu i kad bi to htjele njezine političke elite, a one to ne žele.

Stvarna vrijednost otvaranja unutar-nacionalnog / unutar-etničkog, zapravo unutar-bh. dijaloga na stranicama Statusa bila je, dakle, u pokušaju evidentiranja temeljnih nesporazuma glede opstojnosti BiH i, dakako, mogućih alternativa postojećem ne-poretku. U 14. broju Statusa u „temi broja“ (str. 56-165) su pisali: Faruk Borić, Srećko M. Džaja, Željko Ivanković, Alen Kristić, Dubravko Lovrenović, Ivo Lučić, fra Luka Markešić, Nino Raspudić, Entoni Šeperić, Ugo Vlasisavljević i Željko Vukić. Vrijedi primijetiti da se radi o autorima raznorodnih orijentacija i svjetonazora, pa i etničkog podrijetla, pa je u neku ruku već započeo bh. inter-nacionalni dijalog, dakle i prije prvotno iniciranog unutar-etničkog, po mojem sudu jednako prijeko potrebnog. Time sam se posve precizno odredio i prema pitanju u naslovu „teme broja“ – Unutarnacionalni /unutaretnički dijalog: potreba ili iluzija? Da, riječ je o potrebi, ali bi se upravo ona mogla pokazati velikom iluzijom!

U Statusu broj 14 ponuđen je, usput kazano, i niz drugih intelektualno izazovnih i poticajnih tematskih blokova. Izdvojiti ćemo iz tog mnoštva samo blok „Teološki klasici u Sarajevu“ u kojem se mogu pročitati izvanredno zanimljiva teološko-filozofska promišljanja fenomena grijeha, trpljenja, nade i iskupljenja kao i „svjetskog ethosa“. Iza ovog bloka stoji i kao urednik i suautor Statusov glodur za broj 14 Alen Kristić koji je za sugovornike i u pomoć pozvao ne bilo koga nego uvažene Jürgena Moltmanna i Hansa Künnga. Status u ovom bloku donosi i Künngovo otvoreno pismo katoličkim biskupima „Pet godina Benedikta XVI. – povijesni gubitak povjerenja“. Zanimljivi su i prilozi objavljeni u rubrikama: Reagiranja, Dossier iranska ambasada, Mediji i demokratizacija, Izazov pomirenja, Umjetnost, Filozofija, S društvenih margina, Naše starine i Prikazi...

U nemogućnosti da se osvrnem na sve, pokušat ću se ovdje svrhovito dotaknuti nekolicine priloga u „temi broja“. U prilogu „Bosna i Hercegovina kao politička kategorija kroz povijest“ izloženi su tipični pogledi Srećka M. Džaje na povijest BiH i njezin politički diskontinuitet, uz korektno isticanje zemljopisnog kontinuiteta BiH, zapravo Bosne i Huma, pa potom BiH. Dubravko Lovrenović u prilogu „Godina 1900. - godina 2010. (Stoljeće hrvatskih lutanja poznatim putevima) demistificira jednu od najvećih zabluda bh. Hrvata kroz povijest, onu o tzv. integralnom hrvatstvu. Ovaj Lovrenović prilog je od neobične važnosti za promišljanje sudbine Hrvata u BiH i same BiH, vodi nas razrogачenih očiju kroz povijesnu tminu od osam stoljeća neosvijetljenog katoličanstva i s njim povezanog hrvatstva u BiH. Izdvojiti ću i prilog „Što je (bila) Bosna i Hercegovina i tko smo (bili) mi“ Ive Lučića u kojem autor pokušava utemeljiti dosljednu etno-kroatističku eksplikaciju hrvatskih i/ili sveslavenskih zabluda u vezi s nacijom, vjerom, državom, itd. U najkraćem, ako Lovrenovićev pristup implicira djelomično oslobađanje od naučenih i/ili stečenih stereotipija glede konstituiranja katoličko-hrvatskog identiteta u BiH, Lučićev

pristup pothranjuje tipično hrvatsko tumačenje povijesti, ne iskoračujući ni za mrvicu izvan tzv. crkvene historiografije i ideologije integralnog hrvatstva, pa time i hercegovačko-hrvatske etno-politike. Takvo što je, dakako, legitimna pozicija Statusova autora, ma koliko bila dvojbena ili se nekome ne dopadala.

Uvjeren u potrebu akademskog dijaloga, kazat ću da je po samog Lučića kao povjesničara najopasnija „nepodnošljiva lakoća“ diskvalificiranja onih Hrvata (bili kolege mu po struci, političari ili svećenici) koji nisu njegovih svjetonazora, političkih uvjerenja, profila i ukusa. Ivo Lučić, primjerice, suviše olako ideološki diskvalificira niz povijesnih ličnosti, posebice Branka Mikulića. O Brankovom ideološko-politički ograničenom vremenu morat će se, dakako, kritički govoriti, uostalom kao i o njegovim osobnim greškama ili manama, ali do istine o „Brankovom vremenu“ u BiH neće se moći stići na način hrvatske etno-nacionalističke historiografije, kakvu demonstrira Ivo Lučić, niti pak, putem mitološke historiografije o bh. državnosti u kojoj za takve kao Mikulić i nema mjesta, jer je bio Hrvat. Uostalom, slično se zaobilaze i diskvalificiraju u drugim etno-historiografijama takvi kakav je bio Hamdija Pozderac, ma koliko se upravo u tim „Brankovim i Hamdijinim vremenima“ re-animirala i ponovno uspostavljala potpuno iščezla, skoro pa mitska bh. državnost i to na temeljnim načelima i odluka ZAVNOBiH-a.

Hoću reći, o tom prohujalom bh. vremenu i o Branku Mikuliću kao političaru i državljaniku, a on je to doista bio, morat će se progovoriti objektivnije i znanstveno, a ne istrgnutim citatom kako nacionaliste treba zgaziti kao crve, što je Mikulić vjerojatno rekao. Usuđujem se, dakle, pretpostaviti da bi se moglo dogoditi - nasuprot očekivanjima etno-kroatističke historiografije i sličnim pristupima srpske i bošnjačke etno-historiografije - da Mikulićevo vrijeme i on osobno dobiju prolaznu povijesnu ocjenu. Pri tomu bi upravo Branko Mikulić mogao biti među onim rijetkim političarima i povijesnim ličnostima novijeg doba o kojemu će se pozitivno suditi kako zbog onoga što je uradio za BiH (jedna od ravnopravnih članica jugoslavenske federacije, projekt izgradnje 1.000 škola u BiH, organizacija XIV. ZOI, itd.), pa time i za Hrvate, uključivo Hrvate u Hercegovini u procesu de-stigmatizacije i rehabilitacije od onih objeda koje su zapadnoj Hercegovini i njezinim ljudima bile nametnute od nekih drugih a ne takvih kakvi su bili i Jura i Branko Mikulić. Kao da hrvatski etno-nacionalisti svojim ovodobnim jednostranostima žele, zapravo, kazati da su mrzitelji svega što je bilo i jest hrvatsko u bivšoj Jugoslaviji bili u pravu. Nisu, dakako, ali se na prve znake istinske političke ravnopravnosti Hrvata u BiH moralo čekati sve do iza „Mostarskog savjetovanja“ (1965.), poslije kojeg su uslijedile disperzije Sokolovih pogona i po zapadnohercegovačkim općinama, elementi nacionalne i jezične ravnopravnosti, i tsl., a to se već smije povezivati i s Brankovim imenom, ili u prvom redu s njegovim. Nitko ozbiljan neće moći, čvrsto sam uvjeren, osporiti Branku Mikuliću ni njegovo hrvatstvo ni „bosanstvo“ (uostalom, podrijetlo njegova oca je hercegovačko, iz kočerinškog Potkraja), ni „jugoslavenstvo“, kao ni državničku sposobnost, čim etno-historiografija bude izišla iz faze olakih diskvalifikacija prethodnog vremena, ne-pluralnog i ograničenog po mnogo čemu, ali ne i bezuvjetno goreg od ovog tranzicijskog i demokratskog u kojem još živimo...

Nažalost, Ivo Lučić ne nijansira ni ljude ni događaje iz prošloga sustava, pa ni one tipa Mikulića, kao ni znanstvenike iz ovog vremena poput Dubravka Lovrenovića, jer, tobože, ne razumije ili netočno navodi katoličko-bošnjačku samoidentifikaciju sarajevskih ili bosanskih Hrvata. „Što se katoličkog naroda u BiH tiče, on je, po Lovrenoviću, i ona-

ko (bio) 'bošnjački', za što nudi i dokaz: 'Dovoljno je samo baciti pogled na jedan od vitraila sarajevske katedrale podignute 1889. godine i pročitati: Darovali Bošnjaci grada Sarajeva.' (str. 134) Svakomu, i daleko manje upućenom od Lučića bi moralo biti jasno da je D. Lovrenović pri ovom navođenju mislio na tadašnje bosanske katolike ili Hrvate koji su se, doista, u tim vremenima samodefinirali „Bošnjacima“. Takvih je bio čitav niz među najumnijima, počevši od fra Grge Martića pa do fra Ivana Frane Jukića alijas Slavoljuba Bošnjaka, a nitko im ne može osporiti ni katoličanstvo ni hrvatstvo ma koliko se trudio. Neutemeljenije su još Lučićeve ocjene na str. 135 Statusa kada veli: „Stječe se dojam da umjesto postmoderne slojevitosti identiteta Lovrenović 'priželjkuje' vraćanje kotača povijesti unatrag i 'predlaže' predmodernu 'vraćanje' bosanskom katoličanstvu osmanske epohe i moderno 'pretvaranje' Hrvata u političke Bosance... U Sarajevu već odavno imamo 'Hrvate po potrebi' i nacionaliste nepostojeće nacije, koju (još uvijek) nema tko proglasiti.“ Ovdje ću kao netko tko ponešto znade o alteritetu i modernim identitetima ustvrditi da je kolega Lučić pao na ispitu iz poznavanja činjenica ...

Iz već navedenog je jasno da je Lučićev temeljni metodološki problem što nije u stanju kritički objektivno misliti raniju hrvatsku i bh. povijest, posebice njezinu tzv. jugoslavensku periodu, ali ni posljednju etno-revoluciju bez vrlo pristrane etno-nacionalističke dioptrije. Tim se pristupom exculpira vrlo upitna (ne)odgovornost novijeg vremena upravo etno-politika i etno-političara i u BiH i regiji, uključivo hrvatske, onakve i onolike koliko joj je pripalo u „trostrukom udaru“ protiv BiH u ratu (1992-1995) i poraću kada je izvršena totalna de-konstrukcija BiH koja se u povjesničarskim i političkim etno-krugovima smatra posve legitimnom. Otuda i dolaze nedostatni odgovori Ive Lučića na upravo njegovo važno pitanje - što je bila BiH i što smo bili mi? Ako je odgovor što se Hrvata u BiH tiče - ma koliko im položaj bio težak u povijesti - kako i nisu nikada bili nitko i ništa sve do etno-revolucije iz devedesetih godina prošlog stoljeća, bojim se da se time napustio teren znanosti i prešlo u polje ideologije i etno-nacionalističke politike. Ipak, vjerujem kako je temeljni problem za povjesničara Lučića u tomu što nije u stanju misliti BiH kao jednu od šest država sljednica bivše Jugoslavije, posve jednako kao i Hrvatsku i druge ex-yu republike, kojima su i Ustav SFRJ iz 1974. godine pa potom i Badinterova komisija (1991./1992.) priznali pravo na državnost te time stvorili pretpostavke za njihovo međunarodno priznanje...

Spomenut ću iz „teme broja“ još samo priloge fra Luke Markešića „Politička i moralna tragedija hrvatskog naroda BiH“ i Željka Vukića „Građani biraju novi ustav BiH – Znanstvena kritika daytonske države i prijedlog novog ustrojstva“. Iz fra Lukinog priloga proizlazi pregnantno iskazana „magična formula“ što se Hrvata tiče i u Bosni i u Hercegovini, a ona glasi: politički identitet ili državnost – bosanskohercegovačka, etničko-kulturni identitet ili nacija – hrvatska, vjera ili vjerska zajednica – katolička, ili bilo koja druga, odnosno svjetonazor, prema načelu modernog svijeta o slobodi mišljenja, savjesti i vjere. Time se, usput kazano, u osnovi Markešićev pristup poklapa s vrlo utemeljenim sociološkim promišljanjem identiteta bh. Hrvata dr. Ive Cvitkovića, dopisnog člana ANU BiH, čiju knjigu Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini – Hrvati između nacionalnog i građansko (Synopsis, Zagreb-Sarajevo, 2006., str. 316) toplo preporučujem za ljetno rashlađivanje od visokih etno-temperatura. Vukićev prilog preporučam, pak, zbog vrlo uspješnih i korisnih paralela između neuspjelog bh. podijeljenog društva i uspješnih zapadnoeuropskih konsocijacijskih društava ...

Za kompletno novi (pre)ustroj Bosne i Hercegovine

Uz svu kritičnost prema pojedinim prilogima u 14. broju Statusa treba se, dakle, svoj trojici urednika i svim suradnicima u „temi broja“, uključivo i Ivi Lučiću, dakako, zahvaliti što je na stranicama Statusa došlo do začetka ne samo unutar-etničkog nego i bh. inter-etničkog dijaloga. On je prosto nužan jer nitko ne odstupa od svojih krajnje isključivih ideologema, ni tzv. etno-liberali ni tzv. lijevi liberali. Treba samo pogledati kako Zija Dizdarević promovira krajnje spornu ideju „države-nacije“ i autora koji je pobrkao ideju državno-političkog identiteta i državne nacije. „Etnokratima se neće svidjeti ni Šarčevićovo zalaganje za afirmaciju bosanskog državnog naroda, tj. ‘bosanskohercegovačke nacije kao sume bosanskohercegovačkih građana’, veli Zija Dizdarević u osvrtu na knjigu Edina Šarčevića, profesora iz Leipziga, najavljujući kako će dotični biti od jeseni i profesor na Pravnom fakultetu u Sarajevu (vidjeti, Z. D., Ustavna preispitivanja: Povratak Republike BiH, Pogledi, Oslobođenje 26. 06. 2010.). Pri tomu je, zapravo, važnije pitanje kako je – poslije svega – uopće moguće da se anno domini 2010. u zemlji BiH među demokratima i liberalima i dalje šire iluzije o ideji „bosanskohercegovačke nacije kao sume bosanskohercegovačkih građana“???

Nije, dakle, samo vrlo upitno što misle „etnokrat“, u koje Dizdarević posve neopravdano trpa sve koji se protive „novoj kalajevštini“ u BiH, nego je još više začuđujuće i problematično što i kako zastupaju tzv. lijevi intelektualci u BiH, koji svoju zemlju uporno misle kao da je jednonacionalna, razvijena zapadnoeuropska demokratska zemlja, a ona je sve drugo samo nije to, nažalost. Zato se i neće moći izbjeći ponovno otvaranje temeljne rasprave o konsocijaciji u čijoj bi osnovi stajao kompletan preustroj BiH, dopadalo se to nekome ili ne. No, da bi do takve rasprave došlo, morali bi i takvi kakvi su i Edin Šarčević i Zija Dizdarević, i mnogi drugi, prvo shvatiti pogubnost koncepcije „bosanskog državnog naroda“. Potom bi se sama od sebe nametnula nužnost neke forme konsocijacije kao puta izlaska BiH iz nestabilnosti u smjeru stabilnih država uz uvažavanje svih njezinih građana i etnija.

BiH potrebuje – kazat ću na kraju - kompletno novi ustroj, uključivo vlastiti novi ustav, jer nikakvo unutar-entitetsko uređivanje postojećeg nereda ili palijativne popravke zemlje ne mogu donijeti dugoročnu stabilnost. Nažalost, ne vidim skorašnji dogovor unutar zemlje a ni poželjnu međunarodnu konferenciju koja bi mogla pomoći napraviti BiH normalnom zemljom. Ipak, već poslije listopadskih izbora mogle bi se početi trijezniti od vlastitih zabluda i hrvatske i srpske i bošnjačko-bosanske političke elite, u prvom redu liberalne opcije. Prve dvije bi morale „samo“ priznati da su se suviše uljuljkale u etno-nacionalističke gabaride, a treća u kontraproduktivnu predstavu o BiH kao „organ-skoj cjelini“ i „oduvijek pluralnom društvu“ (obje sintagme koriste i lijevi-liberali među Bošnjacima i „Bosancima“ i etnonacionalisti tipa Harisa Silajdžića). Između svih tih krajnosti su kao „ribe na suhom“ s obje strane Ivan Sedla svi oni koji bi željeli vjerovati da je BiH moguća kao normalna država, kakva je nekoć bila ili kako smo vjerovali da je bila, ili je moguća biti. Riječ je, dakle, o hitnoj potrebi da se bošnjački, srpski i hrvatski (bosanski i hercegovački) intelektualci susretnu i otvore poštenu raspravu o zabludama o zemlji Bosni i zemljici Hercegovini, koju im je dijeliti ukoliko ne misle ratovati. U toj su funkciji i svi susreti i razgovori za koje sam se založio ...

DEPO portal, 5. srpnja 2010.

Mostar, 6. srpnja 2010.

Perina MEIĆ

Živjeti da bi se pripovijedalo, pripovijedati da bi se živjelo

- romaneskni opus Mirka Kovača-

Mirko Kovač¹, jedan od najznačajnijih književnika na prostorima bivše Jugoslavije. Okušao se u gotovo svim književnim žanrovima, od pjesništva, dramskog stvaralaštva, novelistike, scenarija za filmove do eseja i romana.

Unatoč žanrovskoj raznolikosti njegova opusa, kvantitativno i kvalitativno pretežu romani u kojima se Kovač profilirao ne samo kao vrstan pripovjedač već i kao autor prepoznatljivog proznog iskaza. Njega određuje intenzivna korelacija autorovih životnih i umjetničkih svjetonazora kao i konstantna oporbena pozicija.

Već je, naime, autorov prvijenac, roman *Gubilište*, doživio snažnu političku i ideološku osudu zbog „crne slike svijeta“. Osudu javnosti, tj. povlačenje već nagrađene knjige s policia knjižnica i knjižara, doživio je Kovač i sa zbirkom novela *Rane Luke Meštrovića*.

Kovačeva stalna oporbena pozicija koja je, bez sumnje, obilježila i recepciju njegova djela, ali i sudbinu samoga autora, početkom 90-tih je rezultirala Kovačevim napuštanjem Beograda i preseljenjem u Rovinj zbog izloženosti realnoj životnoj opasnosti. O tome „iz prva ruke“ svjedoči Filip David, Kovačev prijatelj, intelektualni i duhovni srodnik, s kojim je dijelio svjetonazore i poglede na umjetnost:

„Iz pouzdanih izvora stigli su glasovi opomene da je u tajnoj policiji napravljen popis za likvidaciju „državnih neprijatelja“, a pored imena Mirka Kovača pisalo je: „ubiti i uzeti stan“.“²

1 Mirko Kovač rođen je 26. prosinca 1938. u Petrovićima kod Nikšića (Crna Gora). Studirao je na Akademiji za kazalište, film i televiziju, odjel dramaturgije, u Beogradu.

Autor više romana, zbirki pripovijedaka, knjiga eseja, TV-drama i filmskih scenarija: *Gubilište* (1962.), *Moja sestra Elida* (1965.), *Rane Luke Meštrovića* (1971.), *Životopis Malvine Trifković* (1971.), *Ruganje s dušom* (1976.), *Vrata od utrobe* (1978.), *Uvod u dugi život* (1983.), *Evropska trulež* (1986.), *Nebeski zaručnici* izlazi (1987.), *Evropska trulež i drugi eseji* (1994.), *Bodež u srcu* (1995.), *Kristaline rešetke* (1995.) i *Grad u zrcalu* (2007.), *Elita gora od rulje* (2009.)

Napisao je scenarije za filmove: *Mali vojnici*, *Lisice*, *Okupacija u 26 slika*, *Pad Italije*, *Tetoviranje* i dr.

Knjige su mu prevedene na njemački, francuski, talijanski, engleski, švedski, nizozemski, poljski, mađarski, i dr.

Za književni rad dobio je niz nagrada i priznanja. Od 1991. živi u Rovinju.

2 David, Filip: *Mirko Kovač – pisac sa harizmom*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009., str. 25-26.

Poetika Mirka Kovača u stalnoj je polemičkoj *gesti prema* monologizmu i uniformnosti ideološke (ponajprije jugo-komunističke, a potom i nacionalističke), a slijedom toga i umjetničke dogme.

Nesputanost estetičkim konvencijama i ideološkim uvjerenjima rezultirala je osobitim viđenjem umjetnosti, o čemu svjedoče njegova književna djela, ali i knjige eseja koje su važne za razumijevanje Kovačeva književnog stvaralaštva uopće.

U jednom od eseja, naslovljenom kao *Tradicija i moderni roman*, Kovač komentira svoju oduševljenost modernim romanom. Ističući kako se moderni roman pojavio poput „žestoke psovke“ koja u pitanje dovodi vladajuće samoljublje, te preispituje odnos s čitateljem, s poviješću, te s političkim svjetonazorima i mitovima, Kovač upozorava da je moderni roman „neki način inauguirao „zabranjenu stvarnost“.“³

Svojstva koja pripisuje modernom romanu Kovač usvaja i na kreativan način primjenjuje u svojim romanima u kojima i sam stvara ono što je nazvao „zabranjenom stvarnošću“. Njome se ovaj vrsni pisac *suprotstavlja* svakoj vrsti ideološke torture raskrinkavajući sve njezine apsurdne.

Kovačeva višestruko *oporobena pozicija koja se, kako je već rečeno, manifestira i na umjetničkoj i svjetonazorskom planu*, rezultirala je čestim dnevno-političkim optužbama, te „odgovarajućim“ sankcijama tj. „izbacivanjem“ (ignoriranjem) iz korpusa jedne (srpske), a uvrštavanjem tj. prihvaćanjem u korpuse drugih književnosti (hrvatske, crnogorske ili književnosti u BiH).

Takvu situaciju Kovač komentirao je na više mjesta u svojim javnim istupima ističući prije svega činjenicu da je, za njega, pitanje prihvaćenosti od strane čitateljstva važnije od „formalnog“ svrstavanja u korpus neke nacionalne književnosti.

Svojevrsni sraz između „formalne“ i realne (kozmpolitske) „pripadnosti“ pisca kakav je Mirko Kovač može se promatrati prije svega kao posljedica niza književnih, ali i neknjiževnih okolnosti koje su Kovačev literarni opus oblikovale kao prepoznatljivu, umjetnički relevantnu književnu činjenicu vrijednu analitičkog književnokritičkog i književnopovijesnog razmatranja.

Da bi se stekao potpuniji uvid u temeljna obilježja Kovačeva romanesknog opusa, da bi se stvorila jasnija predodžba o tomu koja su prepoznatljiva uporišta njegova proznog rukopisa, potrebno je sagledati taj romaneskni korpus kao jedinstven semiotički sustav, sustav koji počiva na čvrstim korelacijama cjeline sa svakim od njezinih dijelova.

Ovakav pristup čini se opravdanim jer u Kovačevim romanima pronalazimo niz „zajedničkih“ tema, likova ili zbivanja, te niz srodnih pripovjednih postupaka. Sve to njegov romaneskni sustav čini organskim i koherentnim, i u formalnom i u sadržajnom smislu.

Da bi se Kovačevi romani mogli primjereno razmotriti u naznačenom kontekstu, potrebno je najprije napraviti opći pregled, tj. kratki osvrt na svaku od komponenata tog jedinstvenog semiotičkog sustava. Njega čini osam dosad objavljenih Kovačevih romana: *Gubilište* (1962.), *Moja sestra Elida* (1965.), *Životopis Malvine Trifković* (1971.), *Ruganje s dušom* (1976.), *Vrata od utrobe* (1978.), *Uvod u dugi život* (1983.), *Kristalne rešetke* (1995.) i *Grad u zrcalu* (2007.).

Nakon njihova predstavljanja pozornost valja usmjeriti na razmatranje i opisivanje kompleksa semiotičkih mehanizama koji taj sustav determiniraju.

3 Mirko Kovač: *Tradicija i moderni roman*, u knjizi *Evropska trulež*, Prosveta, Beograd, 1987., str. 43.

U tom poslu korisne mogu biti tri analitičke pozicije, tri teorijska orijentira: semantički, sintaktički i pragmatični.

Semantička će pozicija u središte pozornosti staviti problem značenja, sintaktička može biti poticajna u istraživanju formalnih pretpostavki navedenog semiotičkog sustava (npr. pripovjedni postupci, reprezentacija likova i sl.), dok u okviru pragmatičnog aspekta valja skrenuti pozornost na mnogovrsnost znakovnih korelacija između Kovačeva romanesknog sustava i drugih književnih tekstova-znakova, te odnosa s čitateljem.

Kratki osvrt na osam Kovačevih romana

Kovačev romaneskni opus moguće je tipologizirati kronološki u tri, strukturalno uvjetovane, skupine.

U prvu skupinu mogli bi se, s obzirom na formalna obilježja, ali i teme, svrstati Kovačevi rani romani: *Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Životopis Malvine Trifković* i *Ruganje s dušom*. Navedeni romani mogli bi se, s obzirom na zajedničke strukturalne karakteristike, okvalificirati kao nelinearna i kompozicijski nekonzistentna proza s prevladavajućim simboličko – alegorijskim elementima.

Prvi Kovačev roman, *Gubilište*, objavljen je 1962. godine. Roman je doživio snažnu osudu „dežurnih kritičara“ zbog „crne slike svijeta“, a hajka na pisca trajala je tijekom cijele 1963. godine.

U *Gubilištu* je Mirko Kovač naznačio ključna obilježja svoje književne prakse. Ona se, među ostalima, prepoznaje po izrazitoj narativnoj fragmentarnosti, propitivanju žanrovskih konvencija, potom po snažnoj prisutnosti „crne slike svijeta“, osobitim viđenjem Hercegovine, te prikazivanjem pojedinačnih sudbina u korelaciji s poviješću i političkim trenutkom.

U romanu *Gubilište* tematsku okosnicu čini povratak pripovjedača na Obradov (očev) pokop. Povratak vlakom popraćen je gotovo apokaliptičnim i simboličkim motivima sunca koje prži, te uvijek prisutnim elementima groteske. Sugestija svijeta bez smisla pojačana je slikama nepovratno razgrađenog svijeta u kojemu se svaki pronađeni smisao istog trenutka pretvara u predmet razgradnje (dovoljno je sjetiti se prizora ljubavi Fatime i Izidora u trenucima kada Bilećom hara neka čudna bolest od koje ljudi umiru u mukama i bolovima).

Slobodno kombinirajući i povezujući raspršene narativne sekvence, Kovač iznova ponavlja i varira neke nosive motive (potraga za istokom, motiv bolesti i smrti i sl.). Način njihova komponiranja, tj. pripovjedna sintaksa, podsjeća na tehniku filmske montaže.

Dotatnu značenjsku slojevitost autor postiže poigravajući se žanrovskim konvencijama. Naime, roman *Gubilište*, njezin intradijegetski pripovjedač označuje kao „nezavršenu hroniku o Bileći“.

Likovi koje zatječemo u romanu (npr. Danilo, Adam, Emilija, Starac i dr.) do karikaturalnih razmjera utjelovljuju apsurd društva i „društvene hijerarhije“ uspostavljene u vlaku koji putuje (dovoljno je, primjerice, sjetiti se kondukterova odnosa prema putnicima). Imajući to na umu, može se reći da *Gubilište* predstavlja alegorijsku sliku čitavog jednog društvenog sustava. Slika vlaka koji putuje na trenutke podsjeća na prizore Krležine *Hrvatske rapsodije*.

Nizovi simbola-znakova (npr. sunce, zmija ili simbolična potraga za istokom) imaju snažnu ironijsku pozadinu, što je još jedan izazov interpretacije.

Da je tomu tako, potvrđuju i različita čitanja ovoga Kovačevog romana. Ona idu od negatorskog odnosa ideološki dirigitirane kritike koja je u ovom romanu prepoznala ozbiljno poetičko i (što je važnije) idejno zastranjenje, preko alegorijskih tumačenja koja su u ovome romanu prepoznali paradigmatičku sliku „balkanske okrutnosti“. Ne treba zaboraviti i to da je ovaj roman bio pročitani i kao svojevrsni „ključ“ za razumijevanje krvavog raspada Jugoslavije.

Na tragu romana *Gubilište* koji je uzburkao književnu scenu zbog „nihilizma i decadencije“, pojavljuje se i drugi Kovačev roman *Moja sestra Elida*. Prvi put je objavljen 1965.

Moja sestra Elida je roman razmjerno labave narativne strukture. Njezin tekstualni predložak, koji ujedno predstavlja i tematsku okosnicu romana, je pronađeni rukopis označen kao genealogija obitelji Biriš. Nju ispisuje jedan njezin član, Jordan Biriš. Jordanov rukopis pronalazi i javno „obznanjuje“ Anton Biriš.

Sva poglavlja (*Uvod, Oficiri, Jafet Josif i Jakonije, Grob, Nema ga, Barba Donatova smrt, Jordanova poseta, Elida umire među svojima*) u romanu povezuje motiv umiranja glavne junakinje Elide. Točnije u romanu je opisano sve ono što se događa neposredno prije njezine smrti.

Povijest obitelji Biriš predstavljena je kao diskontinuirana mješavina pojedinosti iz njihova života, odnosa sa svijetom. Na pozadini njihove životne priče naslućuju se politička i društvena zbivanja. Narušavanje kronološkog protoka zbivanja temeljni je kompozicijski mehanizam.

Kratki roman *Životopis Malvine Trifković* objavljen je 1971. – najprije u okviru zbirke pripovijedaka *Rane Luke Meštrovića*.

Dramatiziran je i izveden 1973. na sceni *Ateljea 212* u Beogradu, te preveden na engleski, francuski, talijanski, nizozemski, mađarski i švedski.

1977. objavljen je samostalno kao kraći roman. U Švedskoj je doživio tri izdanja, a u Francuskoj je izašao i kao džepno izdanje u ediciji *Rivages poche*. 2007., u nakladničkoj kući Fraktura, pod naslovom *Malvina*, objavljeno je njegovo ponovljeno, ponešto izmijenjeno izdanje.

Ključna figura ovoga Kovačeva romana je Malvina Trifković, otpadnica od poželjnog modela ponašanja, junakinja koju determinira ljubavno iskustva sa ženom (sa sestrom svoga muža Katarinom Parčić). Njezin položaj izopćenice još je više naglašen s obzirom na licemjerstvo sredine (osobito njezina oca - dovoljno je sjetiti se njegove oporuke u kojoj je Malvina licemjerno razbaštinjena).

Onodobna književna kritika rado je isticala pozadinu hrvatsko-srpske mržnje kao važan ključ za razumijevanje djela. Uporište za ovakvu tezu potvrđivala su „zbivanja“ u romanu, a među njima (osobito) činjenica da se glavna junakinja Malvina (inače pravoslavka) zaljubljuje u katolkinju Katarinu. Ovu je tezu dodatno trebala potkrijepiti Kovačeva vješta stilizacija teksta koja je kombinirala hrvatski i srpski jezik.

Kao i niz drugih Kovačevih romana i *Životopis Malvine Trifković*, odnosno *Malvina*, izazov je za preciznije žanrovsko određenje. Priča o glavnoj junakinji je fragmentarna i posredovana. *Naime, o Malvininoj životnoj priči čitatelj saznaje iz dokumenata (očeve*

oporuke, patološkog i kriminalističkog izvješća o zločinu), *pisama (nadstojnice Srpske pravoslavne prosvetne zadruge S. Angeline, brata Malvinina muža – Ivana) i ispovijesti glavne junakinje*.

Poričući pripovjedni integritet „priče“, Kovač je predstavlja kroz niz razmjerno samostalnih narativnih sekvenci koje određuje stalna izmjena pripovjedača i pripovjednih očišta.

Kako je život glavne junakinje predočen posredno, preko dokumenata koji govore o njoj, postavilo se pitanje njezine vjerodostojnosti i čitateljeva udjela u definiranju mogućih značenja.

Kao svojevrсни odgovor na pitanje o istinitosti „dokumenata“ uklopljenih u romanesknu strukturu može se navesti komentar samoga Kovača koji je u jednom od svojih eseja, naslovljenom kao *Postoji li dokumentaristički postupak?*, čitatelja upozorio na „podrijetlo“ nekih dijelova romana.

Naime, po autorovu svjedočenju, upravo je lik Malvinina oca nastao po predlošku, „na dubrištu pronađenog referata o psokvama“. Taj mu je rukopis, kako priznaje Kovač, uvelike pomogao u „rješavanju lika Malvina oca“⁴.

Zbog osobitog načina tretiranja dokumenata ovaj se Kovačev roman pokazao poticajnim za razmatranje u kontekstu nekih suvremenih teorija „o mitskom i karnevalskom u prozi“.⁵ U tom interpretativnom obzoru Kovačeva kreativna uporaba dokumenata protumačena kao ironijska, parodična i ludička gesta.

Roman *Ruganje s dušom* objavljen je 1976. u Zagrebu.

Ruganje s dušom, u nekim se svojim segmentima (i semantičkim i sintaktičkim) može smatrati kompatibilnim romanu *Moja sestra Elida*. Kako je u središtu pozornosti i ovoga Kovačeva romana (opet) obitelj Biriš, kao i neke već ispriповijedane situacije iz njihova života, posve je očekivano zaključiti da Kovač u ovom romanu nudi „korekturu vlastitog hermetizma iz *Elide*.“⁶

Glavni narativni tijek prati propadanje obitelji Biriš⁷ koja se gasi zadnjim njezinim članom maloumnim Gojom. Kronika obitelji Biriš ispriповijedana je iz vizure Elidinog posvojčeta Anđula, a nju čitatelju posredno „prenosi“ neimenovani ekstradijegetski pripovjedač.

Narativna struktura ovoga, kao i ranijih Kovačevih romana, je disperzirana.

Pripovjedna sintaksa temelji se na „portretiranju“ članova obitelji Biriš koji dolaze na Elidin zadnji ispraćaj. Kako je svakome od njih u romanu posvećeno po jedno poglavlje, prva asocijacija koja se nameće jest usporedba s romanima strukturiranim na sličnim kompozicijskim načelima. Kad je riječ o hrvatskoj književnosti, sličan se postupak prepoznaje u romanu *Giga Baričeva* (1940.) Milana Begovića.

4 Kovač, Mirko: *Postoji li dokumentaristički postupak?*, u knjizi *Evropska trulež*, Prosveta, Beograd, 1987., str. 53.

5 Beganović, Davor: *Ruganje s dokumentom*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009., str. 32.

6 Isto, str. 37.

7 U knjizi eseja *Evropska trulež* Kovač će približežiti opaske o obitelji Biriš: „Kao đak sam stanovao kod porodice Biriš, blizu Sahat-kule, njihovi su preci ovde stigli mislim iz Segeđa, a 1949. bejahu već propali i osiromašili da su čak i đake koje držahu na kvartiru potkradali, a od stare slave ne beše ostalo baš ništa, bejahu to dronji u kojima se još ritahu smrdljiva tela seksom nabijena.“

Kovač, Mirko: I. *Biografija bez veselja* u knjizi: *Evropska trulež*, Prosveta, Beograd, 1987., str. 19

Romanima *Moja sestra Elida* i *Ruganje s dušom* Kovač „zatvara“ prvi ciklus svoga romanesknoga stvaranja koji počiva na prikazu povijesnih zbivanja ili obiteljskih sudbina s pripovjedačkim postupcima u kojima asocijativno vezivanje narativnih sekvenci predstavlja oslonac narativne strukture.

Za „drugu“ etapu Kovačeve romaneskne prakse, barem kad je riječ o pripovjednim postupcima, svojstven je postupni „prijelaz“ prema nešto konzistentnijoj priči.

Zbivanja prividno idu *naprijed*, a umnažanje pripovjedača ili izmjene točaka motretnja *rezultira usložnjavanjem narativne strukture*. Neusuglašenost *pripovjednog vremena* i *vremena pripovijedanja*, prisjećanje kao motivacijski mehanizam dodatno povećava značenjski potencijal teksta. U prvi plan izbijaju motivi stvarnosne provenijencije. Najčešće su predstavljeni kroz složene relacije između povijesti – obitelji – pojedinca.

Roman *Vrata od utrobe* (1978.) nadaje se kao reprezentativni primjer ove „faze“ Kovačeva stvaralaštva.

Vrata od utrobe imala su iznimno dobru recepciju i dugo su slovila kao najbolji Kovačev roman. Nagrađena su *NIN-ovom nagradom kritike* (1978.), nagradom *Željezare Sisak* (1979.) i nagradom *Biblioteke Srbije za najčitaniju knjigu* (1980.).

Komentirajući roman *Vrata od utrobe*, sam Kovač će istaknuti kako njegovu fabulu čine komadi-novele, a radnju izvodi pripovjedač koji se uvijek ispričava i plaši teškoća pripovijedanja. Nazivajući njegov oprez stilskom mjerom, Kovač svoje majstorstvo vidi upravo u podriivanju fabule.

U romanu se prepoznaju mnogi autobiografski elementi.

U središtu pozornosti je priča o obitelji Stjepana K. prikazana na povijesnoj pozadini u kojoj se, kao ključna vremenska točka, pojavljuje informbirovska 1948., tj. razlaz sa Staljinom i sve posljedice koje je taj raskid imao na sudbine likova u romanu. Nesporazumi između pojedinaca i vlasti, uz koje, u pravilu, idu različita devijantna ponašanja (ubojstva, silovanja, denunciranja, otimanja imovine i sl.), čine narativni okvir romana. Unutar toga okvira pratimo niz kraćih, razmjerno samostalnih epizoda u kojima su ispričovijedane sudbine dviju generacija članova obitelji K. – od Stjepanovih roditelja Ivana i Anice, preko samoga Stjepana K i supruge mu Rose i njezine obitelji, te Stjepanova brata (Tomislava) i sestre (Tonke).

Autobiografski elementi sve su izraženiji u onim Kovačevim romanima koji bi se mogli svrstati u treću stvaralačku „fazu“. Riječ je o romanima novijeg datuma: *Uvod u drugi život*, *Kristalne rešetke* i *Grad u zrcalu* u kojima ovaj autor sve češće poseže za preispitivanjem vlastitog životnog i spisateljskog iskustva.

Tako će roman *Uvod u drugi život* (1983.) (u ranijoj verziji objavljen pod naslovom *Rastresen život*) Kovač artikulirati kao svojevrsni žanrovski kolaž u kojemu na osobit način prepliće fragmente koje bismo mogli promatrati kao dnevnički ili memoarski zapisi, novele, pjesme, a sve povezuje lik-pripovjedač-književnik koji bilježi svoja promišljanja o životu i zbivanjima u periodu od 1969. do 1975. godine.

Osim „vanjskih“ zbivanja roman obuhvaća i bilježi niz unutarnjih stanja autorskog pripovjedača. Ona su inicirana različitim poticajima (neobičnim susretima i likovima, autorovim uhićenjima, ljubavnim iskustvima i sl.). Način na koji fragmente vlastitog života transformira u književno štivo još jednom potvrđuje da se u ovom, ali i drugim Kovače-

vim romanima, događa kreativna sinergija stvarnosti i imaginacije. Nju ovom romanu, na osobit način, potvrđuje dio romana u kojem pripovjedač opisuje san *Putovanje s Tinom*. Upitan jednom prilikom je li opisana scena doista bila san, Kovač odgovara: „Da. Tin je često opisivao ili spominjao mjesta Imotske krajine. (...) Često sam sanjao taj krajolik i gotovo svake godine odlazio u Imotsku krajinu za Veliku Gospu. Ondje znam svaki kutak. Taj sam san stvarno usnio i napisao ga točno kako sam ga usnio.“⁸

S obzirom na činjenicu da je u ovom romanu Kovač, kao kohezivni element, u prvi plan stavio vremenski činitelj, te da su narativne sekvence artikulirane prema predlošcima istinitih zbivanja, ovaj bi se roman mogao razmatrati i kao neka vrsta romansiranog dnevnika ili čak kao neka vrsta memoarskih zapisa.

Nešto više pripovjedne konzistentnosti može se uočiti u posljednjim Kovačevim romanima: *Kristalne rešetke* i *Grad u zrcalu*.

Kristalne rešetke (1995.) u mnogim svojim segmentima funkcioniraju kao autobiografski roman. Nešto preciznija odrednica bila bi ona koja kaže da je, u ovom slučaju, riječ o romanu čiji je „narrativni iskaz karakterističan za poetički model tzv. autobiografske stvarnosne proze s elementima naturalizacije i fantastike“⁹

Prisjećanje kao pripovjedni mehanizam naraciju dodatno dezintegrira. Tomu pridonosi i umetanje brojnih misaonih digresija zbog čega se ovo Kovačevo djelo, u nekim svojim segmentima, može označiti i kao roman-esej (npr. rasprave o umjetničkoj skupini Mediala i Kuzanskom kao autoru *Apologije učenog neznanja*).

U središtu je lik-pripovjedač-književnik koji ispisuje svoja sjećanja na razdoblje života u Beogradu provedeno u krugu književne, intelektualne i umjetničke elite.

Zbivanja u romanu snažno su determinirana povijesnim događajima, čak i onda kad se čini da je pisac prvenstveno zainteresiran za „privatne“ sudbine svojih likova (npr. odnos pripovjedača prema Silvi i sl.).

Stožerno mjesto ovoga romana jest odnos autorskog pripovjedača s „prijateljem“ Kuzmom s kojim je pripovjedač jedno vrijeme dijelio isti životni prostor. Kuzma (njegov lik nalazimo i u romanu *Vrata od utrobe*) je višestruko zanimljiv i intirgantian lik. Djelatnik je UDB-e i pripovjedačeva potpuna suprotnost.

Za razliku od autorskog pripovjedača, dekadentnog individualca i umjetnika, Kuzma je utjelovljenje totalitarnog sustava i njegovih represivnih mehanizama u najeksplicitnijoj formi. On je personifikacija istog onog sustava koji je odredio sudbinu čitavog jednoga društva, a onda i likova u romanu (npr. Silve i njezine obitelji). Otud se u analizi složenih korelacija između Kuzme i pripovjedača otvaraju nove interpretativne vizure koje ne mogu zaobići ni „čitanje“ u alegorijskom ključu.

Roman *Grad u zrcalu* objavljen je 2007. Dobio je nagradu „*Vladimir Nazor*“ za najbolje prozno djelo u 2007., nagradu „*Meša Selimović*“ za najbolji roman u 2007. s područja Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore, te „*Trinaestojulsku nagradu*“ za 2008. godinu.

8 *Ja sam pisac koji se ispovijeda*, Razgovor s književnikom Mirkom Kovačem, „*Vijenac*“, br. 374., 3. srpnja 2008.

9 Kazaz, Enver: *Zrcaljenje grada*, „*Književna republika*“, Zagreb, br. 7-9, 2009., str. 67.

U ovom romanu Kovač ispisuje sjećanja na djetinjstvo, na grad Dubrovnik i figuru oca koja, za razliku od ranijih romana, biva prikazana iz ponešto izmijenjene vizure. Stalne izmjene pripovjednih perspektiva koje su istodobno dezintegrativne koliko i integrativne, konstitutivne su sastavnice Kovačeve pripovjedne sintakse.

Roman koji predstavlja zbroj Kovačevih literarnih iskustva otvara brojna pitanja.

Jedno od njih je pitanje žanrovskog određenja a ono, sudeći po izrazitoj žanrovskoj hibridnosti teksta, nije ni jednostavno ni lako. Naime, u *Grad u zrcalu* moguće je prepoznati koegzistiranje više narativnih modela: dominira autobiografski, ali paralelno s njim pojavljuje se i model povijesnog i društvenog romana, a nećemo pogriješiti ako kažemo da roman ima elemente *Bildungsromana*.

Iz ovog kratkog kronološkog pregleda Kovačevih osam romana pokazuje se sva izazovnost „čitanja Kovača“, ali i otvara mogućnost prepoznavanja nekih, Kovačevu proznom rukopisu, svojstvenih poetičkih „konstanti“ koje opravdavaju tezu o organičnosti njegova romanesknog opusa. Semantičke, sintakstičke i paradigmatičke aspekte tog jedinstvenog semiotičkog sustava moguće je sagledati tek ako se u obzir uzme mnogovrsnost korelacija između Kovačeva romanesknog opusa u cijelosti i svakog njegovog dijela.

Promatrajući Kovačeve romane kao semiotičku cjelinu, čini se primjerenim početi od onoga što je na početku definirano kao Kovačeva, i svjetonazorska i umjetnička, oporbena pozicija.

Oporbena pozicija

Svoje ideološko, svjetonazorsko ili umjetničko oporbenjaštvo Kovač, kao pisac, manifestira stalno, u svim svojim romanima. Oporbeni status njegovih romana očituje se čak i u samom izboru pripovjedne forme koja se u kontekstu (onodobnih) poželjnih poetičkih modela često smatrala devijantnom i neprihvatljivom.

„Vladare i državnike nisam nikada uzimao kao bića sklona da razumeju moje otpore i niko me nije mogao naterati da im posvetim ma i jedan red“¹⁰ – kaže, iznoseći evidentno i stavove samog pisca, Kovačev pripovjedač u romanu *Moja sestra Elida*.

U ranijim romanima Kovačev se oporbeni stav javlja u eksplicitnoj formi. Što bi konkretno značilo da autor, najčešće kroz iskaze pripovjedača, izravno definira vlastitu oporbenu poziciju.

Kovačevo oponiranje znači suprotstavljanje svakom obliku tiranije, a napose odupiranje „policajcima duha“ regrutiranim iz totalitarnih ili represivnih sustava.

Jedinka suprotstavljena sustavu stoga je ključna figura u svim Kovačevim romanima. Tu figuru najčešće utjelovljuje pripovjedač koji se redovito pojavljuje kao nositelj piščevih nazora.

Kod Kovača oporbena pozicija funkcionira kao aktivni poticaj pripovijedanju. Njome se raskrinkava licemjerstvo i laž. Oporbena pozicija znači rušenje autoriteta, njegovo skidanje s trona na koji ga gdjekad ustoličavaju i sami pisci (osobito režimski) svojom šutnjom.¹¹

10 Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965., str. 11.

11 Raspravi o odnosu (režimski) pisac – vlast, kao i ulozi pisca u komentiranju i djelovanju na društvenoj sceni Kovač je posvetio niz eseja, među kojima se osobito zanimljivim izdvajaju eseji objavljeni u knjizi *Cvjetanje mase*.

Iako je podrivanje sustava, nepristajanje na kompromise, čak i subverzija za Kovača najjasnije očitovanje slobode i individualnosti, ono za likove njegovih romana, (a, na-žalost, i samoga pisca) ima svoje posljedice. Težina kazne za ovakve vrste „prijestupa“ proporcionalna je količini moći i ideologiziranosti cijelog sustava.

Karikaturalni razmjeri represije sustava najočitiji su kad mu se suprotstavi „slabi“ subjekt, kompromisima nesklon pojedinac. Karikatura tada prelazi u grotesku, sustav nadzora u paranoju. Sve je zazorno, u sve se sumnja. Čak i dijete može postati opasan „neprijateljski element“.

Jedna takva situacija, situacija „paranoje sustava“ koja u sebi objedinjuje elemente karikaturalnog i ironičnog istodobno, opisana je u Kovačevu romanu *Grad u zrcalu*.

U romanu, naime, autorski pripovjedač evocira sjećanje na djetinjstvo i odrastanje. Neodvojivi dio tog odrastanja jest i spoznaja vlastite seksualnosti koja se obično „dovodi u vezu“ sa sferom privatnosti i intime. Autorskog pripovjedača, međutim, slučaj (jedna zgoda iz djetinjstva), pomalo paradoksalno, dovodi do sfere javnosti, i to do najšire shvaćene društvene sredine.

Riječ je o prizoru u kojem glavni lik-dječak zbog posjedovanja „erotskih karata“ biva proglašen opasnim i subverzivnim za postojeći (društveni) poredak.

Isprispovijedan iz vizure dječaka, cijeli prizor poprima karikaturalne razmjere.

Situacija u koju je doveden, kod glavnog protagonista – dječaka, izaziva čuđenje i nedoumice. Dječak, naime, jedva da naslućuje značenja kvalifikacija koje mu upućuje bijesni viši prosvjetni inspektor. A riječ je o kvalifikacijama poput onih da su njegove (u biti bezazlene) erotske sličice „opasna moralna diverzija“, te da je njihov posjednik (dječak – pripovjedač) svodnik i vlasnik „priručnog bordela“ koji je „javni moral škole do dna srozao.“¹²

Konačna bilanca teškog ogrješenja o moral jest dječakovo zatvaranje u samicu tzv. kućni pritvor koji je, kako veli pripovjedač, otmjenije i opisno nazivan *komorom za odgoj*.

Sagledana u svojoj dubinskoj strukturi, ova se scena prepoznaje kao univerzalni, gotovo arhetipski motiv u kojemu pojedinac, postavljen u kafijski apsurdnu situaciju, biva suočen s bešćutnošću i apsurdima sustava. Sraz, dakako, biva intenziviran paranojom tog istog sustava koji i u najbenignijim osobama ili zbivanjima prepoznaje opasne namjere.

Iako Kovač spada u onu vrstu pisaca koji, opisujući nesporazume na relaciji pojedinac – kolektiv, uvijek radije poseže za pripovijedanjem s ironijskim odmakom negoli za tzv. crno-bijelom tehnikom koja podrazumijeva i određenu dozu „pristranosti“, treba istaknuti da u njegovim romanima prepoznajemo niz naglašeno oporbenih figura prema kojima autor ne skriva svoje simpatije.

Među njima zasigurno najistaknutije mjesto ima lik učiteljice Jozipe B.

Ona je jedna od najvažnijih „oporbenih“ figura u romanu *Grad u zrcalu*. Jozipa B. odigrala je presudnu ulogu u svjetonazorskom oblikovanju dječaka-pripovjedača. Ona je u njemu, još u djetinjstvu, razvila smisao opiranja banalnom, istančala ukus i razvila otpor prema kiču te, što je najvažnije, diskretno ukazivala da poredak u kojemu žive „sputava slobode i guši individualnost, da je nasilan i neprirodan.“¹³

12 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 229.-230.

13 Isto, str. 150-151.

Intuitivno slijedeći njezin primjer, dječak i sam prihvaća oporbenu ulogu, a svoje oporbenjaštvo očituje u naoko sitnim i benignim, ali znakovitim gestama. Primjerice, uporno inzistira na uporabi hrvatskoga jezika kojim je učiteljica govorila, a čiju su uporabu Jozipi B. ozbiljno zamjerali prosvjetni inspektori.

Navodeći popis proskribiranih riječi poput *gombalište*, *ravnalo*, *pačetvorina*, *tjelovježba*, pripovjedač joj, kako ističe na jednom mjestu u *Gradu u zrcalu*, ostaje vjeran glasno uzvikujući „zabranjene riječi.“¹⁴

Uz već spomenutu učiteljicu Jozipu B., u Kovačevim se romanima (uz pripovjedače) izdvajaju još neki, za razvoj fabule manje relevantni, ali u svjetonazorskom smislu važni likovi.

Primjerice pripovjedačev rođak (djedov brat) slikar koji će u romanu *Grad u zrcalu*, komentirajući kritike i napade na račun pripovjedačevih prvih knjiga, bez imalo okolišanja reći: „...mislim da si dobar čim te komunisti napadaju. Moj ti je savjet: stoj podalje od njih i ni po koju cijenu u savez s njima! A ako ti sad priđe neki žbir i upita o čemu smo razgovarali, ti mu reci da se stari slikar hvalio kako još jebe.“¹⁵

Zadnja „zavjerenička“ slikarova rečenica o potrebi „pokrivanja“ svojih misli može se iščitati kao svojevrsni „naputak“ o potrebi njegovanja dvosmislenog iskaza. To je iskaz kojim se sve može reći, a koji neće biti sumnjiv cenzorima i „policajcima duha“. Simbolička ili dvosmislena očitovanja Kovaču-pripovjedaču postaju prihvatljiv model pisanja. Za njega su ona najsofisticiraniji izraz oporbenjaštva.

Uostalom, i dječak je brzo svladao takav model „šifriranja“ vlastitih misli. Prvi uspjeh na tom polju bio je njegov dječji uradak *Skrbništvo države nad ratnom siročadi* koji je u prvi plan, kao svojevrsno „kukavičje jaje“, stavio „zabranjenu“ riječ *skrbništvo*. Stil kojim je taj đaćki uradak napisan, najjasnije je definirala učiteljica Jozipa B. rekavši da je „lijep i udvornički“.

„Udvornički“ i istodobno zavjerenički model pisanja pokazao se kao uspješan oblik subverzije. Za njega je dječak dobio nagradu. Takav je stil, kaže Kovač u romanu *Grad u zrcalu*, kasnije postao model dovijanja, „moj stil u nadmudrivanju s primitivnim cenzorima.“¹⁶

Kao svojevrsna točka prijevora, kao prepoznatljivo obilježje Kovačeva oporbenjaštva pojavljuje se problem identiteta, a u okviru njega pitanje odnosa pojedinac - kolektiv. Zazor od bilo kakvog kolektiviteta (komunističkog, nacionalnog i sl.) ostat će konstanta u svim Kovačevim romanima s tim da će to zaziranje od „mase“, za razliku od ranih romana, u kasnijim romanima poprimiti eksplicitniju formu.

Niz je primjera i indikativnih situacija.

Kao zanimljive i znakovite mogu se navesti epizode u kojima pripovjedač opisuje „sukob“ s mladim slikarom Milom Savanovićem koji, na jednom okupljanju umjetnika u Beogradu, detaljno obrazlaže svoje teze o etnogenezi Srba, ili komično-ironična situacija susreta sa Srbinom koji izdaju vidi u činjenici da je pripovjedač-autor prihvatio da ga njegova zaručnica Eva (htijući spasiti njihovu otpočeta neskladnu ljubavnu vezu) naziva mađarskim (ne srpskim!) imenom - Atila. Karikaturalnost cijele situacije

14 Isto, str. 154.

15 Isto, str. 94.

16 Isto, str. 156.

biva veća kad se ima u vidu vrlo nezavidan položaj pripovjedača u odnosu na Evu i njezinu obitelj.

Komentirajući tu „vojvođansku“ epizodu, Kovač naglašava komičnost i ironičnost vlastite pozicije, a ona nastaje kao rezultat evidentnog sraza između njegova stvarnog „nezavidnog“ položaja u vezi s histeričnom Evom i značenja nadjenutog mu imena (Atila – bič božji).

Rezignirano komentirajući Srbinovu reakciju ne njegovo uzimanje nesrpskog imena Atila, autorski pripovjedač na kraju iznosi svoje „viđenje“ identiteta: „Niti sam tragao za identitetom, niti sam od toga bježao, ali nisam dopuštao da buja i da mi to postaje opsesija, jer ja identitet doživljavam samo tako što sam različit od drugih i što nema nijednog čovjeka istovjetna sa mnom.“¹⁷

Zalažući se u svojim romanima (ali i drugim djelima) za individualnost, Kovač nikad ne odustaje od borbe za rušenje tradicije koja pojedincu nameće percepciju identiteta u okviru bilo kakvog (društvenog, nacionalnog) kolektiviteta. Njegova djela eksplicitno izražavaju antikolektivistički stav jasno se postavljajući nasuprot dominantne ideologije mase, čak i njezine umjetničke dogme.

Povijest i ideologija – važne komponente Kovačeve naracije

U svim Kovačevim romanima, bili oni autobiografske provenijencije ili ne, jasno je ocrтана povijesna pozadina a nerijetko se problematizira i ideološki kontekst vremena o kojemu piše. Stoga i sažet prikaz naravi odnosa između književnosti s jedne, te povijesti i ideologije s druge strane, može biti od velike koristi za proučavanje Kovačeva romanesknog opusa.

U Kovačevim romanima povijest i ideologija se pojavljuju kao ne/vidljive, ali sveprisutne sila koje oblikuju živote likova i njihove karaktere. Također, one utječu i na pripovjednu formu.

Ključne točke, stožerni datumi Kovačeve naracije, u većini romana su događaji vezani za Informbiro, a kasnije za vladavinu i smrt Josipa Broza Tita.

Likvidacija privatne imovine (npr. Stjepana K. u romanu *Vrata od utrobe*), obračuni s neistomišljenicima (npr. uhićenje i odvođenje Viktora Bloundeka na Goli otok u *Gradu u zrcalu*, Dimitrijevo ubojstvo brata Milutina u *Vratima od utrobe* i dr.) i narodnim neprijateljima (primjerice, scena napada i skrnavljenja crkve u trenutku kada Mišo i Lujza Spasić krste svoju kćer jedinicu Silvu u *Kristalnim rešetkama* ili obračun s Paolom Menzeom u *Vratima od utrobe* i dr.) tek su neki motivi koji stvaraju povijesni kontekst s prepoznatljivim ideološkim strujanjima toga vremena. Na pozadini tog povijesnog konteksta prikazane su sudbine pojedinih likova iz romana.

Na toj društveno-povijesnoj „kulisi“ vrlo se jasno uočava tragičnost „neuklopljenih pojedinaca“ koja nastaje kao rezultat njihove oporbene pozicije.

Iako se ona sama po sebi često doima apsurdnom, za protagoniste zbivanja postaje životno važna. Njihovo nehotimično oponiranje stavlja ih u kompromitirajuće, a nerijetko i za život opasne, situacije.

Strah od drugog i drugačijeg prožima sve sfere ljudskoga života. U najbanalnijim verbalnim ili neverbalnim očitovanjima prepoznaju se elementi subverzije. U slučaju

17 Isto, str. 306

Miše Spasića, iz romana *Kristalne rešetke*, sumnjiv, sustavu neprihvatljiv, postaje ne samo način njegova odijevanja (njegove su karirane jakne i samtaste hlače posve odu-darale od sivila socijalističkog odijevanja) nego čak i njegova govorna mana. Mišin izgovor glasa r uziman je kao „buržajska napuhanost“ od koje ga je svakako trebalo „odviknuti“.

Dakako i metode „obračunavanja“ pokazuju apsurdnost totalitarnog sustava u po-kušaju nadziranja i najintimnijih misli svakog člana društvene zajednice. Uostalom, u vremenu u kojemu se „po svoje mišljenje išlo CK“ isljeđivanje postaje uobičajen način. Za krivnjom se traga po svaku cijenu.

Lojalni UDB-in činovnik, Kuzma, jedan od likova u romanu *Kristalne rešetke*, poput Karađoza u Andrićevoj *Proklesoj avliji*, na čuvenoj beogradskoj Adi, početkom šezdesetih isljeđuje Mišu Spasića:

„Ovdje ću i s tobom popričati o svemu, imam nešto malo dokaza protiv tebe, ali se nadam da ću ih dobiti mnogo više. Ako se okreneš protiv mene, onda si natovario zlo na glavu. Ako si ljubitelj zla, mogu ti pomoći, ali ako si čovjek nošen emocijama i du-šom, onda ćeš ti meni pomoći.“¹⁸

Čitav niz asocijacija dalo bi se izvući iz citiranih redova. U okovima neslobodnog totalitarnog sustava čak i njezini istaknuti članovi, ljudi „od povjerenja“, bivaju uvučeni u zamršenu „igru“ odnosa moći. Odnos isljeđivača i žrtve postaju komplicirani, veze čvrste i duboke. Sustav mijenja ljudske sudbine, kreira povijest. On, metaforički rečeno, „jede i svoju djecu“. A njegovi prijelomni, povijesni trenuci u Kovačevim romanima biva-ju prikazani kroz simboličke motive ili situacije.

Primjerice, nije slučajno da se završavanje slike pripovjedačeva prijatelja, slikara Gabrijela (slika ima znakovit naslov – *Pakao!*) podudara s trenutkom Titove smrti koju, kako nas izvještava pripovjedač u romanu *Kristalne rešetke*, prati kakofonična izmje-na histerične ženske vriske, jecaja i plača s monotonim glasom spikera koji objavljuje Predsjednikovu smrt.

Hercegovina kao identitetno ishodište

Uz oporbenu poziciju, jedna od konstanti Kovačevih romana jest činjenica da je u većini njegovih romana (izuzmu li se *Kristalne rešetke* u kojima je pripovijedanje i „zbi-vanje“ uglavnom vezano za Beograd i *Uvod u drugi život* u kojemu je većina zbivanja smještena u Zagreb i Beograd) „poprište zbivanja“ rodna, istočna Hercegovina.

Slika Hercegovine koja je predstavljena u tim romanima odudara od uobičajenih predodžbi o Hercegovini kao zemlji kamena, sunca, vina i duhana.

Prostor istočne Hercegovine (ili dubrovačkog zaleđa u širem smislu) kao svojevrsno identitetno ishodište kod Kovača je lišeno patetičnosti, sentimentalnosti ili nostalgije.

Prikazujući u svojim romanima Hercegovinu Kovač rado poseže za metaforičkim sli-kama u kojima se hercegovački prostor ili Hercegovci ne pokazuju uvijek u najljepšem svjetlu. Dakako, bilo bi pogrešno raspravu o Kovačevoj Hercegovini svoditi na pozitivne i negativne konotacije, jer je riječ o znatno složenijem odnosu u kojem reprezentacija i interpretacija zavičaja postaje još jedan znakovit i važan narativni mehanizam.

18 Kovač, Mirko: *Kristalne rešetke*, Fraktura, Zaprešić, 2004., str. 213.

Prikazi (ne opisi - jer Kovač nije pisac klasičnih pejzaža) rodnoga kraja, Hercegovine, kod Kovača, doživljavaju (sagledano u vremenskom slijedu) određene transformacije. Dok je u ranijim romanima dominantnija želja za bijegom iz zavičaja a učestalije slike koje u prvi plan stavljaju njegove negativnosti, u kasnijim romanima (osobito u *Kristalnim rešetkama*, a onda i *Gradu u zrcalu*, sve je izraženiji osjećaj nostalgije ili želje za povratkom.

U ranijim romanima Hercegovina biva opisana gotovo apokaliptičnim i mračnim slikama koje generiraju negativne asocijacije, gdje i stereotipe.

Kad se govori o stereotipima, onda je riječ o onoj vrsti imagoloških objekcija ili vizura došljaka koji imaju vrlo jasnu percepciju o Hercegovini kao zatvorenoj, neciviliziranoj i, za stranca, neprijateljskoj sredini. U njoj se došljak teško može osjećati udobno.

Upravo jedan takav pogled koji, kako to kod Kovača obično biva, nije lišen ni određenih ironijskih konotacija nalazimo u romanu *Moja sestra Elida*.

Na samom početku romana čitatelj zatječe austrijske oficire koji su se spletom životnih okolnosti našli u Hercegovini. Usamljeni i „zatočeni“ u zemlji obrasloj u „čičak i trnje“ oficiri kao da gube svaku nadu da će je ikada napustiti.

Osjećaj gađenja prema Hercegovini biva intenziviran kad se slika hercegovačkog podneblja suprotstavi slici austrijskog zavičaja prema kojem ovaj hercegovački izgleda još gori i beznadniji. Slici „lijepog“ austrijskog neba suprotstavljaju se „prljavi hercegovački oblaci“¹⁹.

Točka kulminacije biva dosegnuta onda kada jedan od oficira, Jan, govori Francu:

„Zemlja u mom zavičaju dostojna je smrti. Ovo je, Jan, pogana zemlja. Čoveku je da bi srećno umro potrebna samo zemlja pa makar i da nikada nije imao ljubavi. Ako ovde umrem prenesi me krijući, Jan, i na jedan metar od granice zakopaj.“²⁰

S imagološkom percepcijom hercegovačkog prostora posve je suglasna slika hercegovačkog mentaliteta.

Iz vizure jednog došljaka, Jafeta Biriša, Hercegovci su „slika i prilika“ podneblja u kome žive. U Hercegovini, kaže Jafet, jedan od likova u romanu *Moja sestra Elida*, „više mrze samog čoveka nego gomilu divljaka, ubojica i probisveta.“²¹

Biti drugačiji, odstupati od uobičajenog, veći je porok negoli se baviti nemoralnim ili kriminalnim aktivnostima. Tako je u Hercegovini, čitamo u jednom od Kovačevih romana, „veća sramota biti impotentan ili tuberkulozan nego biti špijun (...)“²²

Za razliku od predodžbe iz perspektive stranaca, za Kovačeve pripovjedače, a oni su (u većini slučajeva) formalni korelat onoga što se obično nazva „autorskim glasom“, Hercegovina funkcionira kao svojevrsno identitetno ishodište. Pa i odsutnost „realnog“ prikaza hercegovačkog prostora funkcionira (ne kao u slučaju tradicionalnog pejzaža koji obično predstavlja kulisu, odnosno poprište zbivanja) kao simbolički ekvivalent stanju duha, ili nekoga od likova, ili samog pripovjedača.

U tom kontekstu sve negativne i mračne predodžbe o Hercegovini opet vode do ključnoga problema, do zaštitnog znaka Kovačeva stvaralaštva – do oporbene pozicije.

19 Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965., str. 26.

20 Isto, str. 29.

21 Isto, str. 117.

22 Isto, str. 197.

I u slučaju Hercegovine, opet je riječ o odupiranju sustavu kojeg, makar i metaforički, može utjeloviti ne samo društvena zajednica nego i prostor koji taj isti sustav determinira.

U tom kontekstu može se analizirati funkcija koju, u Kovačevu prvom romanu *Gubilište*, ima pejzaž.

Simbolično obremenjen, Kovačev pejzaž u nekim segmentima neodoljivo podsjeća na simboličke pejzaže iz novela D. Šimunovića. Upečatljiva semiotika prostora otvara mogućnosti različitih tumačenja. Bileća iz romana *Gubilište* postaje metaforom unutar-njeg stanja pripovjedača, čak i drugih likova u romanu.

Motivi bijega od zavičaja ili, s druge strane, potraga za korijenima koji se češće pojavljuju u kasnijim romanima, a osobito u romanu *Grad u zrcalu*, navode na zaključak da neke Kovačeve romane možemo staviti u intertekstualnu relaciju s nizom djela u kojima se kao svojevrsni leitmotiv pojavljuje „moderna“ odiseja.

Drugim riječima, može se reći da su mnogi Kovačevi likovi modernizirane inačice Odiseja. Napuštajući zavičaj ili vraćajući se u njega, oni opetovano preispituju svoj unutarnji svijet, tragaju za svojim identitetnim koordinatama.

Određena doza melankolije, čak i nostalgije - za razliku od ranijih romana u kojima Kovač, implicitno ili eksplicitno, iznosi nelijepu sliku svoga zavičaja, zbog čega je po vlastitom svjedočenju često bivao metom kritičara - sve je prisutnija u Kovačevim kasnijim romanima.

Za razliku od ranijih romana, autor čak ima potrebu korigirati negativnu sliku Hercegovine ili barem ponuditi objašnjenje zašto u Hercegovini stvari funkcioniraju na takav način. Ipak ti motivi su znatno rjeđi i manje istaknuti u tekstu.

Bez obzira na to sugeriraju li prikazi Hercegovine pozitivne ili negativne konotacije ona, kao poprište „zbivanja“, u gotovo svim Kovačevim romanima, funkcionira kao projekcija vlastitoga identiteta i njegova preispitivanja.

A to preispitivanje podrazumijeva osobitu semiotiku prostora, onu koja slici stvarnosti pretpostavlja individualnu percepciju, osobitu i osobnu vizuru zavičaja. Upravo stoga može se reći da kod Kovača slika Hercegovine, kao neizostavan element narativne strukture, funkcionira kao „pejzaž duše“ – osobito onda kad asocijativno priziva njezine najdublje slojeve, njezinu, rekao bi Janko Polić Kamov, „isušenu kaljužu“.

Preplitanje fikcije i faksije

U svim Kovačevim romanima nalazimo niz elemenata ili situacija stvarnosne provenijencije. Dokumenti, stvarne osobe kao književni likovi, situacije iz autorova života mnogima daju za pravo o Kovaču govoriti kao piscu autobiografskih romana. A upravo se u autobiografskim žanrovima na osobit način kombiniraju fikcija i faksija.

Stoga je razumljivo da se Kovaču, u razgovorima, često postavlja pitanje što je u njegovim romanima istinito, a što izmišljeno.

Iako je tu granicu kod Kovača nemoguće jasno povući, Kovač je potvrdio vjerodostojnost i „istinitost“ dijelova pojedinih romana, tj. situacija ili likova. Tako će, u jednom razgovoru za tisak, za roman *Grad u zrcalu* reći:

„Sasvim je autentično razdoblje mog života u Vojvodini. Kao i poseta ocu u sanatorijumu Brezovik kod Nikšića. Singer misli da je književnost nemoćna pred onim što je autobiografija, jer, pišući, sve prelazi u fikciju.“²³

O mehanizmu transformacije faksije u fikciju Kovač je pisao i u jednom od svojih brojnih eseja istaknuvši da ono što se obično označuje kao dokumentaristički postupak „predstavlja visok stupanj imaginacije“.²⁴

Kod Kovača je, dakle, sve fikcija i sve je faksija. Njihove je granice teško razlučiti, ali upravo u tom stvaranju iluzije istinitosti jedna je od osobitosti njegova literarnog rukopisa.

Niz je primjera u kojima produktivni spoj istinitog i izmišljenog rezultira zanimljivim, simboličkim narativnim sekvencama. Moguće ih je prepoznati u gotovo svim Kovačevim romanima.

U tom kontekstu indikativan je primjer romana *Ruganje s dušom*.

U jednom dijelu ovoga Kovačeva romana, VII. poglavlju naslovljenom kao *Ugovoreni znak*, pripovjedač Anđul, potaknut Elidinim sjećanjima na njezina ljubavnika Đavla kao stvarnu osobu, piše traktat o tom zavodniku. Đavo kao umjetnički uvjerljiv literarni lik izvrsno se uklapa u „priču“ o obitelji Biriš, čak i onda kada pripovjedač izražava dvojbe o tomu da uvrštavanje njegova lika u obiteljsku kroniku, „stilski i načinom pripovijedanja“, odudara od ostalih poglavlja.

Neodredivost tanke granice između stvarnog i izmišljenog potvrđuje i epizoda opisana u *Gradu u zrcalu* u kojoj pripovjedač priča o neuspješnoj potrazi za Vijorsinim bordelom (kojega je detaljno opisao 35. i 36. poglavlju) ili dubrovačkim restoranom u kome je kao dječak, u potrazi za ocem, objedovao. Ni Vijorsin bordel ni dubrovački restoran, unatoč tomu što su opisani s dosta „realistične“ uvjerljivosti, nisu pronađeni tijekom kasnijeg pripovjedačeva boravka u Dubrovniku. Tragovi njihova stvarnog postojanja bili su nepovratno izgubljeni. Mogli su oživjeti tek kao dio izmišljenog, pripovjednog svijeta.

Tretirajući stvarnost kao literarnu građu, Kovač ne pretendira na „istinu“. Tako da su čak i prikazi osobnih iskustava, u pozadini kojih lako prepoznajemo i „krhotine“ povijesti, dani iz „subjektivne“ vizure. Ipak, paradoksalno, toj „subjektivnoj“ pripovjednoj vizuri, određeni legitimitet daje *umjetnička* vjerodostojnost Kovačeva iskaza.

Upravo je zato konačni učinak njegova pripovijedanja dojam da autor „govori“ *istinu, istinu koja je neodvojivi dio pripovjednog univerzuma - literarnu istinu. Za tu literarnu istinu je od drugorazrednog značenja jasno i precizno razlučivanje fikcije i faksije.*

Dvosmjerne korelacije između stvarnog i imaginarnog dodatno usložnjava mehanizam sjećanja kojega Kovač često uzima kao važan segment svoga pripovjedačkoga postupka.

Sjećanje, amarkord (kako Kovačev pripovjedni svijet označuju neki kritičari – s pravom prizivajući asocijacije na kulturni Fellinijev film²⁵), ta „utvara pamćenja“ kako je Kovač

23 *S nama je teško bez nas nemoguće*, „Večernje novosti“, (Dragan Bogutović), 19. 7. 2008.

24 Kovač, Mirko: *Postoji li dokumentaristički postupak?*, u knjizi: *Evropska trulež*, Prosveta, Beograd, 1987., str. 56.

25 U tom kontekstu nije nezanimljivo podsjetiti da je u naslovu poznatoga Fellinijeva filma *Amarcord* riječ iz romanjolanskog dijalekta. Ona dolazi od talijanske riječi *ricordo*, što znači sjećati se.

naziva u jednom svom romanu, ne stvara „nepostojeću stvarnost“, dapače, ona priziva realnost, ali joj oduzima sigurni oslonac. A upravo u tom međuprostoru otvara se mogućnost intervencije, tj. umjetničke imaginacije.

Propitivanje žanrovskih konvencija i pripovjedni postupci

Kovačevi romani na najbolji mogući način potvrđuju tezu o romanu kao dinamičnoj strukturi sposobnoj za različite formalne i sadržajne preobražaje.

Navedena tvrdnja se, gotovo bez ostatka, može primijeniti na sva Kovačeva romaneskna ostvarenja. U strukturi Kovačevih romana pronalazimo tragove različitih žanrova: od autobiografije, eseja, do dnevnika, biografije i sl.

Elementi svakog od navedenih žanrova u romanesknoj strukturi proizvode stalnu napetost - jednim dijelom zato što se stalno iznevjeravaju čitateljeve očekivanja. Npr. „očekujemo“ roman a „dobijemo“ svojevrsni kolaž žanrova.

Primjerice, *Uvod u drugi život* podnaslovljen je kao *novi roman* – u biti riječ je o svojevrsnom kolažu kratkih proznih i poetskih fragmenata koji se mogu čitati kao samostalne novele, eseji, čak i dnevnički zapisi i sl.

Iznevjeravanje čitateljevih „očekivanja“ vezanih za žanrovsko određenje teksta događa se ponekad zbog nesuglasja između formalnog oblika teksta i „poruke“ o njegovom žanrovskom statusu koju odašilju pripovjedači u romanu. Takve situacije mogu se prepoznati u romanima koje Kovačevi pripovjedači označuju kao kronike a koji, u pravilu, imaju mnogo složeniju žanrovsku strukturu (npr. *Gubilište* – „hronika o Bileći“, *Ruganje s dušom* – „duševna obiteljska kronika“ tj. genealogija obitelji Biriš i sl.).

Nadalje, Kovač svoj tekst strukturira tako da „potiče“ stalni proces semioze, a ona rezultira stalnim žanrovskim transformacijama teksta.

U tom kontekstu, indikativan je navod iz Kovačeva prvog romana *Gubilište*:

„Pa kad je to sve sa mnom tako počelo je se ne nadam ničemu više i moj se život završava sa poslednjom stranicom hronike koja se *na kraju pretvara u moju ispovest* (istaknula P. M.).“²⁶

Preoblike se ne događaju usljed vanjskih poticaja, već usljed različite percepcije pripovjedača koja je uvjetovana njegovom ulogom, tj. njegovim aktancijalnim statusom u tekstu.

Slične žanrovske transformacije događaju se i u nekim drugim Kovačevim romanima.

Primjerice: *Životopis Malvine Trifković*, kasnije *Malvina*, inicijalno je okvalificiran kao *biografski roman u kojem ima elemenata kriminalističke priče*. Međutim, unatoč prisutnosti mnogih karakterističnih elemenata ovoga žanra, na drugom razinama *Malvina* se udaljava od očekivanja vezanih uz žanr životopisa.

Izopćenica i otpadnica *Malvina* tijekom romana doživljava preobražaj. Od junakinje postaje antijunakinja. Ironijska komponenta u karakteriziranju njezina lika (s jedne strane ona je mučenica i žrtva, a s druge strane i sama postaje mučiteljicom), pomalo paradoksalno, cijeloj priči dodaje, gotovo „hagiografsku“ komponentu. A to, bez sumnje, dodaje novi aspekt u definiranju njezina žanrovskog statusa.

26 Kovač, Mirko: *Gubilište*, Progres, Novi Sad, 1962., str. 107.

U romanu *Ruganje s dušom* također se ispisuje tobožnja obiteljska kronika. Međutim, i očekivanja vezana za formu obiteljske kronike bivaju dovedena u pitanje već samom činjenicom da njezin autor ne pretendira na „istinu“. Dapače, na nekoliko mjesta Anđul svoj rukopis naziva romanom.

Kao logična posljedica žanrovskih transformacija u Kovačevim tekstovima supostoje i različite narativne konvencije. One njegove romane dovode u intertekstualni dijalog s tekstovima nekih drugih pisaca ili nekih stilsko-poetičkih modela.

Kad je riječ o segmentima teksta koji „prizivaju“ pripovjedačke tehnike svojstvene drugim piscima ili stilovima, mogu se izdvojiti nekoliko primjera.

Jedan od njih je prizor derneka uz Malu Gospu, opisan u *Gradu u zrcalu* koji na trenutke podsjeća na ekspresionistički teatar u kojem se „događa“ neočekivana vjeridba pripovjedačevih roditelja. Provincijski spektakl odigrava se na kulisi s prepoznatljivim scenama pijanih ljudi, šatora u kojima se kao „čudo neviđeno“ pokazuju „najveće sise na svijetu“ i sl.

Pored toga, u Kovačevim romanima važno mjesto zauzima i intermedijalna komponenta. U tom kontekstu, osobito su zanimljive veze s filmom koji u Kovačevim romanima ima povlašteno mjesto.

Asocijacije na druge vrste umjetnosti (osobito film) potvrđuju brojne scene u Kovačevim romanima. Među njima se, na osobit način, izdvaja susret dječaka-pripovjedača sa ženom s golemim sisama, opisan u romanu *Grad u zrcalu*. U njemu dječak, odlazeći tražiti oca u Dubrovnik, nailazi na ženu koja mu traži novac nudeći mu zauzvrat „pogled“ na njezine grudi. Ovaj se prizor, a to je primijetila i stručna kritika, „doima gotovo kao citat iz Fellinijeva *Amarcorda*.“²⁷

Opetovana asocijacija na Fellinija, ni ovaj put nije slučajna. Kovač poput Fellinija ispisuje sjećanja na svoje djetinjstvo iz jedne nsvakidašnje perspektive. Njegovu pripovjednu sintaksu odlikuju stalne izmjene točki motrenja. Narativna struktura organizirana je po načelima filmske montaže.

Na kraju postavlja se pitanje koja je svrha autorova stalnog inzistiranja na žanrovskom određenju teksta kad on obično izmiče preciznijoj ili određenijoj žanrovskoj klasiifikaciji. Jedan od razloga jest zasigurno taj što kod Kovača žanrovske odrednice funkcioniraju kao svojevrсни okvir koji održava kakvu-takvu strukturalnu koherenciju. U tom kontekstu može se zaključiti da su kod Kovača žanrovske konvencije važan integrativni činitelj, nezaobilazan element narativne strukture.

Tamo gdje je dezintegracija istaknutija, gdje je disperzivnost narativnih sekvenci očita, Kovač se fokusira: ili na neki vremenski odsječak (npr. u romanu *Uvod u drugi život*) ili na neki lik koji formalno objedinjuje, inače raspršene, narativne sekvence.

Tako je učinio s Elidom, koju je njezin posinak, pripovjedač Anđul stavio u središte svoje priče, na samrtnu postelju, „jer je samo ona mogla okupiti oko svojega odra rasutu i otuđenu obitelj.“²⁸ Ali ne samo otuđenu obitelj – može se dodati. Njezin lik funkcionira kao značajan element u uspostavi narativne kohezije cijeloga romana.

27 Nemeć, Krešimir: *Grupni portret s gradom*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009., str. 60-61.

28 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 9.

Kod Kovača žanrovska se ne/definiranost teksta (a na nju, u svim svojim romanima, rado upozorava sam pisac) može shvatiti kao dio narativne strategije. Ona otvara mogućnost stalnih izmjena pripovjednih perspektiva i točki motrenja.

A da su te izmjene, za razumijevanje Kovačeve poetike, od primarnog značenja potvrđuje se onda kad se njegovi romani sagledaju u okviru jedinstvenog semiotičkog sustava, kao jedan višeslojan i kompleksan literarni znak. Njega određuju dinamični suodnosi svih Kovačevih romana. Dinamika romanesknog „sustava Kovač“ proizlazi iz jednostavne činjenice da je Kovač cijeli svoj spisateljski vijek fokusiran na nekoliko glavnih tema ili priča koje uvijek iznova „reciklira“ i sagledava iz različitih pripovjednih očista.

Da je tomu tako, potvrđuje i primjer romana *Moja sestra Elida* i *Ruganje s dušom* koji su većim svojim djelom tematski, a čak i formalno, kompatibilni.

Kako, dakle, u oba romana pratimo „istu“ priču, događaje i likove, ova bismo dva romana mogli pročitati kao romanesknu duologiju o obitelji Biriš.

Ako se, dakle, oba romana sagledaju kao jedinstven semiotički sustav, kao „duologija“ o obitelji Biriš, neizostavno se nameću asocijacije na dobro znani postupak umnažanja pripovjedačkih perspektiva koju oprimjeruje poznati roman W. Faulknera *Krik i bijes*.

Kao dvije (vremenski determinirane) etape „istog projekta“ mogu se razmatrati i Kovačevi romani *Grad u zrcalu* i *Kristalne rešetke*. S njima na osobit način korespondira roman *Vrata od utrobe*, a djelomično i *Uvod u drugi život*.

Kovačev način pripovijedanja, dakle, uvijek „računa“ s postojanjem nekoliko pripovjedačkih perspektiva što, bez sumnje, pridonosi intenziviranju i dinamiziranju pripovjednog ritma.

Kod Kovača pripovjedni glas može biti individualne i „kolektivne“ provenijencije. Kad je riječ o onomu što se može označiti kao kolektivna pripovjedačka perspektiva, onda se, kao prva asocijacija, pojavljuje pripovjedački model poznat kao *narrata refero*. Tragove umetanje dijelova tuđih priča, priča „po čuvenju“, nalazimo u gotovo svim Kovačevim romanima.

Niz je takvih zanimljivih primjera i priča koje se, u pravilu, pletu oko „neobičnih“ likova. Dovoljno je sjetiti se, primjerice, priča koje kruže o Jordanu Birišu koje je moguće naći u romanu *Moja sestra Elida*.

Uvođenje više pripovjednih glasova svojstveno modernom romanu pridonosi složenosti njegove strukture. Isprekidana linija naracije navodi na moguće usporedbe s glazbom dijelom zbog formalne podudarnosti ili umnažanje pripovjednih perspektiva, kao i ponavljanja i variranja pojedinih narativnih sekvenci.

Primjerice: osobit način pripovjedne ritmizacije teksta uočljiv jest i u romanu *Gubilište*, čija se radnja zasnova osobitoj kombinaciji nekoliko važnih motiva i njihova stalna ponavljanja.

Autopoetički pasaži

Polidiskurzivnost i poigravanje pripovjedačkim razinama, a napose stalni autopoeitički komentari zaštitni su znak svih Kovačevih romana. U njegovoj modernoj strukturiranoj prozi se paralelno s drugim razinama strukture (likovi, motivi ili pripovjedni postupci i dr.) kao ravnopravan element pojavljuje niz autopoeitičkih iskaza i očitovanja.

Tekst i tijek naracije Kovač organizira svjesno upozoravajući na njezine "tvorbene šavove". On, dakle, uporno inzistira na osvješćivanju književne forme i njezina komentiranja. Kao svojevrsnu potvrdu te teze na jednome mjestu u *Gradu u zrcalu* čitamo: „pišući volim se igrati i pomalo raspredati o pisanju.“²⁹

Kovačevi autopoetički komentari mogli bi se razvrstati u dvije temeljne skupine.

Jedna predstavlja izravan komentar kompozicijske strukture i funkcionira kao informant u kome saznajemo slijed zbivanja i/li raspored i najavu pojedinih narativnih sekvenci. Takve proleptičke iskaze, iskaze u kojima se nagoviješta slijed „radnje“ nalazimo na mnogim mjestima u svim Kovačevim romanima.

Primjere joj možemo naći u rečenicama poput ove: „(...) pa bih se u sljedećem poglavlju mogao pozabaviti majčinom trudnoćom (...)“³⁰

U romanu *Moja sestra Elida* to je još očitije. Svako poglavlje ima svojevrsnu naznaku „sadržaja“ dotičnog poglavlja. U poglavlju naslovljenom kao *Jordanova poseta* Kovač najavljuje:

„Jordan je tvrdio da je ugledao neku svetlost – ovdje je puno užasa, strave i mističnosti – za Jordana je najljepša stvar na svetu biti rođak – u ovoj glavi se ne pojavljuje insekt – ovdje se negdje sluti zaplet romana (istaknula P.M) – pitanje je da li je Jordan primetio ikakvu svetlost – niko neće izići iz te kuće, moj Jordane“³¹

Proleptički upozoravajući na ono što u romanu slijedi Kovač kao da želi preuzeti ulogu sveznajućeg pripovjedača, pripovjedača koji ima monopol nad narativnim tijekom. Dapače, on čak i u romanima jasno sugerira moguće smjerove interpretacije vlastitoga teksta.

A upravo te sugestije čine drugu skupinu autopoetičkih iskaza. U nju se mogu svrstati iskazi u kojima autor eksplicira svoja stajališta o pisanju komentirajući, s pozicije pretpostavljenog čitatelja, vlastiti tekst.

U okviru takvih autopoetičkih razmatranja jasno se iščitavaju piščevi literarni nazori. U sažetom obliku mogli bi se svesti na tri glavne teze:

1. Kovač je autor koji stalno preispituje vlastitu poetiku. Njezino konkretno očitovanje su stalna „popravljanja“ rukopisa, tj. pisanje raznih verzija istih zbivanja i njihovo skraćivanje koje autor označuje kao „estetiku sažimanja“.

2. U Kovačevim romanima kao „stalno mjesto“ pojavljuje se i čitateljska perspektiva. Ona se očituje na trima razinama – prva je razina, razina samoga autora-pripovjedača, druga razina tiče se već napisanih kritika „ranijih“ Kovačevih romana i treća se tiče imaginarnog, ali očekivanog čitatelja čija se reakcija pretpostavlja ili naslućuje.

3. Kovač stalno propituje umjetničku vjerodostojnost vlastite poetike, osobito u odnosu prema drugim piscima i njihovim djelima.

Za Kovača, a slijedom toga i pripovjedače u njegovim romanima, roman je „neka vrsta građevine koja se održava, njeguje, popravlja, nadograđuje, jer u toj građevini obitavaju živa bića, također podložna promjenama.“³²

29 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 80

30 Isto, str. 214

31 Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965., str. 145.

32 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 119.

Kovač uvijek iznova „korigira“ vlastite tekstove na svim razinama: od jezične preko stilske do kompozicijske. Stoga je i posve logično da u vremenskom slijedu, kod Kovača, možemo pratiti izvjesne promjene ili preispitivanja vlastite romaneskne prakse.

Ona se prije svega tiče onoga što Kovač naziva „estetikom sažimanja“ a koja se, po njemu, očituje u „pročišćenju“ teksta od suvišnih motiva i od opscenosti. Takvih motiva, motiva incesta, nastranosti, homoseksualnosti i sl. ima u svim njegovim romanima. Međutim, načini njihova pripovjednog uobličavanja bitno su drugačiji u ranijim u odnosu na kasnije Kovačeve romane.

Dok su u ranijim romanima naturalističke scene eksplicitne, dovedene do groteske, u kasnijim romanima najmorbidniji motivi ovoga tipa bivaju, kako i sam autor veli, „ublaženi“ ili pak izostavljeni.

Autorova je intencija pružiti gdjekad brutalno iskren pogled na društvene izopćenike i pri tomu poljuljati vjeru u neupitnost autoriteta (državnog, crkvenog ili bilo kojeg drugog). U konačnici, cilj postaje podrivanje sustava iz pozicije prikraćenih i izopćenih jedinki, dezintegracija koja pretpostavljenju optimističkomu *kolektivnu perspektivu* pretvara u nihilizam, a skepsu pojedinaca u *crni val*.

Motivi smrti, groba ili seksualne nastranosti postaju alegorijski obremenjeno, zlokožno znamenje koje u takvom kontekstu djeluje još frapantnije, gotovo groteskno.

U kasnijim romanima, kako je već rečeno, Kovačevi „junakinje/junaci su manje demonizirane, manje usrdno-fatalne, manje nemotiviranih zapleta-raspleta i diluvijalne libidinoznosti.“³³

O promjenama poetike u smislu izostavljanja opscenih detalja, o tomu kako ona funkcionira u novijim romanima i koji su razlozi za takvu vrstu „samocenzuriranja“ (osobito u odnosu na ranije „iskustvo“ pisanja), Kovač se „izjašnjava“ u jednom od poglavlja romana *Grad u zrcalu*, napominjući da su eksplicitni erotski prizori (kakvih je imao u ranijim romanima) postali „stereotipi izlizani uporabom.“³⁴

Kao dio pripovjednog univerzuma, kao dio pripovjedne strukture, u Kovačevim se romanima, uz pripovjedače, likove, zbivanja i sl. u ravnopravnoj ulozi pojavljuje i čitatelj.

Glas čitatelja, njegova perspektiva odlično se uklapa u narativno višeglasje. U većini svojih romana Kovač-pripovjedač bilježi pretpostavljene čitateljeve reakcije. Tako će u najavi jednoga od poglavlja romana *Moja sestra Elida* među ostalim napisati:

„(...) ako neko pronađe rukopis smejaće se kad bude čitao glavu petu.“³⁵

Kovač, dakle, spada u onu kategoriju književnika koji u svome tekstu „računaju“ s čitaateljevom reakcijom, a gdjekad i sam nastoji suoblikovati tijek recepcije. Da je tomu tako, potvrđuju dijelovi teksta u kojima on čitatelju daje do znanja što, kao autor, od njega očekuje.

Tako će u romanu *Grad u zrcalu*, opisujući odlazak u Dubrovnik na koji ga je ispratila jedna od najpozitivnijih figura u svim njegovim romanima, učiteljica Jozipa B., povući paralelu na relaciji: učiteljica – majka - draga, a nakon toga čitatelja upozorit na moguću „interpretativnu stranputicu“:

„(...) jer je ona došla da me isprati, kao majka ili dragana – to dvoje ni danas ne

33 Bačić-Karković: Danijela: *Kovačev nomadizam*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009., str. 43.

34 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 211.

35 Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965.

razlikujem, jer se negdje, na nekom stupnju ljubavi to dvoje spaja ili se „mistično dodiruje“, *samo molim čitatelja, ili kakva tumača, da se nikako ne laća psihoanalize, da taj ključ zaboravi* (istaknula P. M.), jer u spoju dviju boginja autorova života nema ni trunke incesta, to je nešto mnogo ljepše i uzvišenije (...)“³⁶

Ipak treba naglasiti da je njegova pozicija interpretatora čitateljevih očekivanja vrlo često ironijski impostirana, a njegov stalni dijalog s čitateljem, čitateljem o kojemu, kako i sam priznaje, sve više „vodi računa“, znatno pridonosi procesu semioze, odnosno preoznačavanju njegova teksta.

Osim pretpostavljenih reakcija imaginarnog čitatelja, Kovač u svoje pripovjedne strukture rado upliće svoje komentare nekih „kritičkih“ čitanja njegovih ranijih romana.

Jednu takvu situaciju, koja ima snažnu ironijsku pozadinu, naći ćemo u romanu *Grad u zrcalu*. U toj narativnoj sekvenci Kovač, pronalazeći analoške relacije između činjenice da njegova obitelj vuče podrijetlo od jednog ogranka glasovite obitelji dubrovačkih trovača i činjenice da su neki kritičari njegovu literaturu proglašavali „literaturom koja truje“, slikovito opisuje svoje viđenje „tudeg čitateljskog iskustva“. Birajući vokabular koji je u nesuglasju s uobičajenom predodžbom o čitatelju-kritičaru za kojega se očekuje da s književnim djelima postupa s osobitim čitateljskim, čak i umjetničkim senzibilitetom, Kovač ironično primjećuje:

„Kad sam doživio prve osude svojih književnih uradaka, gotovo svaki ideolog koji se bavio mojim pisanjem, svaki kritičar-najamnik, *udarao je teškim maljem po knjizi i autoru* (istaknula P.M.), i svaki od njih na isti način govorio kako ta „literatura truje“, a takve „pisce – trovače treba u korijenu sasjeci.“³⁷

Poredba kritičarskog posla s udaranjem teškim maljem jasno pokazuje koliki je stupanj nerazumijevanja za umjetnost kad se ona ne uklapa u ideologijom zadane poetičke matrice. U tom slučaju i razgovor o umjetničkoj vrijednosti postaje drugorazredno pitanje.

U svojim romanima Kovač čitatelja, uz sve navedeno, „koristi“ i kao jamca „žanrovske vjerodostojnosti“ teksta. Samo neobjavljeni rukopis (kakav je, primjerice, kronika obitelji Biriš koju piše Anđuo) može biti dostupan malom broju čitatelja. Svaka druga situacija koja bi uključila širi čitateljski sloj značila bi iznevjeravanje i „žanrovsko falsificiranje“.

U tu svrhu Kovač poseže za iskazima koji nedvosmisleno potvrđuju žanrovski status djela.

Ipak, i u ovakvim slučajevima treba biti na oprezu, jer su ovakvi autopoetički „naputci“ i objekcije vrlo često fingirani. Njihova prava svrha nije čitatelja upozoriti na žanrovsku autentičnost teksta. Oni su još jedan „narativni trik“, još jedan od mehanizama oblikovanja književnoga teksta.

U tom smislu može se smišliti i Kovačeva opaska o tomu da autopoetičke komentare smatra manje važnim dijelovima svojih romana.

Unatoč toj, možda i deklarativnoj izjavi pisca, koja bi se uz primjerenu argumentaciju mogla lako dovesti u pitanje, ostaje činjenica da autopoetički komentari vrlo često predstavljaju „interpretativnu stupicu“ za čitatelje i kritičare. O tomu govori i sam Kovač.

36 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 174.

37 Isto, str. 29.

Ističući da su autotematski komentari kod njega obično razasuti dužinom cijelog teksta, on će upozoriti da se recenzenti „najčešće love u te zamke“³⁸

Na te zamke interpretacije Kovač rado upozorava. Tako će, u jednome razgovoru za novine, neizravno prokomentirati neka „čitanja“ svoga romana *Malvina* u kojima se stalno isticao kontekst hrvatsko-srpske mržnje.

Ističući da priča o Malvini nije jednodimenzionalna, kao i to da njezine relacije nisu samo vjersko ili spolno određene, Kovač upozorava da je njezinu višeznačnost potrebno sagledati u širem kontekstu zbivanja: od Malvinina školovanja, udaje, obitelji, do ljubavi sa svojom zaovom Katarinom.

Likovi u Kovačevim romanima

U Kovačevim romanima susrećemo niz stvarnih (mnoge srećemo u više romana) i izmišljenih likova. Mnogi od njih dio su obitelji o kojima Kovač pripovijeda u svojim romanima, a pripovijedajući o obitelji, autor-pripovjedač zapravo preispituje sebe. Za njega je to samoispitivanje, čini se, najdjelotvornije upravo onda kad se obitelj sagledava u nestajanju.

Obitelj je, kaže na jednom mjestu u romanu *Ruganje s dušom* pripovjedač, „trajan pečat, to prije što se sagledava u propadanju.“³⁹

Opisi propadanja (npr. obitelji Biriš ili obitelji Stjepana K.) u nekim svojim segmentima mogu podsjetiti na motive obiteljske degeneracije kojima su se bavili, primjerice, T. Mann, ili u hrvatskoj književnosti M. Krleža, s bitnom razlikom da kod Kovača u središtu pozornosti nije malograđanski svijet. Degeneracija tj, kraj obitelji, u romanu *Ruganje s dušom*, simbolično se, i stvarno, očituje u liku maloumnog Goje, zadnjem izdanku loze doseljenih, hercegovačkih Mađara, obitelji Biriš.

Obiteljski folklor Kovačevih romana popunjavaju najrazličitije karakterne fizionomije: od gotovo „nevidljivog“ Jordana koji se, kako veli pripovjedač, na rodbinskim fotografijama gotovo nije mogao ni primijetiti, iako bi uvijek čučnuo u prvi red, preko Elide, „neokrunjene kraljice obitelji“ koja je bila „živa historija burne prošlosti ovog grada.“⁴⁰

Zanimljivi se, bez sumnje brojni Elidini ljubavnici od Đavola koji je oličenje nemoralnosti, do geometra Ignjata koji, za razliku od Đavola, nije bio „nasrtljiv mužjak“, već „tih osvajач“ koji s lakoćom uspijeva „nanjušiti putenost ženskog tijela“.⁴¹

Osobito su intrigantni likovi režimskih ljudi: U *Kristalnim rešetkama* to je Kuzma, u *Vratima od utrobe* to je Dimitrije V, te nešto manje istaknuti, ali ne i manje interesantni, likovi Stjepanova pomoćnika Đure Mrkajića ili Stjepanova mlađeg brata Tomislava K.

Posebnu skupinu sačinjavaju likovi Kovačevih autobiografskih romana. U tim romanima susrećemo čitavu plejadu slikara, pjesnika, liječnika, riječju intelektualne ili umjetničke elite Beograda, Zagreba i dr.

U svojim romanima Kovač „brutalno“ iskreno, bez cenzure nadopunjuje karakterne profile svojih likova. U većini slučajeva riječ je o karakternim profilima s negativnim

38 *Prošlost više zaslužuje skrnavljenje, nego veličanje*, knjižara.com, Vujica Ognjenović, 12. 7. 2008.

39 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 165.

40 Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965., str. 206.

41 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 39.

predznakom. Mnogi od likova u Kovačevim romanima skloni su incestu, spolnim nestranošima, orgijanjima, čak i silovanjima.

Necenzurirano iznošenje tabuiziranih tema Kovaču je priskrbilo niz problema. Pisati o homoseksualnoj ljubavi u vrijeme koje je „propisivalo“ pozitivne tečevine revolucije bilo je ne samo hrabro nego i subverzivno.

Homoseksualne ljubavi i parovi prisutni su u gotovo svim romanima. Najeksplicitnije scene takvih ljubavnih odnosa nalazimo u *Malvini* romanu koji je najvećim dijelom fokusiran na ljubavnu vezu između Malvine Trifković i njezine zaove Katarine. Motivi homoseksualizma sporadično se javljaju i u drugim Kovačevim romanima.

U *Ruganju s dušom* jedan takav par - par koji upražnjava spiritističke seanse i s dušama umrlih uspostavlja „prisne odnošaje“⁴² - čine dr. Gustav Gaj, sin sestre Josifa Biriša, i njegov prijatelj, pisar i medij, Tomić.

U *Gradu u zrcalu* naslućuje se još jedna homoseksualna veza, veza između pripovjedačeva strica Blaga i mladoga građevinskog inženjera, Talijana Silvana:

„Dirljivo je bilo to prijateljstvo, posve drukčije od naših gorštačkih prijateljstava koje začas i lako puknu (...) Otac mi je pričao da takvo što nikad nije vidio, *bila je to ljubav dostojna mladića i djevojke, a ne dvojice muškaraca različitih kultura, bogme i dobi* (istaknula P. M.); Silvano je bio stariji barem desetak godina, ali to mu nije smetalo da poštuje i voli mlađahnog i još zelenog momčića.“⁴³

Zanimljivo je da i pogled na heteroseksualne „veze“ i odnose također nije lišen negativnih konotacija.

U Kovačevim romanima česti su motivi incesta (dovoljno je sjetiti se sumnji iznesenih u romanu *Grad u zrcalu* o tomu da je pripovjedačeva baka Vukava začela Anđelka s djeverom Ivom, koji je kasnije izvršio samoubojstvo), silovanja (Tomislavljevo silovanje bratove supruge Rose u *Vratima od utrobe* ili silovanje Lujze Spasić u vlaku, opisano u *Kristalnim rešetkama*), čak i nekrofilije (npr. prizor obljube polumrtve Elide u romanu *Ruganju s dušom*).

Iznoseći nedvosmisleno osudu u slučaju silovanja Lujze Spasić (u *Kristalnim rešetkama*), kao i u slučaju Elide (u romanu *Ruganje s dušom*), autor ipak ne zazire od naturalističkih scena i eksplicitnih opisa:

„Antun je kao kakav golemi kukac na lešu dopuzao do Elidinih dojki, razgolitio ih, ali više nije tražio sliku đavola, nego je pohotno zaronio glavu između njih, a potom je zbacio pokrivač s tijela samrtnice, razmaknuo njezine nemoćne udove i uglavio se između bedara, da bi u samrotnom, okrutnom, gotovo nekrofilskom činu obeščastio svoju rođakinju na umoru.“⁴⁴

Moralno zgražanje, kako je već rečeno, kod pripovjedača izaziva i silovanje Lujze Spasić. Ono je trebalo označiti i simbolično i stvarno, Lujzino nasilno „regrutiranje“ u redove UDB-e. Lujzina dostojanstvenost i pasivni otpor silovatelju još više ističu veličinu njezine žrtve i mučeništva. Njezino dostojanstveno podnošenje na kraju se transformira u nešto drugo, u čistu suprotnost onome što je trebalo postati. Umjesto moralne degradacije i konačnog pokoravanja Lujzina pasivnost pretvara se u čin nepristajanja i otpora.

42 Isto, str. 114

43 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 60.

44 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 141.

Okrutne kazne za one koji su drugačiji dovedene su do apsurd. U tom kontekstu dovoljno je spomenuti slučaj Malvine Trifković koja s „čudorednih“ stajališta svoga lice-mjernoga oca ne zaslužuje biti njegovom nasljednicom. Njegova oporuka, kao i pisma nadstojnice *Srpske pravoslavne prosvetne zadruge S. Angeline ili njezina djevera Ivana* pokazuju krajnje granice njihove hipokrizije i moralnog srozavanja.

Među heteroseksualnim „vezama“ opisanim u Kovačevim romanima, na osobit se način izdvaja jedna neznatna i na prvi pogled nevažna ljubavna epizoda. Nevažnom se čini jer joj je u romanu posvećeno malo prostora. Ali je interesantnija tim više što njezin opis posve odudara od Kovačeva neuvijenog prikazivanja seksa ili bilo kakvih seksualnih nastranosti.

Nalazimo je u romanu *Vrata od utrobe*. Njezini protagonisti su Dimitrije V. i lijepa Mostarka Maruša.

„Ljubavna situacija“ u kojoj ih zatječemo doima se gotovo platonskom, osobito kad se usporedi s motivima silovanja, brutalnosti ili incesta, koje nalazimo u Kovačevim romanima.

Dimitrije V., višestruko je zanimljiv lik - režimski čovjek, koji prolazi različite karakterne transformacije. Od neženje, neporočnog čovjeka i urednog domaćina postupno se preobražava u tiranina. Nakon ubojstva brata on postaje „junak epskih razmjera“. Ustoličen u svom „kraljevskom“ tronu (a riječ je zapravo o prezbiteriju kojega je preuredio kao mjesto gdje, poput kakva vladara, prima „stranke“), ovaj invalid kojemu su amputirane obje noge, postaje utjelovljenje moći. On postaje gospodar života i smrti. Pred Dimitrijem se, kaže pripovjedač, mnogi smjenjivahu te godine. „Izađe slab čovjek, ljenčina ili peksijan, a uđe otresit i bistar, tako po svim zakonima i sve u krug (...)“⁴⁵

O Dimitrijevu „junaštvu“ ispredaju se legende, pjevaju se pjesme u kojima je slavljen i proklet: „u opisima je prikazivan kao krvopija i kao melem, odbojan na metak, a nepogrešiv u gađanju, ušao je u legendu s različitim proturječnim svojstvima (...)“⁴⁶

I baš takvom junaku „epskih razmjera“ dogodila se „lirska“ slabost kada ugleda prelijepu mostarku Marušu. Zbunivši se pred njezinom pojavom i ljepotom, od nje zatraži da mu pokaže grudi, što ona i učini. Ništa više od toga nije bilo. Dimitrije je „korigirao“ svoju zbunjenost i „nadrastao“ cijelu situaciju.

Dimitrijeva „slabost“ pred ženom, te hitra reakcija obuzdavanja uzbuđenosti funkcionira kao snažna ironijska gesta koja u pitanje dovodi poznata načela „epske“ poetike. Gesta je to koja djeluje subverzivno i u kontekstu „poetičkih propisa“ socrealizma i njegove optimistične, kolektivne perspektive. A kad se to uzme u obzir, ova lirska epizoda čitatelja može lako podsjetiti na „slučaj“ jedne hrvatske pjesnikinje – Vesne Parun.

Naime, u vrijeme kad su objavljeni, ljubavni stihovi Paruničine pjesničke zbirke *Zore i vihori* (1947.), odjeknuli kao „opasna“ subverzija uperena protiv socrealističke poetike i tečevina revolucije. Pjevati o ljubavi značilo je iznevjeravanje poetičkih načela koja su u prvi plan stavljala pozitivne vrijednosti revolucije i radnika kao njezina nositelja.

I baš kao što se Paruničina poezija doimala subverzivnom, tako isto subverzivno djeluje ova „lirska“ zgodica Dimitrija V. Zanimljivo, Kovač, tj. njegov „junak“ je „rješava“ na (u kontekstu socrealističke poetike) priželjkivani način.

45 Kovač, Mirko, *Vrata od utrobe*, Večernji list, Zagreb, 2004., str. 116.

46 Isto, str. 74.

Našavši se u pomalo nezgodnoj situaciji, Dimitrije V. jedini izlaz iz nje vidi u „samocenzuriranju“, a to znači ostajući vrijedan „epskim“ načelima funkcioniranja, načelima koja emocionalna stanja potiskuju u drugi plan. Ako se njegov postupak i čini logičnim i očekivanim, jer Dimitrije V. bio je, kako veli pripovjedač, „čovjek strogih nazora koji je život podredio podvizima, a tijelo pokorama“⁴⁷, onda treba dodati da baš zahvaljujući toj „epskoj logici“ Kovač postiže snažan ironijski naboj, stvarajući još jednu, literarno subverzivnu gestu.

Na sličnim načelima funkcionira i lika Kuzme u romanu *Kristalne rešetke*. Kuzma je u biti bešćutan režimski čovjek, vjeran i lojalan službenik UDB-e. Ipak, u jednoj situaciji (koja se zbila prije njegova regrutiranja u redove UDB-e) on biva prikazan, uz pripovjedačevu simpatiju, kao običan čovjek, čovjek koji s puno ljubavi „spašava“ majku dok krijumčare duhan.

Mozaik likova u Kovačevim romanima upotpunjuju i likovi lokalnih „oridinala“, maloumnika i čudaka čije sudbine simbolički reprezentiraju degeneraciju i moralni rasap društvene zajednice na svim razinama.

Jedan od njih je Jafet iz romana *Moja sestra Elida*. „Junak“ je to koji svoju muškost želi potvrditi pod svaku cijenu, i koji po gradu trči gol prijeteci da će svima pokazati „ko je muško“. Potvrda njegove seksualne potencije treba biti „priča“ o tomu kako je silovao ženu glavnog mjerača. Međutim, događa se suprotno. Među ljudima kruži „priča“ da je Jafet „bez one stvari ili ako je već imao da je nikakva i da joj time odista nije mogao ništa učiniti.“⁴⁸

Određenu dozu bizarnosti prepoznamo i u opisu lika barba Donata (iz romana *Moja sestra Elida*) koji je zbog čudne bolesti, do pred samu smrt, osjećao stalnu potrebu za ženama.

Ne treba zaobići ni Elidinog Ljubavnika Đavla koji, bez imalo skrupula, gotovo Kamovljevski progovara kako je svojim roditeljima na samrti obećao kako će u njihovoj kući otvoriti bordel, te da će njihovu bračnu ložnicu iznajmljivati bludnicima. Ali tu se Đavo ne zaustavlja. Točku kulminacije dostiže kad kaže kako će i sam sudjelovati u orgijama „kao ljubavnik i ljubavnica u isto vrijeme“⁴⁹, te da će te svoje usluge skupo naplaćivati.

Za upotpunjavanje društvenog miljea i za umjetničku vjerodostojnost priče ništa manje nisu zanimljivi ni sporedni (epizodni) ženski likovi: maloumna Zazija (*Moja sestra Elida*), ružna izopćenica tetka Vesela (*Grad u zrcalu*), vlasnica lokalnog bordela Vijorsa (*Grad u zrcalu*) ili pripovjedačeva zaručnice Eva (*Grad u zrcalu*) čiju histeriju Kovač opisuje riječima:

„Koji bi muškarac mogao zaboraviti Evino histerično grebanje zida i prijetnje da će u mom trbuhu osvanuti zariven mesarski nož “ako još jednom štrcneš slinama po mojem čistom tijelu“. Sperma je za nju bila nešto ljigavo i kužno, prljavo i bez onog značenja na stablu potomstva ili u simbolici rađanja (...).“⁵⁰

Ne zadirući od slika ružnog, Kovač raskrinkava lažni moral, licemjerje. Elementi naturalizma predstavljaju opreku slici svijeta kojeg prožima potpuni optimizam, vjera u

47 Isto, str. 81.

48 Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965., str. 47.

49 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 92.

50 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 310.

pozitivne tečevine i svijet bez poroka. Tako će u romanu *Ruganje s dušom* Đavo Elidi pokazivati jednu od soba u kući. S rasklimanim krevetima, čađavim zidovima ta se soba, iz vizure Đavla, doima kao pozornica bluda, a osobito snažan dojam na čitatelja ostavljaju opisi dušeka na kome se nalaze „krvavi tragovi majčine mjesečnice i očeve tuberkuloze.“⁵¹

Motivi krvi, smrti i raspadanja, uzdizanje kurve na razinu svetice, a svetice na razinu kurve neodoljivo podsjećaju na avangardizam J. Polića Kamova, ali i niz drugih pisaca koji su u svojim djelima, s početka 20. stoljeća, formirali struju tzv. aktivističkoga ekspresionizma. U tom smislu poredba između ovih dvaju pisaca doima se opravdanom i motiviranom.

Među sporednim, manje važnim likovima koji upotpunjuju društveni mozaik pojavljuje se i niz manje istaknutih, ali zanimljivih likova čiji su opisi (kao i geste) znakoviti za Kovačev pripovjedni postupak kojega karakterizira izrazit naturalistički naboj. U tom kontekstu na osobit se način izdvajaju dvije epizode opisane romanima *Grad u zrcalu* i *Kristalne rešetke* čiji su glavni protagonisti neimenovani vozač i vozačica autobusa.

U *Kristalnim rešetkama*, pripovjedač se nakon šetnje okolicom Beograda vraća doma. Pokušavajući uhvatiti autobus, nailazi na nimalo ženstvenu, dapače vulgarnu vozačicu autobusa, koja ga ne želi povesti. Njezine geste pokazuju svu grubost njezine pojave. Rušeći predodžbu o ženama kao „slabijim“ bićima ili nježnijem spolu predodređenom samo za određena zanimanja, on ovu vozačicu autobusa pokazuje bez cenzure, u pravom svjetlu. Opisujući je kao ženu od tridesetak godina, jednu „od onih vulgarnih i pojebljivih radnica“⁵² on naglasak stavlja ne njezinu, pomalo neočekivanu gestu: „Ona je liznula svoj prst i gurnula ga između nogu.“⁵³

U drugoj situaciji autorskog pripovjedača nalazimo kako se sprema posjetiti oca u sanatoriju. Autobus kojim će putovati neodoljivo podsjeća na olupinu iz poznatog filma *Ko to tamo peva*. Analogija je još izrazitija kad autor napomene da je ta stara, rashodovana starudija ostala nakon filma *Zle pare*. Lik vozača neodoljivo podsjeća na vozača poznate *Firme Krstić*. On, naime, dolazi iz klaonice, s ruku mu kapa krv, dok u autobus tj. u kofu koja stoji pokraj njegova sjedišta unosi „juneću jetra i srce.“⁵⁴

Sveprisutna estetika ružnog, te stalno isticanje „tamne strane“, još je jedno važno obilježje Kovačeve poetike.

Dosljednost tom modelu Kovač pokazuje i onda kad opisuje „pozitivne“ likove. Oni također nisu pošteđeni iznošenja svih, kako pozitivnih, tako i negativnih strana.

Tako je i s likom majke koji, može se reći, spada u onu neveliku skupinu „pozitivnih“ likova iz Kovačevih romana. U reprezentaciji njezina lika Kovač također ruši očekivane konvencije.

Majka živi u jednoj izrazito patrijarhalnoj sredini, sredini koja je od „uljuđenog“ Dubrovnika udaljena svega 30-tak kilometara, ali u kojoj (unatoč tako maloj udaljenosti)

51 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 93.

52 Kovač, Mirko: *Kristalne rešetke*, Fraktura, Zaprešić, 2004., str. 141.

53 Isto, str. 141.

54 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 328.

dominiraju „violentni Dinarci“. Među njima koji su netolerantni, skloni zločinima i raznim „kolektivnim zanosima“, pojavljuje se žena spremna nasilnom mužu uzvratiti udarac.

„Ništa ne bridi tako kao njezin šamar“, jednom mi se povjerio otac i zaprijetio mi da nikome ne smijem reći da je dobio pljusku od žene, a na sam bio ponosan na svoju majku, divio sam se toj ženi.“⁵⁵

Opisujući „tamne“ strane u čovjeku, ne zazirući od ružnog ili nastranog, Kovač ra-skrinkava mit o ljepoti i istini. Za njega ljepota i rugoba, istina i laž idu zajedno, ruku pod ruku. To je onaj raspon života i smrti o kojem ljudi malo razmišljaju, raspon koji je, kako veli u romanu *Kristalne rešetke*, „potreban samo zato da bih sagledao vlastitu tminu“⁵⁶. Kod Kovača pojmovi čistog i prljavog su nerazdruživo povezani: „bez bludničenja nema kreposti“⁵⁷ i obrnuto, navodi se u romanu *Kristalne rešetke*.

Propitujući unutarnje svjetove, lavirajući između lijepoga i ružnoga, „prljavoga“ i „či-stog“, Kovač stvara nekoliko simbola znakovitih za njegovu poetiku.

Prvi je simbol *kristalnih rešetki* kojega autor-pripovjedač „preuzima“ od svoga pri-jatelja Gabrijela, osnivača skupine Mediala. Kristalne rešetke povezuju izopačenost i sklad, nastrani seks i zdravu etiku. Kristalnost dokazuje, navodi se dalje u romanu, „da se u istom ogledalcu odražavaju vizije Boga i đavla, da su svi svjetovi lako promjenljivi, jer su doista mješavina mistike i pakla, genijalnosti i ludila.“⁵⁸

Motivski ekvivalent *kristalnim rešetkama* jeste *zrcalo*. Ono pamti sve ono što se u njemu zrcali, a samo „duševnom oku“ katkad ponudi malo tog obilja. Ono je, kaže na jednom mjestu u *Gradu u zrcalu* pripovjedač, „golema zbirka zatočenih odraza.“⁵⁹

Zrcalo u kojemu se u predvečerje, s najvišeg vrha u L.-u, u jednom trenu (i to samo onda kad sunce dodirne rub zapadnog brda) mogu ugledati obris i Dubrovnika postaje metaforom vlastitog, intimnog preispitivanja. Ono gotovo freudovski funkcionira kao simbol potisnutog. Zrcalo upija „slike nestale ili zaključane u vremenu“⁶⁰ i nanovo ih oživljuje.

Zrcalo je metafora tanke granice između istine i laži, fikcije i faksije koja je snažno prisutna kao element koji u najvećoj mjeri determinira narativni postupak Mirka Kovača. U njemu se ogledava „mnogolika kompozicija duše“, ono je „idealno mjesto za susret s drugim.“⁶¹

Odnos prema smrti

Susret s drugim znači i preispitivanje ili promišljanje o smrti koja je, kao tema, uvijek prisutna u Kovačevim romanima. Motivi umiranja, groba ili raspadanja česti su u svim, a osobito u ranijim Kovačevim romanima.

Ponekad su to prizori koji graniče s groteskom, prizori čija sugestivnost proizlazi iz naturalistički brutalnih opisa. Jedan takav „okrutan“ prizor nalazimo u romanu *Ruganje*

55 Isto, str. 76.

56 Kovač, Mirko: *Kristalne rešetke*, Fraktura, Zapešić, 2004., str. 21-22.

57 Isto, str. 21-22.

58 Isto, str. 204.

59 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zapešić, 2007., str. 101.

60 Isto, str. 31.

61 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zapešić, 2007., str. 157.

s *dušom*. Riječ je o sceni u kojoj Kovač opisuje prizor umiranja Josifa Biriša.

Scenu umiranja prati razgovor rođaka Đorđa i gobavog Ante koji blanja daske za Josifov mrtvački sanduk. Lišen uobičajenog pijeteta prema smrti ili umirućem, njihov razgovor djeluje groteskno:

„Mogli bismo ga zakopati, iako još pomalo diše i povremeno ječi“, rekao je Anto gobavi.

„Dovoljno je mrtav za ukop (istaknula P. M). Ne treba ništa više“, rekao je rođak Đorđo iz nekog prikrajka.“⁶²

Ništa manje morbidan i okrutan nije ni motiv povlačenja mrtvog Jordana zbog dizanja ustanka opisan u romanu *Moja sestra Elida*. Govornici su mrtvog Jordana vukli iz sela u selo pri tomu nad njim uzvikivali „da ustanke naroda dižu mrtvi.“⁶³

Čak i Elidin pogreb, opisan u romanu *Ruganje s dušom*, nije lišen opskurnosti. Njezin lijes ne iznose na rukama nego također *vuku* do kola, a naguravanje koje se događa zbog nadolazeće oluje poprima obilježje karnevala i groteske.

Za razliku od ovih mračnih slika i opskurnih motiva, Kovač u nekim romanima čitatelju nudi i drukčiju vizuru, drugačije razumijevanje smrti. Iskustvo smrti dio je životnog iskustva. Eros i thanatos dvije su poluge svakog postojanja. I jedno i drugo, autorski pripovjedač spoznaje zahvaljujući učiteljici Jozipi B.

Uz ovu spoznaju smrti (ali i ljubavi) koja se vezuje za lik pripovjedačeve učiteljice, opis smrti djeda Tomislava, bez sumnje, spada u najdojmljivije i najznakovitije motive, ne samo u romanu *Grad u zrcalu*, nego u cjelokupnom Kovačevu stvaralaštvu:

„Stavio sam ogledalo na zemlju, pokraj pokojnika; u njemu su se odražavale zvijezde, treperile su i žmirkale, a ja sam uzbuđeno promatrao to sjajno pletivo, uvjeren da ću vidjeti kad djedova duša uzleti prema zvijezdama. I dok smo bdjeli nad djedom, vidjeli smo kako se do nas dokotrljala svijetla kugla; to je mjesec naglo uplovio u naše obiteljsko zrcalo, a ta jasnoća učinila je smrt i dušu jedinstvenim prizorom.“⁶⁴

Motiv smrti naslućuje se i u sceni rastanka s ocem.

Otac s kojim se pripovjedač rastaje nije više onaj obiteljski tiranin iz ranijih romana. To je čovjek koji svoje zadnje dane provodi čitajući i koji bez patetike iščekuje svoj „odlazak“. Pomiren sa sobom i sudbinom, on čak i boravak u sanatoriju više ne shvaća kao liječenje nego kao „vježbu da se umre bez žaljenja“⁶⁵

Književnopovijesne i intertekstualne koordinate

Na samom kraju ovoga pokušaja da se kroz semiotički pogled na Kovačevu romanesknu praksu dođe do nekih važnih uporišnih točaka od kojih se može krenuti u studiozniju analizu „sustava Kovač“, postavlja se pitanje pozicioniranja ovoga pisca u povijesti (?) književnosti.

Upitnik kojim je markirana nedoumica oko toga treba li na njegovu mjestu stajati, srpska, hrvatska, crnogorska ili neka druga nacionalna književnost teško se može riješiti. Kovač kao da ne pripada nikomu, ili pak pripada svima.

62 Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 27.

63 Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965., str. 177.

64 Kovač, Mirko: *Grad u zrcalu*, Fraktura, Zaprešić, 2007., str. 106.

65 Isto, str. 334.

Sukladno tomu, bilješku o njegovu životu i djelu nalazimo i u *Povijesti hrvatske književnosti* S. P. Novaka, kao što je nalazimo i u drugim nacionalnim povijestima književnosti koje „polazu“ pravo imati u svom nacionalnom literarnom korpusu djelo pisca kakav je Mirko Kovač.

Međutim, priča o uvrštavanju ili neuvrštavanju ne znači ništa kad se potkrepljuje neknjiževnim razlozima, a njih je u slučaju Kovača bilo uvijek mnogo.

Stoga se, na kraju, umjesto preciznog odgovora na pitanje *kamo s Kovačem?* čini primjerenijim pokušati ga intertekstualno umrežiti i na taj način, makar u naznakama upozoriti na koordinate koje bi mogle preciznije književnopovijesno pozicionirati njegov književni opus.

Intertekstualne veze u „čitanju Kovač“ pokazuju se bitnim iz dvaju razloga. Jedan proizlazi iz činjenice da Kovač spada u one pisce koji vrelo svojih literarnih motiva ili postupaka „pronalaži“ u knjigama koje i sam čita.

„Književnost jest“ kaže u eseju *Postoji li dokumentaristički postupak?* Mirko Kovač, „kruženje tekstova u tekstovima, jer knjige služe knjigama, čitanje podstiče pisanje (...)“⁶⁶.

Drugi razlog je taj što Kovač, „oslanjajući“ se na druge tekstove i pisce, uspostavlja dijalog ne samo s određenim piscima s kojim dijeli umjetničke nazore, već slijedom toga uspostavlja veze i s korpusima različitih nacionalnih književnosti.

Ipak, bez obzira na navedeno, treba istaknuti da Kovač, gradeći više ili manje izravne intertekstualne sponne učvršćuje (što je pomalo paradoksalno!) svoju poziciju nepripadanja i oporbe.

Tako i isticanje svega onoga što se može prepoznati kao odjek tuđeg teksta u Kovačevu tekstu zahtijeva mnogo više interpretativnog prostora od onog predviđenog za analizu ovog tipa.

Ipak, unatoč činjenici što problem ostaje otvoren vrijedi, makar u naznakama i fragmentarno, pribilježiti neke opaske u poetičkim srodnostima, tj. upozoriti na moguće smjerove intertekstualne kontekstualizacije. O njoj se, kao i o mnogim drugim pitanjima, izjašnjava sam Kovač. Upitan jednom prilikom koji su pisci koji su na njega izvršili najveći utjecaj Kovač odgovara:

„Divio sam se Tinu Ujeviću, Matošu, Krleži, a zanat sam učio od Ranka Marinkovića, Kaleba, Dinka Šimunovića, Slobodana Novaka, dakle od pisaca iz, uvjetno rečeno, mediteranskoga kruga.“⁶⁷

Ali tu su i neki drugi pisci. Na neke od njih autor izravno upozorava u nekim svojim romanima. Primjerice, Gogolja i Turgenjeva (u romanu *Moja sestra Elida*), Hamsuna (u *Gradu u zrcalu*).

Kad je riječ o Gogolju, prva asocijacija koja se nameće jest paralela s *Mrtvim dušama*. Da ta analogija ima svoje opravdanje, potvrđuje cijeli roman *Moja sestra Elida* koji na momente podsjeća na apsurdno Čičikovo „trgovanje“ mrtvim dušama. Motivi smrti, opisi likova - pohoditelja Elide na umoru, u mnogim svojim segmentima, podsjećaju na Gogolja.

66 Kovač, Mirko: *Postoji li dokumentaristički postupak?*, u knjizi *Evropska trulež*, Prosveta, Beograd, 1987., str. 55.

67 *Ja sam pisac koji se ispovijeda*, Razgovor s književnikom Mirkom Kovačom, „Vijenac“, br. 374., 3. srpnja 2008.

Kad je riječ o Turgenjevu otvara se problem uloge pejzaža u tekstu, kao i odnosa prema lijepom ili ružnom u najširem smislu riječi.

Popis autora ili slijed asocijacija mogao bi se širiti i dalje. Kad je riječ o hrvatskoj književnosti, prepoznaju se brojne veze. Sklonost „tamnoj strani“ u literaturi, kako ju je jednom slikovito nazvao, Kovač, na određeni način, dijeli s J. Polićem Kamovom. Ironija ga u nekim segmentima povezuje s R. Marinkovićem ili S. Novakom. Činjenica da u njegovu tekstu važno mjesto imaju citatni segmenti povezuje ga opet R. Marinkovićem, osobit odnos prema pejzažu podsjeća na D. Šimunovića. Sklonost formi kronike podsjeća na Ivu Andrića, esejistički fragmenti asociiraju na prozu Vladana Desnice, opisi pojedinih scena dovode ga u vezu čak i s Miroslavom Krležom...

Ipak, unatoč svim ovim, više ili manje očitim vezama Kovač ostaje prepoznatljiv i jedinstven. Jedinstvenost njegova romanesknog opusa očituje se u njegovoj strukturalnoj, a to znači i sadržajnoj i formalnoj organičnosti. Nju uvjetuje (što je pomalo neočekivano) semiotički mehanizam koji funkcionira na dvama oprečnim načelima: načelu održavanja kontinuiteta (npr. pojavljivanje istih ili sličnih tema i pripovjednih postupaka) i s druge strane, načela promjene uobičajenih i Kovaču svojstvenih pripovjednih postupaka. U kreativnoj sinergiji „promjena“ i „kontinuiteta“ izrasta prepoznatljiv prozni rukopis koji je umjetnički uvjerljiv, značenjski kompleksan i interpretativno izazovan.

*

Kao pisac, Mirko Kovač jednako je intrigantan i provokativan danas, kao što je to bio na početku svoje književne karijere. U svojim je romanima, ali i drugim svojim djelima (dramama, novelama, esejima i sl.) stvorio djelo trajne umjetničke vrijednosti svrstavši se među klasike književnosti s prostora bivše Jugoslavije.

Umjetničku vjerodostojnost njegova literarnog rukopisa najlakše je objasniti ako se kaže da Mirko Kovač spada među one pisce čiji se poetski credo može sažeti u jednostavnoj, ali znakovitoj rečenici: *živjeti da bi se pripovijedalo, pripovijedati da bi se živjelo.*

Literatura:

- Alajbegović, Božidar: Mirko Kovač - *Grad u zrcalu*, „Vijenac“, 2. 5. 2008.
- Bačić-Karković: Danijela: *Kovačev nomadizam*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Beganović, Davor: *Ruganje s dokumentom*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Bogutovac, Dubravka: *Naslada i mučenje*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- David, Filip: *Mirko Kovač – pisac sa harizmom*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Grgić. Dario: *Život je ono što planiraš dok ti se događa nešto drugo*, „Zarez“, br. 227., 20. 3. 2008.
- Intervju: Mirko Kovač, „Glas istre“, (Radenko Vadanjel), 3. 7. 2008.
- *Ja sam pisac koji se ispovijeda*, Razgovor s književnikom Mirkom Kovačom, „Vijenac“, br. 374., 3. srpnja 2008.

- Kazaz, Enver: *Zrcaljenje grada*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Kovač, Mirko: *Vrata od utrobe*, Večernji list, Zagreb, 2004.
Evropska trulež, Prosveta, Beograd, 1987.
Grad u zrcalu, Fraktura, Zaprešić, 2007.
Gubilište, Progres, Novi Sad, 1962.
Kristalne rešetke, Fraktura, Zaprešić, 2004.
Moja sestra Elida, Prosveta, Beograd, 1965.
Životopis Malvine Trifković, Slovo ljubve, Beograd, 1977.
Ruganje s dušom, Fraktura, Zaprešić, 2007.
- Nemeć, Krešimir: *Grupni portret s gradom*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 2003.
- Paić, Žarko: *Palimpsest prve ruke*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Primorac, Strahimir: *Kovačeva knjiga nad knjigama*, „Vijenac“, 3. 7. 2008.
- *S nama je teško bez nas nemoguće*, Večernje novosti, (Dragan Bogutović), 19. 7. 2008.
- Sablić Tomić, Helena: *Osobno odrastanje*, „Vjesnik“, 15.04.2008.
- Stojić, Mile: *Nježno u grubom*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Vukčević, Lidija: *Skica za portret pjesnika*, „Književna republika“, Zagreb, br. 7-9, 2009.
- Ibrahimović, Nedžad: *Klepanje, kaljenje i oslušivanje cvrčanja* (Pripovjedački postupak u romanima Mirka Kovača), http://www.openbook.ba/izraz/no05/05_nedžad_ibrahimovic.htm

Suvremena *pitanja*

(Ili svijest da se nedostatnost postojećih obrazovnih modela i neujednačenost jezičnih značenja i smislova rješava časopisom za prosvjetu i kulturu)

Obrasci i modeli u upotrebi troše se poput strojeva, posebno u svojim najfunkcionalnijim elementima. Zato je njihovu primjenu i uporabu nužno pratiti, spomenutu funkcionalnost i primjerenost suvremenim uvjetima procjenjivati i održavati, njihovu vrijednost znavljati, osvježavati. To vrijedi za sve *alate* kojima se koristimo, a za ove sazdate od ideja i jezika posebno, jer jezik kao *kuću bitka*, što bi rekao Martin Hajdeger, nemilice rabimo i ponajbrže u osobnim i zajedničkim potrebama nadilazimo osjećajući nedvosmislenu potrebu da inoviramo postavke i oblike od kojih polazimo. To je posebno očito u prosvjeti i kulturi, a tako i u razini naše odgovornosti prema djetetu kao budućnosti svijeta.

Tu vrstu potrebe i svijesti najčešće i nalazimo na mjestu neposredne primjene i upotrebe metoda, modela, obrazaca, dakle u odgojno-obrazovnom procesu – u školi, na fakultetu, u kulturnoj instituciji i komunikaciji, u oblikovanju jezikom. No, fascinantna je činjenica kada to ljudi zapaze i kada osjete potrebu da to mijenjaju i osuvremenjuju kako bi se približili potrebama svoga vremena, kako bi u radu bili efikasniji, uspješniji. Drugu razinu, svakako, predstavlja opći pogled na taj uvjet kao potreba da se stvari ujednače i zajednički, koordinirano mijenjaju, a rezultati ujednačavaju. Za takav pristup potrebno je više osposobljenih ljudi i financijskih sredstava. Jer, kako je dobro nominirano u nazivu časopisa, riječ je o Suvremenim *pitanjima* koja iskrsavaju na rubu opstanka, uspjeha i neuspjeha u prostoru odgoja i odojno-obrazovnog procesa.

Zato, u sasvim određenom smislu, na čitatelja djeluje činjenica da postoje ljudi koji o toj bitnoj stvari organizirano misle, na tome organizirano rade, s tim se promišljeno susreću i rješavaju, u pravilu, kao vrlo složene probleme suvremenosti u prostoru odgoja i obrazovanja. Zato raduje činjenica da postoji časopis Suvremena *pitanja* u nakladi *Matice hrvatske Mostar*. Ali, to nije jedino čudo o kojem brine Josip Muselimić. Pozdano, osjećajući opću nebrigu i odsutnost odgovornosti spram najznačajnijih pitanja odgoja i obrazovanja, ljudi u *Matici hrvatskoj Mostar*, pokrenuli su Suvremena *pitanja* kao *Časopis za prosvjetu i kulturu* u travnju, 2006. Do sada je izašlo /9/ devet brojeva, a do kraja 2010. izaći će i deseti, što znači dva broja godišnje. Časopis izlazi u formatu B-5, na skupocjenom papiru za umjetnički tisak i u punom koloru, u opsegu od oko 200

strana, što znači da se do sada pojavilo oko 2.000 strana iznimno instruktivnog teksta za prosvjetne i kulturne radnike, puno ilustracija istaknutih umjetnika, puno istraživanja, statističkih i bibliografskih podataka o najživotnijim pitanjima odgoja i obrazovanja, dva izvrsna separata, etc.

Osim svega, okolnost pa u podnaslovu stoji *Časopis za prosvjetu i kulturu* sugerira punu svijest pokretača, nakladnika i suradnika, kako je riječ o jednoj iznimno dinamičnoj materiji i kategoriji, jer su nam već postali nedovoljni svi rječnici, pojmovnici i udžbenici kojima raspolažemo, a koji bi izvršili spajanje građe u odgoju i obrazovanju sa životom u kulturi i društveno-političkom fakturom i konstitucijom društva.

Rukovođena prije svega tom okolnošću i željom da pravodobno reagira odgovorima na suvremene izazove, *Matica hrvatska Mostar*, u časopisu *Suvremena pitanja*, pod paskom nakladnika Josipa Muselimovića i brigom glavnog i odgovornog urednika Ivana Sivrića, profesora, te s uredništvom u sastavu prof. dr. sc. Mladen Bevanda; Dubravka Brajković, prof. psihologije i iznimno iskusna osoba u oblikovanju odgovora na suvremena psihološka pitanja – autorica vrlo čitane knjige *Put srca*; Marinko Jovanović, prof.; mr. sc. Ivica Musić, prof; prof. dr. sc. Lidija Pehar; Ivan Sivrić, prof; Krešimir Šego, prof.; te, lektor: mr. sc. Ivica Musić, tako u travnju 2006. izlazi i prvi broj časopisa *Suvremena pitanja*.

* * *

Suvremena pitanja **Časopis za prosvjetu i kulturu** **Mostar, 2006.**

Godište:1., broj: 1. donosi, Prosvjeta: Prof. dr. sci. Željko Šuman: Utjecaj globalizacije na visoko obrazovanje: Pogled iz BiH; Izabela Dankić /Raguž/: Strateški ciljevi EU i obrazovanje i odgoj u BiH; Tea Vučina: Izazovi adolescencije; Ivan Sivrić: Odabrana obrazovna i NPP terminologija – neki predloženi termini, definicije i napomene; Lidija Pehar: Psihološko-pedagoški problemi implementacije reforme osnovne škole; Marinko Jovanović: Pravogovorne vježbe u nižim razredima osnovne škole; Vladimir Vego: Psihičke razvojne faze učenika i mogućnosti realiziranja nastave povijesti. Studija, Ivica Musić: Odgoj za vrijednosti. Iz kulture, Stjepan Ivanković: Vrijednost arhivskih dokumenata; Ivanka Miličević – Capek: Identitet baštine; Mira Pehar: Predstavljamo Narodnu knjižnicu Mostar; Ivo Čolak: Kateter mix; Boris Jovanović: Drvo u kiparstvu xx. stoljeća / Moore, Arp. Ružić/; Književni prilog. Dubravka Brajković: Priča za laku noć; Prilozi: Učitelj tiho odlaze /In memoriam/; Suradnici u ovome broju; Uputa suradnicima. /Naslovnica: Aleksandar A. Zvjagin, Brončana vrata, Crkva sv. Petra i Pavla Mostar; Ilustracije: Apstraktni oblici, ak. kipar Boris Jovanović; Grafičko oblikovanje FRAM-ZIRAL, Mostar, Tisak FRAM-ZIRAL Mostar./

Godište:1., broj: 2. Mostar, listopad, 2006. donosi: Prosvjeta: Josip Muselimović: Uz Drugi broj; Ivan Sivrić: Potreba reforme obrazovanja i obrazovanje reforme potreba; Marinko Jovanović: Neka ograničenja primjene eksperimenta u pedagoškom istraživanju; Vladimir Vego: Sredstva za uspješno realiziranje nastave povijesti; Dragica Čorić:

Ovisnost o drogama; Mate Buntić: Odgoj u Platonovu i Aristotelovu promišljanju; Pero Marijanović: Reforma visokoga školstva u sustav stvaranja poslušnoga svijeta. Studija, Ante Pavlović: Vjerski odgoj i odgojno-obrazovna paradigma suvremene škole. Iz kulture; Ines Ovčar: CIP i ISBN broj u knjižničarstvu i nakladništvu; fra Milan Jukić: Muzej franjevačkoga samostana Na Humcu; Ivo Čolak: Širokobriješki 7. mediteranski festival dokumentarnoga filma; Stjepan Ivanković: Zaboravljena veličina; Književni prilog, Ivan Grljušić: Voltaireova smrt; Prilozi, Lidija Pehar: Stručno i pristupačno o svagdanjim stvarima; Mladen Bevanda: Nadasve koristan časopis; Ivan Sivrić: Izvješće o radu Matice hrvatske Mostar 2002. – 2006.; In memoriam: Učitelji tho odlaze; Suradnici u ovome broju; Uputa suradnicima.

Godište 2., broj: 3. Mostar, svibanj, 2007. donosi: Ivan Sivrić: *Uz treći broj; Prosvjeta*: Mladen Bevanda: *Školstvo između re-formiranja i de-formiranja*; Ivica Musić: *Neki filozofski prinosi suvremenoj odgojnoj praksi*; Radica Jovanović, Marinko Jovanović: *Koncentrični krugovi u nastavi prirode i društva*; Izabela Dankić /Raguž/: *Suvremena viđenja poučavanja stranoga jezika u postmodernom doba*; Ivana Šimić: *Posebne jezične teškoće*; S. Zdenka Kozina: *Prispodobe o Božjem Milosrđu u programu školskoga vjeronauka*; Slavica Pavlović: *Je li informatizacija i humanizacija*. Studija, Tea Vučina: *Emocionalna inteligencija u školskom kontekstu*. Iz kulture, Stjepan Ivanković: *Što treba znati o registratorskoj i arhivskoj građi*; fra Robert Jolić: *Stećci na planini Ljubuši*; Tomislav Primorac: *Knjižnica franjevačkog samostana na Humcu*; Književni prilog, Miljenko Mića Stojić: *Nož*; Prilozi, Ljerka Ostojić: *Dani Matice hrvatske Mostar – Mostarsko proljeće 2007.*; Ivan Sivrić: *Dani hrvatskog jezika u Mostaru*. In memoriam: *Učitelji tiho odlaze*. Suradnici u ovom broju. Uputa suradnicima.

Godište 2., broj: 4. Mostar, listopad, 2007. donosi: Uz četvrti broj, Ivan Sivrić: *Pročitati oči*. Prosvjeta, Miro Jakovljević, Sanea Nađ: *Moralnost, moralna psihologija i narcisoidna psihološka kultura*; Dragica Ćorić: *Odgojem uvjetovane teškoće i poremećaji u ponašanju*; Sandra Jovanović: *Razvojne posljedice različitih roditeljskih stilova odgoja*; Mladen Bevanda: *Pedagogija i pedagozi između prošlosti i sadašnjosti kroz vizuru nekih pedagoških antinomija*; Dragana Mamić: *Prirodoslovljem do baštine u osnovnoškolskom obrazovanju odraslih*; Radica Jovanović, Marinko Jovanović: *Rad u kombiniranom odjelu*; Mladen Arapović: *Utjecaj suvremenih inovacija na prostornu strukturu nove škole*; Marko Ančić: *Kratak osvrt na probleme školstva u Hercegbosanskoj županiji*. Studija, Snježana Šušnjara: *Pripremanje školskoga ozračja za individualizaciju i inkluziju u obrazovanju u osnovnoj školi*. Iz kulture, Ivo Čolak: *8. mediteranski festival dokumentarnog filma u Širokom Brijegu*; Josip Grubeša: *Umjetnička djela i Muzej franjevačkoga samostana Ščit*. Književni prilog, Danijela Ančić: *Priča*. Prilozi, Mladen Bevanda: *Hvalevrijedna i originalna studija*; Đuro Vidmarović: *Nek' jezik zemni zri*. In memoriam: *Što je sjećanje ljudi?* Suradnici u ovome broju. Uputa suradnicima.

Godište 3., broj: 5. Mostar, travanj, 2008. donosi Uz peti broj: *Ab ovo – pro novum*, iz pera Ivana Sivrića. Prosvjeta: Izabela Dankić: *Negativno ponašanje u nastavi stranoga jezika*; Ivana Šimić: *Poremećaji matematičkih sposobnosti*; Vladimir Vego: *Metode u nastavi povijesti*; Helena de Karina: *Djeca i mediji*; Andreja Marcetić – Ilija Krstanović:

Koncepti odgoja u učeničkom domu Tina Ujevića; Radica Jovanović: *Model pismene pripreme za izvođenje nastave hrvatskoga jezika*. Studija, Lidija Pehar: *Model evaluiranja rada nastavnika na fakultetu*. Iz kulture, Marko Dragić – Helena Dragić: *Leksik hrvatske usmene književnosti*; Stjepan Ivanković: *Uporaba glagoljice i bosančice u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*; Ante Marić: *Franjevačka knjižnica Mostar*; Dragan Filipović: *Ganga*. Književni prilog, Stanko Petrov: *Matavuljev Bakonja fra Brne – književna mistifikacija*. Prilozi, Marinko Jovanović: *Knjiga za svaku obitelj*; Krešimir Šego: *Vjernost nebu djetinjstva*; Krešimir Šego: *Zakruženje vlastitog pjesničkog svijeta*; Miljenko Stojić: *Put do sebe*; Dr. sc. Žarko Bilić – Dr. sc. Dobromir Bonacin: *Acta kineziologica*; Ivan Sivrić: *Simpozij na Kupresu: Hrvatsko školstvo u BiH*. In memoriam: *Sjećanje na Zdravkana*. Suradnici u ovome broju. Uputa suradnicima.

Godište 3., broj 6. Mostar, studeni, 2008. donosi: Uz šesti broj: *Disciplina, naša svagdanja*, iz pera Ivana Sivrića, glavnog urednika. Prosvjeta, Mladen Bevanda: *Reforma odgoja i obrazovanja*; Ivan de Zan – Mario Vasilj: *Odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj*; Mladen Kvesić: *Reforma obrazovanja u Bosni i Hercegovini*; Marko Nedić: *Obrazovna reforma*; Dragana Mamić: *Afirmacija darovitih učenika osnovnih škola pomoću izvannastavne aktivnosti iz kemije*; Helena de Karina: *Reklama i odgoj*; Tomislav Matijašević: *Hrvatski jezik kao konkretan komunikacijski kod sadašnjosti i budućnosti*. Studija, Fra Ante Marić: *Fra Didak Buntić – učitelj, profesor i direktor Velike franjevačke gimnazije na širokom brijegu*. Iz kulture, Ivica Puljić: *Kroz zbirke Muzeja i galerije u Neumu*; Lucijana Bilić: *Latinski citati Mirka Vidovića*; Ivo Čolak: *Deveti mediteranski festival dokumentarnog filma u Širokom Brijegu*; Antun Lučić: *Pokreti nadahnuća*. Književni prilog, Uredništvo Dobrog pastira: *Još o romanu Bakonja fra-Brne*. Prilozi, Ivica Musić: *Jedinstvo u mnoštvu*; Krešimir Šego: *Pjesništvo jedinstvena i snažna izričaja*; Krešimir Šego: *Na drugoj strani vremena*; Pero Pavlović: *Književni ogledi*; Marinko Jovanović: *Pola stoljeća mature*; Ivan Sivrić: *Susret*; Ivan Sivrić /prir./ *Povelja Kulina Bana Dubrovnika*. In memoriam: *U spomen /Krešimir Šego/*; *Prerani odlazak profesorice glazbe /Marinko Jovanović*. Suradnici u ovom broju. Uputa suradnicima.

Godište 4., broj: 7., Mostar, svibanj, 2009. donosi: Uz sedmi broj: *Zadaće opće prakse*, iz pera glavnog urednika Ivana Sivrića. Prosvjeta, Nevenko Herceg: *Okolišna politika kroz strategiju zaštite okoliša*; Mario Vasilj: *Obrazovni sustav u Belgiji*; Snježana Šušnjara: *Centralna uloga učitelja u inkluzivnome razredu*; Ivan Madžar: *Korelacija i integrirana nastava povijesti i zemljopisa*; Jasna Ajanić-Spužić: *Uloga igre u psihofizičkome razvoju djece*. Studija, Ivica Musić: *Darvinizam – još uvijek izazov za znanost i školstvo*. Iz kulture, Šimun Musa: *Veliki značajnik iz Brotnja fra /don/ Franjo Miličević*; Lucijana Bilić: *Rječnik fra Ludovika Lalića*; Stanislav Vukorep: *Karneval u Hutovu*; Misijana Brkić Milinković: *Jedanaesti dani Matice hrvatske u Mostaru*. Književni prilog, Stanislav Vukorep: *Suđenje i presuda Marku Krnjevalu*. Prikazi, Mladen Bevanda: *Škola ponosa i nade*; Krešimir Šego: *Studiozno i sa srcem*; Mladen Bevanda: *Zavist – zlo ljudskog društva*; Krešimir Šego: *Oda neuništivomu životu*; Krešimir Šego: *Genocidni zločin totalitarnoga režima u Ukrajini 1932-1933.*; Ivica Musić: *Novi oblici rata*; Veselko Čerkez: *Monografija s dušom*. Aktualnost, Julijana Bošnjak: *Spomenik Andriću i Prelogu u Mostaru*; Julijana Bošnjak: *Predstavljanje časopisa Suvremena pitanja u Prozoru i Grudama*. In memo-

riam: Zbogom prijatelju – Marinko Jovanović; *Trenutak za suosjećanje* – Andrija Stojić; *Odlazak Nestora* – Marinko Jovanović. Suradnici u ovom broju. Uputa suradnicima.

Godište 4., broj: 8., Mostar, studeni, 2009. donosi: Uz osmi broj: *Znanje nije roba*, iz pera doc. dr. sc. Ivica Musića. Prosvjeta: Miro Jakovljević: *Duhovnost u suvremenoj medicini i društvu*; Veronika Mia Martinović: *Predškolska djeca i agresivni crtići*; Božo Žepić: *Temeljni ciljevi reforme visokoga obrazovanja*; Slavica Pavlović: *Reforma osnovnoga obrazovanja – na raskrižju stvarnoga i zamišljenoga*; Mario Vasilj – Sonja Kovačević: *Nastavni proces kao dio šire komunikacijske mreže*; Milan Gudelj: *Nove pismenosti*; Marinko Jovanović: *Osamdeset godina rada škole u Glavatičevu*. Studija, Ivan Sivrić: *Liberalizam ne/treba obnoviti*. Iz kulture, Ivo Čolak: *Deseti festival dokumentarnoga filma na Širokom Brijegu*; Stanislav Vukorep: *Zavičajna spomen-kuća Hutovo*; Mirna Brkić – Ivana Škegro: *Novi hrvatski epitafi na području Brotnja*; Književni prilog, Emil Raspudić: *Poljar*. Prilozi, Miljenko Stojić: *Spomenar*; Don Ilija Drmić: *Tri zanimljive knjige Radice Lelko*; Fra Robert Jolić: *Četrdeset godina više škole*; Ivan Sivrić: *Deja vu*; Miljenko Stojić: *Čuh lahora*. In memoriam: *Prerani odlazak profesora Rozića /Marija Buljan/*. Suradnici u ovome broju. Uputa suradnicima. Kazalo. Poseban otisak /separat/, Marinka Šimić: *Jezik i grafija srednjovjekovnih natpisa iz Brotnja*.

Godište 5., broj 9., Mostar, svibanj, 2010. donosi: Uz deveti broj: *Ljubav prema pozivu*, iz pera Ivana Sivrića. Prosvjeta, Izabela Dankić: *Ispitivanje stajališta studenata o kompetencijama suvremenoga nastavnika engleskoga jezika*; Radica Jovanović: *Poteškoće pri početnome čitanju i pisanju*; Ivana Sivrić /Mikuljić/: *Interpersonalna komunikacija*; Karmela Zlomisljić: *Prevenција nasilja među školskom djecom*; Mila Dodik: *Uloga školske knjižnice u odgojno-obrazovnome procesu*; Ljerka Ostojić – Monija Ivanković: *Novosti s Medicinskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru*; Mate Buntić: *Poslijediplomski studij; Jezici i kulture u kontaktu – Filozofskoga fakulteta u Mostaru*; Marinko Jovanović: *Četrdeset godina mature*. Studija, dr. sc. Tea Vučina: *Odnos roditeljskih odgojnih postupaka i školske prilagodbe*. Iz kulture, Miroslav Palameta – Ivana Akrap: *Književno stvaralaštvo Ljudevita Farkaša Vukotinića i kritička recepcija*; Stanislav Vukorep: *Veliki put, stari put ili Put soli*; Silva Radić Markotić: *Franjevačka galerija na Širokome Brijegu ili – kuća za ptice*; Ivan Grljušić: *Pitanje stvarnosti u pjesništvu Ivana Vučićevića*. Književni prilog, Ivica Musić: *Krug se zatvara*. Prikazi, Krešimir Šego: *Stjepan Šešelj, približene daljine duhovne Hrvatske*; don Ilija Drmić: *Susret u Emausu, Roman o Stepincu i patnji hrvatskoga naroda*; Antun Lučić: *Misterij i poigravanje svijeta oko zanijetka*. In memoriam: *Homo universalis našega doba /Ivica Musić/; Vjekoslav Šutej /Ivan Sivrić/; Odlazak samozatajnoga majstora drveta /Boris Jovanović/; Odlazak omiljene učiteljice /Marinko Jovanović/*. Suradnici u ovome broju. Uputa suradnicima. Kazalo. Dokumenti usvojeni na Izornoj Skupštini Matice hrvatske u Mostaru /29. ožujka, 2010/ poseban otisak/separat – priredio Ivan Sivrić, glavni tajnik Matice hrvatske Mostar / *Izješće o radu Matice hrvatske u Mostaru za razdoblje od 2006. do 2010. godine*. Tiskan je *Statut Matice hrvatske Mostar*, te *Okvirni program rada Matice hrvatske Mostar za iduće razdoblje*.

* * *

Suvremena *pitanja*, časopis za prosvjetu i kulturu u izdanju Matice hrvatske Mostar svjedoči o iznimno snažnoj tradiciji i vitalitetu u razvoju prosvjete i kulture unutar hrvatskog nacionalnog korpusa, o kadrovskom potencijalu koji se može s tom materijom kvalitetno nositi i koračati suvremenosti uz bok. Riječ je o stručno osposobljenom i u svakom pogledu osviješćenom jezgru koje u cijelosti razumijeva potrebe svoga naciona i vlastitu ulogu koju nije dobilo kao direktivu, koja, zapravo prirodno proizlazi iz spomenutog obrazovanja i osviješćenosti.

Časopis Suvremena *pitanja* iz broja u broj snažno potiče najsuvremenije procese u prosvjeti i kulturi u svjetlu globalizacije postavljajući otvoreno i kritički pitanja i o samoj globalizaciji. Kuda i kako ide ovaj svijet? Tekstove pišu znalci, intelektualno uspravni i hrabri suradnici koji s razumijevanjem, bistro i dalekovidno, gledaju u budućnost. Svaka-ko, projekt časopisa Suvremena *pitanja* ima posebno značenje u prosvjetnom prostoru i s unekoliko odloženim djelovanjem u kulturi. Ali, njegov karakter i smisao se nikako u tome ne iscrpljuje. Naprotiv. Vitalitet s kojim je krenuo, snaži izlaženjem časopisa i recepcija sve jasnije seže u budućnost.

Nikola ŠIMIĆ TONIN

Boris Maruna: *ja nisam partijski čovjek*

Boris Maruna (Podprag - Južni Velebit, 1940. - Zagreb, 14. lipnja 2007.) hrvatski pjesnik i prevoditelj s engleskoga i španjolskoga jezika

Godine 1960. emigrira u Italiju. U tri desetljeća svog emigrantskog izbjivanja, živio je u Italiji, Argentini, Velikoj Britaniji, SAD-u i Španjolskoj. Diplomirao je i magistrirao na sveučilištu Loyola u Los Angelesu. U Barceloni je završio hispanistiku. Objavio je nekoliko zbirki pjesama. Autor je kronike *Otmičari izgubljena sna*, koja potanko opisuje glasoviti »teroristički čin« hrvatskih emigranata, otmičara američkog putničkog zrakoplova 10. rujna 1976. čime se htjelo ukazati na nezavidan status Hrvata i podređen položaj Hrvatske unutar Jugoslavije. Maruna je, kao jedan od službenih prevoditelja, bio izravni svjedok sudskoga procesa sudionicima te akcije. Jedan od glavnih organizatora te otmice Zvonimir Bušić služio je sve do srpnja 2008. svoju kaznu u američkom zatvoru.

Maruna se 1990. godine vratio u Hrvatsku, gdje postaje jedan od najoštrijih kritičara hadezeovske vlasti. Obavljao je funkciju ravnatelja Hrvatske matice iseljenika, te radio kao urednik Hrvatske revije.

Dugo je izbivao iz Hrvatske, prvo dobrovoljno, a kasnije i zbog političkog disidentstva, repatrijacije i suočavanja s razočaravajućom zbiljom u neovisnoj Hrvatskoj. Do svoje smrti 14. lipnja 2007. u KB Dubrava, Maruna je obnašao dužnost veleposlanika Republike Hrvatske u Republici Čile.

Djela:

I poslje nas ostaje ljubav, 1964.

Govorim na sav glas, 1972.

Ograničenja, 1986.

Ovako, 1992.

Bilo je lakše voljeti te iz daljine, 1996.

Boris Maruna primjer liberalnoga intelektualca

Posve svoj, ne oponašajući nikoga, otvoren, za drugo i drugačije, nesputan, neubilježen zaporkom zadatosti, generacijskoga taborenja, svojevrsnog književnoga monopolizma, neispunjen obrazac normiranosti, malograđanske normalnosti, netradicionalnoga pristupa pisanju. Boris Maruna, primjer liberalnoga intelektualca, bez zvijezde vodilje na čelu, *kapejuizma*, UDB-inim zapisom nad njim, hrvatstva opasnih namjera, rođenim rođenjem njegovim, njegovom misijom, ako hoćemo taj zapis preoblikovati u jasan okvir od riječi, rijedak čovjek, u svoj punoći i snazi opravdanosti te riječi, a i tragom *čojstva* i čovječnosti disident u *ambadorskoj fotelji*, izravnost u poeziji svjedoče naslovi pjesama: *Bilo je lakše voljeti te iz daljine*, *Hrvati mi idu na živce*, *I poslije nas ostaje ljubav*, *Govorim na sav glas*, pjesnički putopisi, *pjesmovana ljudoljublja*, *jav pjesnika*, *pjesnikovanje* u Hrvatskoj reviji, tragom prisnih odnosa što ne čudi, zašto Hrvatska Revija, sa Šteficom i Vinkom Nikolićem. Uriječio je muk, jecaj masa, predočio hijeroglif straha, ispod titoističkoga plašta samoupravnoga socijalizma terora jednoulja, nad *proljećarima* ne gledajući samo kroz svoje naočale, otvoren za drugi i drugačiji spoznajni pogled. Pisao je mnogo i omogućavao drugima da pišu. Govorio i istupao javno, slušao druge, i bio slušan često. Prisluškivan. (*Suprotivan* među prvima Tuđmanu.) Proizveo je *politički cunami*, krutoj i uskogrudnoj politici HDZ-a, Opet ugroza egzistencije, neslućena jakost boli, izravnost odstrela od strane prvoga hrvatskoga predsjednika, što prouzroči *dišpetni politički zaokret* do sablazni političkih krugova pretežito desno usmjerene emigracije i *političku bogohulnost*, ulazak Borisa, a na nagovor Pavla Kalinića, u SDP. Vraćanje na mjesto ravnatelja HMI, odlazak u diplomaciju, u Čile, za veleposlanika, a i klima u Čileu, trebala je pomoći njegovim upropaštenom zdravlju. Slijedom Matoševih riječi, *Smrt ima bolji ukus od hrvatskoga općinstva*. Maruna najviše voli citirati Marunu. Eto zato citata iz životopisa za knjigu "Ovako" Alea 1992.: "Živimo u vremenima uljepšanih biografija. Tješimo se, sva su vremena zapravo vremena uljepšanih biografija. Ja nemam takvih potreba i zalažem se za očito: da svi životopisi završe tišinom. U svakom slučaju ovaj". Na vijest o smrti Ivan Cerovac je *tragom te Marunine riječi samo izrekao: Pa, Borise, neka ti tako i bude. Ovaj put, međutim, ipak nemaš zadnju riječ*. A ja pomislih na riječi P. Gudelja namjesto točke - *Dođe smrt i sjede...!*

Disident u ambadorskoj fotelji

Mogući intervju na predlošcima prosudbi i promišljanja Borisa Marune

Prelazak Borisa Marune, u diplomaciju na neki način predstavlja njegov drugi odlazak iz Hrvatske. Prvi put 1960. kada je kao 20-godišnjak krenuo u emigraciju u kojoj se zadržao 31 godinu, boraveći u pet država. Kako je volio reći, unatoč neizbježnim traumama koje izaziva odlazak iz tadašnje države, imao je i podosta sreće. Zahvaljujući ujaku, svećeniku i sveučilišnom profesoru, Maruna je u lipnju 1966. došao u Los Angeles i na prestižnom sveučilištu Loyola započeo studij angloameričke književnosti. Za razliku od ostalih hrvatskih emigranata, družio se s književnicima poput Charlesa Bukowskog.

Zadnjih bih 13 godina ovoj zemlji bio korisniji da sam se za nju borio vani, umjesto što sam sudjelovao u sukobima unutra... - početkom sedamdesetih preselio se u Kataloniju i u Barceloni završio Estudios Hispánicos. U Hrvatsku se vratio 1990. i iduće dvije godine bio je ravnatelj Hrvatske matice iseljenika. Žestoki kritičar lopovluka koji je obilježavao desetljeće tuđmanizma, tek je 2000. ponovno preuzeo neku službenu dužnost.

Ponovno je to bilo mjesto ravnatelja Hrvatske matice iseljenika na kojem je naslijedio Antu Belju. Sada, na kraju mandata Račanove vlade, Boris Maruna odlazi u Santiagu de Chile i kontinent koji jako voli. U Čile odlazi sa suprugom, dok mu kćer, 27-godišnja Drina, ostaje u Los Angelesu gdje je zaposlena kao producentica u TV- postaji CBS.

Naglasio je zanimljivost činjenica da u Čileu živi više od 200.000 ljudi hrvatskoga podrijetla koji su postali značajne osobe čileanskoga društva kao Ramon Diaz Eterović jedan je od vodećih čileanskih književnika i uvijek ističe svoje podrijetlo. Nacionalnu nagradu za povijest dobio je također čileanski Hrvat, a našeg podrijetla bio je i cijeli niz naših ljudi na istaknutim položajima, od ministara do crkvenih velikodostojnika. I danas u Čileu imamo dva naša biskupa.

Osobna karta Hrvatske boli - 40% nepismenih Hrvata golema je opasnost u odnosu na svijet. Američki sociolozi pisali su još 50-tih godina o postindustrijskom društvu, a o društvu servisa se pisalo u vrijeme mojeg studija, znači 60-tih. Enever Bush, koji je bio glavni Rooseveltov čovjek za oružje u II. svjetskom ratu, napisao je da rat dobivaju oni koji imaju više ljudi sposobnih da od žice naprave detektor. U osnovi to znači da rat dobivaju oni koji su pismeniji, što je bila i naša prednost u posljednjem ratu. Sjećam se da sam našim ljudima na bojištu govorio da se moraju ponašati potpuno drukčije od neprijatelja, a to znači – nema klanja, ubijanja nevinih, silovanja ili krađe. To sam mogao govoriti samo pismenima jer nepismeni ionako reaguju na instinktivnoj osnovi, a na njoj svaki od nas bi mogao pobiti pola svijeta. (Maruna)

U vrijeme revolucije: „Berača kestenova“ njegov glas je jasan i razgovijetan: Ne znam što su učinili Gotovina i Bobetko, ali branio sam mogućnost Hrvatske vlade da vlada. Činilo mi se da su ljudi sa Sjevera koristili previše imperativa i zahtjeva “morate”, ne uzimajući u obzir da po njihovim “mora” Vlada ne može funkcionirati u samoj zemlji. Dolazi do mogućeg kaosa. A meni je glavni imperativ sposobnost Vlade da normalno obavlja svoj posao.

Emigracijski dojmovi su također dojmljivi: Zbog same činjenice da sam bio mlad, odlazio sam u svijet s velikim nadama. Danas odlazim s daleko više skepse prema svijetu, a i prema sebi samom. Odlazio sam s velikom vjerom da ćemo uozbiljiti Hrvatsku i moja su se nadanja ostvarila. Jednom sam u emigraciji replicirao Jakovu Blaževiću koji nas je nazvao “smeće” i napisao da su oni “smeće”. Sada je vrijeme da svi zajedno radimo za bolju sutrašnjicu hrvatskog naroda jer nam se lako može dogoditi da padnemo kao žrtve poriva u Europi i svijetu. A to bi bila katastrofa.

Ako ćemo govoriti o nepodnošljivoj lakoći življenja, bila je to Kalifornija. Pretpostavljam da je upravo Kalifornija dokaz da u životu nije dovoljno biti samo pametan, nego treba imati i malo sreće. Bio sam jedan od rijetkih Hrvata u iseljeništvu koji je proveo 5,5 godina na sveučilištu, a da nije morao brinuti ni o čemu, osim o učenju. Jednom sam šetao s ujakom i on mi je rekao: Slušaj, mali, ja ću ti plaćati fakultet dok budeš prolazio. Kada padneš, naš ugovor prestaje. Bilo je to razdoblje kada sam morao samo čitati, i polovicu literature pročitao sam na tamošnjim plažama. Ali ako govorimo o tome koju sam zemlju volio, onda sam čitav život ostao vjeran Argentini. To je prva zemlja koja mi je dala državljanstvo i putovnicu i kojoj sam uvijek ostao korektno lojalan. Čak i dok sam živio u Americi nisam želio odbaciti argentinsku putovnicu. Buenos Aires je pravi europski grad i on imitira Barcelonu isto kao što Barcelona imitira Pariz. Ako u Barceloni potražite Kolumbov prolaz i onda odete u Buenos Aires, vidjet ćete da se obje avenije

nalaze praktički na istom mjestu u odnosu na more i rijeku. U oba grada sve kuće stoje na kolonadama, također ćete naći vrlo slične ulice i parkove tako da mi je Buenos Aires uvijek djelovao poput najvećeg europskog grada u Americi. New York ima svoje draži, on je Grad, kako bi to rekli Dubrovčani, ali to je ipak grad novog svijeta, dok Buenos Aires ima štih koji nije različit od onog u Barceloni, Madridu, Parizu ili Pragu. Kada dođete tamo, vi ste kod kuće.

Književni meridijani i paralele pjesnika: *Još kad sam bio u Hrvatskoj, Vlado Fučijaš mi je posudio Šoljanov i Slamnigov prijevod T.S. Eliota koji me je oduševio. Malom hrvatskom provincijalcu, ili ako hoćete Zagrepčaninu, on se odmah vrlo svidio. Ali kada sam studirao, Eliot je bio sasvim out, vjerojatno zbog toga što je bio konzervativac, rojalist, a naginjao je i Vatikanu jer je volio njegov snažan ustroj koji je puno čvršći nego kod engleske Anglikanske crkve. Opet sam ga počeo čitati prije dva mjeseca, i iako sam neke njegove stvari pročitao i dvadeset puta, nije mi dosadio. S druge strane, i Fernando Pessoa je veliki pjesnik, ali neka mi oprostite braćo Hrvati, ne u hrvatskim prijevodima pa čak ni u prijevodima španjolskih akademika. Pessou je dobro preveo, recimo, Octavio Paz, tek se u dobrom prijevodu vidi kako je to velik pjesnik. Naravno, kako stariš, tako sve manje otkrivaš pjesnike koji ti nešto znače, a Pessoa je bio zadnje takvo otkriće u mom životu.*

O svjetskom književnom trendu kratkih priča, općenito trendu kratke forme pisao je: *Problem je u onome što neki uporno zovu postmodernizmom, protiv čega sam od samog početka jer sam smatrao da je pjesnik modernizma, primjerice, bio Vladimir Vidrić. Uostalom, ako pogledate arhitekturu u današnjem Beču, otkrit ćete da je to nekakva melasa, a to bi trebao biti postmodernizam. Da bi priča bila kratka i da bi funkcionirala, mora biti istodobno udarno životno iskustvo i lirski doživljaj, a takvih je priča danas malo. To je vrlo težak posao jer se je jako malo ljudi kadro usredotočiti na jedan moment u nečijem životu i od tog momenta napraviti ono što se zove poezija, a to je kratka priča. Ako njezin konačni efekt nije poetski, stvar ne funkcionira. A u kratkoj priči to je teže nego u dužoj noveli kakve su pisali naši modernisti. Takvih ljudi ima vrlo malo u svjetskoj literaturi.*

Londonski dani: *Neki Sicilijanac Luigi i ja prevozili smo bolesnike do operacijskih sala, a kada bi netko umro, onda bismo odvezli mrtvace u hladnjače. Moram priznati da je Engleska uredna zemlja i pristojan svijet, i ti mrtvaci bili su lijepo oprani i zamotani poput mumija s ljubičastim križem na prsima. Sicilijanac i ja bismo ih primili za glavu i noge i prebacivali. Izdržali smo četiri mjeseca i bili vrlo savjesni radnici. U Englesku sam došao raditi u Novoj Hrvatskoj, ali kako je u neko doba ostala bez novaca, morao sam otići u bolnicu. Kada govorim o urednoj zemlji, sjećam se da smo Luigi i ja svaki dan u pet poput ostalih sati dobili čaj i one trokutaste sendviče, i jeli u prostoriji s glavnim specijalistima i drugim osobljem. To je ta vrhunska demokracija.*

Ulazak u život rođaka iz Amerike, sveučilišnog profesora i svećenika: *Jednog dana dok smo sjedili upravo u toj zajedničkoj društvenoj prostoriji, došla mi je sestra i rekla da imam poziv iz Kalifornije. Bio je to ujak koji mi je rekao da za Božić dolazi u Englesku, i ako želim studirati, donijet će mi papire za prijem i u lipnju iduće godine mogu doći u L.A. Englezi nisu mogli vjerovati da običan bolnički radnik ide studirati u Ameriku. U to vrijeme u Engleskoj još uvijek na snazi bila je racionalizacija putra, a većina Engleza bila je bijesna na bogatu Ameriku, koja je svake godine kupovala njihove najbolje kadro-*

ve s Oxforda, Cambridgea i drugih sveučilišta. Jednostavno, nisu mogli platiti liječnika 50.000 dolara godišnje, a Amerika jest jer nije morala trošiti na njihovu proizvodnju.

Flower-power pokret: Uvijek sam hrabrio studente koji su bili protiv rata za kojeg je bilo očigledno da ga Amerika gubi i ne želi dobiti, a nisam vidio razlog zašto da moje kolege u tim okolnostima ginu u Vijetnamu. Ali, ja sam u Americi bio stranac koji je imao studentsku vizu, i da su me, primjerice, uhvatili na demonstracijama, ostao bih bez nje ili, kako kažu Amerikanci, dobio bih "kick in the ass". Osim toga, bio sam u studentskoj organizaciji koja je unatoč protivljenju isusovaca na Loyoli uspjela izboriti da predavanje održi tadašnji sekretar Komunističke partije SAD-a, stanoviti dr. Apterer. On je uistinu bio bedak koji je tvrdio kako u Rusiji ima više Hemingwayja nego u Americi, i Cervantesa negoli u Španjolskoj. Bile su to propagandističke gluposti i studenti su od njega napravili golemu budalu, a mene je kasnije pozvao ujak i rekao da je zbog tog gostovanja sveučilište izgubilo dva milijuna dolara. Ali mi u Studentskoj uniji smo uspjeli obraniti pravo da na Loyoli svi imaju pravo govoriti. Loyola je bila privatno sveučilište na kojem su studirali bogati mladići iz katoličkih, židovskih i protestantskih obitelji od kojih nitko nije išao u Vijetnam. No, poznavao sam ljude koji su išli. Primjerice, Artukovićev sin Radoslav nije imao novca za nastavak studija i zato se prijavio u vojsku SAD-a. Međutim, nije poslan u Vijetnam nego na Havaje gdje je radio u logistici. Poslije je završio fakultet zahvaljujući stipendiji za veterane koje je američko ministarstvo obrane dodjeljivalo svojim vojnicima. Meni se nije sviđalo nasilje koje je bilo dio tih prosvjeda. Sjećam se kada je na Berkeleyu napravljen Communication Center koji je koštao ondašnjih 24 milijuna dolara, što je tada bio golem novac. Kada su na Berkeleyu izbili prosvjedi, studenti su kroz okna ubacivali molotovljeve koktele i potpuno uništili zdanje koje je predstavljalo posljednji krik tehnologije. Dok su oni uništavali takve zgrade, moj brat, koji je u Madridu studirao na Goyinoj akademiji, zbog besparice je svakodnevno morao pješice prelaziti cijeli grad da bi stigao na razna odredišta.

Španjolska: Deset mjeseci koje sam proveo u Malagi ipak su bili nešto najljepše tijekom moje emigracije. Došao sam 1971 u Europu, namjeravajući se vratiti u Hrvatsku. Međutim, mjesec dana kasnije došlo je Karađorđevo i moj povratak je propao. Ostao sam kod brata u Malagi i to je bio period opuštanja. Sljedeće četiri godine proveo sam u Barceloni upoznajući hispansku kulturu, ali u Malagi nisam ništa radio. Imao sam izuzetno dobrog sugovornika, nekadašnjeg domobranskog pukovnika Ivana Babića. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Babić je bio najbolji učenik u bjelovarskoj gimnaziji, a kao izvrnog vojnog kadeta iz Beograda su ga poslali na Ratnu školu u Parizu. Suprotno onome što su mu govorili u Beogradu da su Srbi zaslužni za kraj rata, profesori u Parizu gvorili su da su Srbi svojom nesposobnošću usporili probijanje solunskog fronta. Kao vrhunski strateg 1939. reorganizirao je kraljevsku vojsku u devet knjiga, a Mačeka je upozorio kako će u slučaju rata Njemačka proći kroz Jugoslaviju brzinom najsporijih oklopnih divizija. U NDH je postao šef kabineta Slavka Kvaternika, a 1942. otišao je na staljingradski front. Pričao mi je kako je gledao dok Rusi jurišaju i padaju pokošeni stvarajući od svojih tijela brda mrtvih mužeka, a zatim bi u napad kretala prava vojska i kaćuše. Ivan Babić vratio se u Zagreb i raportirao da će Njemačka izgubiti rat. Zbog toga je pao u nemilost i vlasti su ga pokušale likvidirati, pa je 1944. Pavelićevom Rodom otišao u Bari, a u rukavici je nosio poruku koju je Englezima uputio Košutić. Bilo je kasno za bilo kakve rukavice. Nakon rata je kao inženjer probijao ceste u Venecueli. Po mom mišljenju, Babić je bio

najbolji analitičar hrvatske zbilje u inozemstvu. Bio je to čovjek od koga ste mogli puno toga naučiti. Španjolsko iskustvo bilo je sasvim sigurno veoma ugodno, zato što sam u jednom trenutku opet imao više sreće nego pameti. Kao 32-godišnjak dobio sam posao u Barceloni na Akademiji za djevojke. Tamo je bilo 350 djevojaka između 16 i 22 godine, a ja sam bio jedini muški profesor.

Jugonostalgija jugonostalgičara? *Svojoj prvoj ženi Amerikanki napisao sam u nekoj pjesmi stih "Meni su se u životu dogodile samo dvije neugodne stvari: ti i Jugoslavija". Jugoslavija je za mene stvarno ružan san i danas s užitkom gledam na činjenicu da, usprkos nekim željama, nema nikakve šanse za njezinom restauracijom. Srbija se svela na beogradski pašaluk i Vojvodinu i nema više izgleda za stvaranje proširene Srbije, kako su oni doživljavali bivšu državu. Ne ulazeći u detalje, Jugoslavija je za sve svoje narode bila gubitak vremena.*

Poštujući ovu neobičnu pjesničku, znanstvenu i političku osobnost pročitao sam i ponudio vam tekst koji, po mom uvjerenju nije moguće prepričati ili ispričati snažnije nego je to u određenom trenutku proživljena i izrečene Marunina izvorna misao, pjesničko svjedočenje čije bi prepričavanje umanjilo vrijednost, uvjeren da je svetogrđe preinačivati izvornu književnikovu misao,

Namjesto zaključka zaključujem omaž o pjesniku stihovima Borisove pjesme: *Svi smo mi ovdje jer ne možemo biti nigdje drugdje..." (Boris Maruna: Ja nisam partijski čovjek)!*

Iva SIMČIĆ

Kritika suvremenih ideologija kustoskih praksi: 29. Salon mladih - salon revolucije

Uvod

Ovaj tekst ima za cilj identificirati ideologiju kustoskog djelovanja u realizaciji autorskog projekta *29. Salon mladih-Salon revolucije*. Kroz ispitivanje platforme izložbe (kao idejnog polazišta projekta) i načina njene estetsko-prostorne materijalizacije problematizirat će se pitanja utjecaja i strateškog djelovanja institucionaliziranih struktura moći. Oslonit ću se na teorijska istraživanja Luj Altisera (Louis Althusser) i njegove tvrdnje o reproduktivnosti vladajućeg ideološkog diskursa posredstvom raznovrsnih institucija određenog društva. Također, tekst problematizira pitanje kustoskog istraživanja kao procesa eksperimentiranja i preispitivanja ustaljenih normativa i vrijednosti, te pitanje višestrukog autorstva kao rezultata poistovjećivanja autora-selektora s autorom-kreatorom. Autor-selektor individualnim istraživačkim strategijama (izložbenom platformom, procesima prikupljanja, indeksiranja, selektiranja, aranžiranja i kontekstualizacije) redefinira pojam umjetničkog djela: prostor izložbe/instalacije nije više mjesto prezentacije pojedinačnih artefakata, već postaje temeljna jedinica umjetnosti u suvremenom svijetu.

Analizom studije slučaja osvrnut ću se na ulogu ideološki kontaminirane "univerzalne" izložbene strukture, te na ideološki diskurs izložbe i njegovu određenost/uvjetovanost selekcijom umjetničkih djela/projekata i strategijama izlaganja/prikazivanja?

Izložba *29. Salon revolucije-Salon mladih* je održana 2008. godine u galeriji HDLU u Zagrebu. Cilj ovog rada nije valorizacija individualnih strategija i platformi pojedinačnih izloženih/prikazanih djela/projekata, niti prosuđivanje uspješnosti njihove izvedbe (integracija forme, sadržaja i koncepta).

I. Ideologije kulturalnih/umjetničkih institucija - ideologija izložbe

U suvremenom društvu teško je govoriti o području "izvan" (engl. *outside*) institucija: napuštanje terena jedne institucije neminovno znači ulazanje u teren druge – sve operira ju unutar zajedničkog dominantnog diskursa. Institucija umjetnosti se može definirati kao heterogeno tijelo sačinjeno od sveučilišta, akademija, muzeja, galerija, umjetničkog marketa...- nemoguće je suprotstaviti se jednom od ovih aspekata kao nezavisnoj, izdvojenoj pojavi (prema: Burgin, 1986: 192). Pokušaj izlaska iz određenog institucionaliziranog diskursa ne znači izlazak iz dominantne ideologije, čiji je taj diskurs konstitutivni dio.¹

Altiser uvodi pojam "kulturalni državni ideološki aparat" pod kojim podrazumijeva ne samo institucije kulture nego i same umjetničke (i sportske) prakse.² Kao dio "državnog ideološkog aparata" (DIA), "kulturalni državni ideološki aparat" predstavlja mehanizam reproduciranja vladajućih ideoloških diskursa, te ostvaruje funkciju "predlaganja vrednosti spoljašnjoj sredini" (Althusser, 1979: 89). Djeluje kroz ideološke borbe oko značenja, te prisvajanje subjekta³ i njegovo konstituiranje kroz/po ideologiju/i. Iako DIA-e funkcioniraju prvenstveno "na ideologiju", njihovi mehanizmi djelovanja ne isključuju i blažu formu "ugnjeta vanja", kroz "podesne metode sankcioniranja, isključivanja, odabiranja, cenzure" (Ibid., 90). Altiser naglašava da je "svojsvo same ideologije da nameće (a da tako ne izgleda), očiglednosti kao očiglednosti", koje subjekti "prepoznaju" ili "priznaju" kao takve te ih stoga prihvaćaju (ili ne) kao posve prirodna i neizbježna stanja stvari.⁴ Institucije kulture reproduciraju diskurse dominantnih ideologija određenog društva ili pak potencijalno osiguravaju prostor mogućeg pluralističkog dijaloga, međutim, Altiser u svojim teoretskim zapažanjima zanemaruje specifičan kulturalni kontekst pojedinačnih društvenih situacija.⁵

1 Pozicija "izvaninstitucionalnosti" institucionalne kritike je, također, veoma upitna: nedovoljan kritički odnos spram institucija umjetnosti dijelom je odgovoran za njihovu prešutnu promociju u primarne agente suvremenog svijeta umjetnosti i isključive proizvođače kulture. Istovremeno, podcijenjen je potencijal samostalnog umjetničkog djelovanja (prema: Jan Verwoert iz Ferguson, Greenberg, Nairne, 2005: 56).

2 Iako se Burgin (Victor Burgin) poziva na Altisera, on smatra da sama umjetnička praksa ne može biti reducirana isključivo na agenta/prijenosnika ideologije. Umjetnost se ne može jednostrano promatrati kao dio ideologije. Ideologija je uvijek, eksplicitno ili implicitno, pitanje/predmet u umjetnosti.

3 Altiser definira subjekt kao društvenu, a ne prirodnu kategoriju. Vjeruje da su ljudi "subjekti u ideologiji" (engl. *subjects-in-ideology*), te da ideološke norme, naturalizirane u društvenim praksama, uvjetuju ne samo način na koji se doživljava materijalna realnost, nego i vlastiti identitet, međuljudski odnosi i samo društvo kao takvo. Osnovna funkcija ideologije je "preobražavati individue u subjekte" (Althusser, 1979: 111), koje se jedino preko i putem ideologije mogu konstituirati kao subjekti.

4 Interesantno je usporediti Altiserov pojam "prepoznavanja" ili "priznavanja" očiglednosti s Bartovskim konceptom "transformacije historije u prirodu". Prema Bartu (Roland Barthes) "mit je govor" (Bart, 1971: 263); odnosno, društveno-historijski utemeljeni prijenosnik poruke. Mit ne potiče iz "prirode stvari"; on je "ideja-u-formi". Konzument mita ne doživljava međusobne odnose *forme, pojma i značenja* kao demistirane već činjenične i prirodne. Ukratko, mit ne funkcionira tako što ga je potrebno protumačiti ili demistificirati već prihvatiti kao prirodno stanje stvari. On ništa ne skriva - njegova funkcija je da iskrivljuje, ne da negira. On omogućava transformaciju društveno-historijski uvjetovanog u prirodno.

5 Iako je njegova teorija ideologije dopunjavana kompleksnijim teoretskim revizijama "...ipak, deluje kao da je potraga za preciznijim opisom udela ideologije u nastanku društvenog subjekta donekle ostavila po strani pitanje institucija, kao i problem učinka intelektualne prakse kroz institucionalne i alternativne kontekste" (Nenić, http://starisajt.nspm.rs/kulturnapolitika/2007_iva1.htm). Određene suvremene teorije klasificiraju pravne i administrativne organe dominantnog sustava, te kulturalne (i obrazovne) institucije suvremenog društva, kao "disfunkcionalne relikvije buržoaskog projekta". Individualni ljudski subjekti omogućavaju njihov opstanak sudjelujući u njihovim strukturama, prenoseći njihovu ideologiju i usvajajući njihove vrijednosti. U današnjem društveno-historijskom kontekstu njihovi ciljevi i načini operiranja su tako tijesno povezani s neoliberalnim, korporacijskim djelatnostima da u ovoj simbiozi postaju skoro potpuno nevidljivi (opširnije u: Davies, Dillemath, Jakobsen, 2006: 177).

Umjetnička pojava /"događaj umjetnosti" se može definirati kao jedna od umjetničkih institucija, a kustoska aktivnost kao osmišljavanje, artikuliranje, organiziranje, izvođenje, prezentiranje i zastupanje određenog "događaja umjetnosti" (Šuvaković, 2006: 390). "Događaj umjetnosti" je stoga finalni proizvod navedenih kustoskih aktivnosti: autorski projekt kustosa/kustoskog tima. Ideologija izložbe se može nazvati "atmosfera ili okružje" (Ibid., 392), kreirano kroz diskurzivnu strukturu kustoske platforme, načine njene artikulacije/realizacije/manifestacije ("događaj umjetnosti") i ideološke normative/vrijednosti institucije umjetnosti (u Burginovom smislu riječi) u određenom društveno-historijsko-geografskom kontekstu. Drugim riječima, kustoska platforma predstavlja polaznu točku u procesu artikulacije, organizacije i prezentacije autorskog projekta; uvjeti i načini njene realizacije su društveno-historijski, te posljedično i ideološki uvjetovani. Ne radi se, međutim, samo o specifičnoj ideologiji određenog društvenog sustava u određenom geografskom i historijskom kontekstu,⁶ nego kombinaciji iste s globalnom ideologijom institucije umjetnosti: umjetničkog tržišta, operativno-interesnih politika muzeja, galerija, velikih izložaba...jednom riječju -svijeta umjetnosti (engl. *artworld*).

Ukoliko navedeno uzmemo u obzir, postavlja se pitanje je li moguće unutar samih kulturalnih institucija razviti alternativnu kulturalnu politiku? Je li moguće provesti samostalno, nezavisno preispitivanje/istraživanje koje ima potencijal izazivati, osporavati ili negirati već uspostavljane, ideološki uvjetovane institucionalne platforme/prakse?

II. Istraživanje i pitanje autorstva

Autorski projekt kustosa/kustoskog tima možemo promatrati analogno umjetničkom projektu⁷ jednog ili grupe autora koji svoju aktivnost ne usmjeravaju ka stvaranju završenog umjetničkog djela (proizvoda), nego je temelje na otvorenoj aktivnosti istraživanja⁸ i eksperimentiranja. Ovakav proces je autorefektivna praksa koja se oslanja na preispitivanje ustaljenih normativa i vrijednosti, te potencijalno uvođenje novih, alternativnih sustava djelovanja. Izložba, kao autorski projekt kustosa/kustoskog tima, se, dakle, može promatrati kao "refleksivni ekran predočavanja dokumenata o postupku istraživanja" (Šuvaković, 2008: 42). Međutim, jesu li strategije i taktike istraživanja, ograničene, usmjerene i modificirane ideološkim normativima institucije umjetnosti?⁹ Ili, u kojoj mjeri autorski projekt reflektira ideologiju institucije umjetnosti? Čini se da su odstupanja od institucionaliziranog vladajućeg diskursa moguća jedino u početnom dijelu istraživanja: kroz platformu (diskurzivnu tekstualnu osnovu) na kojoj se "događaj umjetnosti" temelji. Institucionalno djelovanje neminovno podrazumijeva djelovanje unutar ideologije, te podređivanje određenim ustaljenim protokolima i praksama. Kustoska istraživanja unutar institucija umjetnosti (u užem ili širem smislu) ne mogu biti suprotstavljena vladaju-

6 Prema Altiseru, ideološka određenost subjekta, predodređena je od samog rođenja individue u određenom društveno-historijsko-geografskom kontekstu. "Individue su već uvek subjekti", što znači da smo rođeni, te "spontano ili prirodno živimo u ideologiji" koja nas "konstituiše" (Althusser, 1979: 109, 112).

7 Miško Šuvaković, *Epistemologija umjetnosti*, Orion art, Beograd, 2008, 41.

8 Ibid.

9 U ovom kontekstu pojam *institucija umjetnosti* podrazumijeva ne samo određenu pojedinačnu instituciju (u užem smislu riječi) koja podržava, sponzorira, itd. određeni umjetnički događaj, nego i šire određenje ovog pojma koji Burgin opisuje kao heterogeno tijelo sačinjeno od sveučilišta, akademija, muzeja, galerija, umjetničkog marketa, itd.

ćem ideološkom diskursu. Djelovanja nezavisnih kustosa (pozicioniranih na internacionalnoj, regionalnoj ili lokalnoj umjetničkoj sceni, jednom riječju, svijetu umjetnosti) nisu izuzetak. Stoga, kustoska istraživanja, za razliku od umjetničkih, nikada ne mogu biti potpuno ideološki neopterećena. Nameće se pitanje da li kustoski projekt, kao "mapa institucionalnih potencijalnosti kojima se povezuju i realizuju konceptualni, ekonomski, proizvodni, produkcionni, prezentacioni ili izlagački, propagandni i receptivni modeli i prakse otvorenog ili zatvorenog umjetničkog dela ili niza dela" (Šuvaković, 2006: 390), potencijalno mijenja diskurzivnu strukturu individualnih umjetničkih djela koja uključuje? Utječe li ideologija izložbe na način njihove recepcije ili interpretacije?

Autor Boris Grojs (Boris Groys) redefinira pojam umjetničko stvaranje (engl. *creation*) izjednačavajući ga s pojmom selekcije. U suvremenom svijetu umjetnosti djelo ne nastaje kreacijom autora-umjetnika nego autora-selektora. Postojeća umjetnička djela/projekte (engl. *artwork*) autor-selektor dekontekstualizira i rekontekstualizira, uključujući ih u vlastite autorske projekte. Djelo postaje "umjetnost" samo u trenutnom (engl. *present*) izložbenom/izlagačkom kontekstu. Neizloženi/neprikazani objekt/projekt posjeduje isključivo umjetničke potencijalnosti koje izlaganjem/prikazivanjem može ostvariti. Kada je neizloženo, djelo prestaje biti umjetnost: postaje "umjetnička dokumentacija" (engl. *art documentation*). Stoga se dekontekstualizacijom i rekontekstualizacijom djela, kao umjetničke dokumentacije, naglašava temporalnost njegovih mnogostrukih značenjskih potencijala. Promjenom prostorno-vremenske jedinice izlaganja pojedinačno djelo/dokumentacija mijenja i svoja privremeno usvojena/data značenja (uvjetovana kontekstom u kojem djelo/projekt ostvaruje svoju umjetničku pojavnost - u određenom odnosu s drugim djelima i određenim uvjetima - i koju gubi prilikom povratka u status "umjetničke dokumentacije"). Izložba se, dakle, može definirati kao proizvod višestrukog autorstva podijeljenog između autora-umjetnika, autora-selektora (kustosa), te institucija (galerija, muzeja, fondacija, itd.) koje selektiraju, podržavaju i financiraju određeni "događaj umjetnosti" (prema: Groys, 2005: 93-100).

Kustoski režiran "događaj umjetnosti" reflektira svoju početnu platformu, istraživački proces i izložbenu ideologiju kroz izabranu "umjetničku dokumentaciju" i strategije njenog izlaganja u određenoj prostorno-vremenskoj jedinici. Na ovaj način proizvode se i sugeriraju određena značenja. Percepcija gledatelja neminovno je usmjerena izložbenom platformom, ideologijom izložene cjeline/instalacije, te izravno i ideologijom umjetničke institucije (u širem i užem smislu riječi). Nezavisna, alternativna značenja svakog pojedinačnog "dokumenta" vremenski su i prostorno odgođena.

III. Ideologija ili istraživanje: 29. Salon mladih - Salon revolucije

Kustoska platforma autorskog projekta 29. *Salon mladih - Salon revolucije* je podrazumijevala sljedeće:

1. Prevladavanje statusa quo na hrvatskoj umjetničkoj sceni gdje već godinama dominira "formalizam, neinventivnost i neangažiranost radova mladih umjetnika", te dosadašnju praksu organizacije *Salona mladih* (revijalnih, tematski neutralnih izložaba, nacionalnog karaktera) kao "redundantnog ostataka prošlosti" (Bago i Majača, 2008: 21);
2. Prevladavanje širih problema lokalne (op. hrvatske) umjetničke scene: "...nedostatka problemskih izložbenih projekata, posve nekritična kulturalna praksa te

obilje neselektivnih pristupa kuriranju, koji često tek reflektiraju model nacionalne ili regionalne reprezentativnosti” (Ibid., 21);

3. Deteritorijalizaciju *Salona mladih* koji je, godinama omeđen unutar nacionalnih granica, ”pridonosio osjećaju izolacije”, te ”tužnoj situaciji u kojoj mladi umjetnici izlaze iz hrvatskih umjetničkih akademija...posve neinformirani o svijetu izvan te institucije...”;¹⁰
4. Koncipiranje *Salona mladih* kao dio višeslojnog, dugoročnog projekta na kojem će se održati: ”internacionalna izložba s tematskim fokusom, serija predavanja i prezentacija, filmska projekcija, akcija i intervencija u javnom prostoru i prva konferencija koja će okupiti i predstaviti primjere kritičkih umjetničkih i kustoskih praksi” (Ibid., 22);

Izložba 29. *Salon mladih - Salon revolucije* bit će promatrana sa sljedećih stajališta:

1. Analiza transformacije institucije *Salona mladih*; Inicira li ova promjena u cilju realizacije, prikazivanja, promocije i zastupanja autorskog projekta kustoskog tima?
2. Problematizacija izložbenog naslova 29. *Salon mladih - Salon revolucije*: Da li naziv denotira/konotira revolucionalizaciju suvremenih umjetničkih praksi i/ili suvremenih praksi izlaganja/prikazivanja? I/ili revolucionalizaciju recepcije umjetničkih djela/događaja? Zašto se kustosice referiraju na revolucionarni potencijal 1968. godine?
3. Uloga tradicionalne, ”univerzalne”, zapadne, modernističke, izložbene strukture i njenog ideološkog konstrukta?
4. U kojoj mjeri selekcija/izbor radova reflektira kustosku platformu i kako određuje ideologiju izložbe?

Koncepcija se temelji prije svega na svjesno postavljenom paradoksu sadržanom u samom naslovu *Salon revolucije*, kojim se implicitno postavlja pitanje o društvenom fenomenu ”salonizacije” revolucionarnog potencijala i otpora te, s druge strane, mogućnosti ”revolucioniranja” anakronih, salonskih, revijalnih i nacionalno određenih oblika likovnih manifestacija u lokalnom kontekstu.¹¹

Pojam *Salon mladih* podrazumijeva tematski neutralnu, neselektivnu (rjeđe žiriranu) godišnju, revijalnu, izložbenu manifestaciju, čiji je fokus predstavljanje djela mladih, neafirmiranih, nenagrađivanih umjetnika. 29. *Salon mladih-Salon revolucije*, izašao je iz uobičajenih okvira *Salonske* prakse. U svojoj platformi autorice naglašavaju zatvorenost

10 Autorice objašnjavaju da specifična ”dinamika” lokalnog društveno-istorijskog konteksta podržava izoliranost i nekritičnost. Mladi umjetnici, javljajući se redovito na lokalne umjetničke natječaje, mogu u relativno kratkom vremenskom roku izlagati u svim relevantnim izložbenim institucijama glavnog grada (interesantno je primijetiti da je naglašena dijalektička opozicija centar/margina, glavni grad-provincija), ostvariti nemali broj samostalnih izložaba, i zatim u istoj ”shizoidnoj atmosferi nekritičnosti i neselektivnosti” koja stvara samo privid ”aktivnosti”, ponoviti njihov obilazak. Tada je, tvrde autorice, već kasno da ovi umjetnici izađu iz nacionalnih okvira domaće umjetničke scene. Istodobno, naglašavaju da je veliki broj izlagačkih institucija u Hrvatskoj usmjeren na izlagačke djelatnosti mladih te dovode u pitanje validnosti fokusiranja *Salona* isključivo na mlade, neafirmirane autore (prema: Bago, Majača, 2008; 22-23).

11 Ivana Bago, Antonija Majača (eds), 29. *Salon mladih - Salon revolucije*, HDLU - Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Zagreb, 2008, 23.

i nekritičnost lokalne umjetničke scene, te nemogućnost mladih da izađu iz "nacionalnih okvira". Na otvoreni natječaj za sudjelovanje na izložbi pristiglo je 220 prijava; prihvaćeno je 12 (lokalnih/regionalnih) aplikacija najmlađe generacije umjetnika. Od ukupno 50 sudionika ove izložbe, preostalih 38 (poznatih i dobro pozicioniranih autora na globalnoj umjetničkoj sceni), odgovorili su na izravan poziv kustosa. Osnovni kriterij *Salona* - kategorija mladosti - bio je prividno zadovoljen: osim dvojice, svi izlagači bili su unutar strogo određene starosne granice (30 godina). Stoga, pojam "mladi" je postao isključivo starosna, a ne iskustveno - izlagateljska odrednica (s izuzetkom 12 najmlađih autora). *Salon mladih* postaje prividna manifestacija "mladosti" koja svojom transformacijom negira temeljne odrednice *Salona* i pretvara se u autorski projekt. Fokus se premješta s prezentacije individualnih umjetničkih praksi autora-kreatora na osmišljavanje, realizaciju, prezentaciju i promociju "djela" autora-selektora - kustos postaje "zvijezda". Autorski projekt ne problematizira položaj mladih u nezdravom ozračju lokalne scene, nego taj položaj ignorira. Podređuje ga trenutnim (ponekad historijskim), globalnim društveno-političkim pitanjima na koja se orijentiraju radovi probranih, međunarodnih umjetnika čije umjetničke prakse kustoski tim "kroz svoj rad prati već neko vrijeme" (Ibid., 23).

Salon revolucije svoju konceptualnu podlogu nalazi u četrdesetoj godišnjici 1968-e koja danas u kolektivnoj svijesti ima gotovo mitološki status, predstavljajući, prije svega, određeni društveni i povijesni fenomen čiji simbolički kapital vrlo općenito konotira otpor etabliranim građanskim institucijama (škole, države, obitelj, crkve..).¹²

Socijalni nemiri 1968. godine simboliziraju poremećaj društvenog balansa i snažnih previranja (engl. *friction*) uvjetovanih nezadovoljstvom državnim strukturama moći (državne i vladine institucije). Kulturalna trenja, kao sastavni dio ovih procesa, rezultirala su temeljnim promjenama odnosa umjetnika, kustosa i promatrača. Umjetnički projekti toga vremena pozivaju i ohrabruju publiku na aktivno, fizičko, perceptualno i intelektualno sudjelovanje. Na taj način nadilazi se konzervativna uloga gledatelja koji, kao pasivni promatrač, posredstvom kustosa ili kritičara, zadovoljava vlastite estetske potrebe. Umjetnička djelatnost razbija ustaljene konvencije izlaganja i prikazivanja; umjetnici zaziru od statične atmosfere muzeja, njihove prakse postaju društveno usmjerene i podrazumijevaju široki spektar aktivnosti (npr. društveno-politički angažman, aktivizam, itd). Također, društvene oscilacije nagovijestile su i radikalne promjene u samoj unutarnjoj organizacijskoj strukturi izlagačkih/izložbenih manifestacija: bilo da se radi o stvaranju zemljanih skulptura/instalacija (engl. *environmental projects; earth works*), "jednokratnih" izložbenih prostora ili transformiranja radio-televizijskih frekvencija u prostore umjetničkog djelovanja i izlaganja. Na taj način srušene su konvencije same prirode umjetničkog djela i prostora njegovog izlaganja/prikazivanja (prema: Ferguson, Greenberg, Nairne, 2005, 52).

Što sugerira evociranje 1968. u autorskom projektu 29. *Salon mladih - Salon revolucije*? Zaziva li socijalno-angažirane umjetničke prakse/projekte i subverzivno djelovanje protiv "institucija, normi, vrijednosti, autoriteta" (Bago i Majača, 2008: 31)? Revolucionalizaciju dosadašnjih izlagačkih i/ili umjetničkih praksi i potencijala? Platforma izložbe problematizira koncept "mladosti", te poziva na "aktiviranje novih sadržaja i formi koji

12 Ibid., 33

se odupiru "starima" (Ibid., 31). Ukoliko revolucija implicira socijalno-politički angažman umjetnika, on je skoro sasvim izostao - može se reći da su izložena djela politična u svom sadržaju (engl. *content*), ali ne i u formi.¹³ U lokalnom društveno-političkom kontekstu postratne, postsocijalističke, tranzicijske Hrvatske, prikazana je, međutim, opsežna dokumentacija (dokumentarni materijal) subverzivnih, društveno-angažiranih akcija i intervencija "drugog", bilo da se radi o prostornom ili historijskom "drugom". Ovaj postupak je potpuno marginalizirao balkansko "ovdje i sada", ignorirajući "naboj" specifičnih, lokalnih/regionalnih problema i društvenih okolnosti. Postavlja se pitanje je li *Salon revolucije* zapravo zamišljen kao ilustracija globalnog revolucionarnog potencijala? Moguće je, možda, zaključiti da konglomeracija artefakata u cilju obilježavanja revolucije 1968. ima komemorativni¹⁴ karakter, te nemalo podsjeća na razglednice "tuđih" egzotičnih putovanja ili fotografije davnih događaja. Može li ova izložba posjedovati revolucionarni potencijal u lokalnom/regionalnom kontekstu, ukoliko implementira statične strategije i taktike? Iako sam paradoksalan naslov "stvara polje nesigurnosti" oko samog "određenja izložbe", te "postavlja...pitanja o mogućnostima, odgovornostima i pozicijama koje suvremena umjetnost danas može zauzeti" (Ibid., 31), revolucionarni potencijal i pojavnost ovdje ostaju nedefinirani.

Izložba 29. *Salon mladih - Salon revolucije* izložena je u galeriji HDLU-a koja posjeduje sve strukturalne karakteristike, konvencionalnog, "muzejskog" izložbenog prostora. Ovaj prostor nameće *bijelu kocku* kao organizacijski normativ koji umjetničko djelo odvaja od vanjskog svijeta, ograđuje od društvenog, historijskog i geografskog konteksta (u kojem je nastalo, u kojem egzistira i u kojem je, u širem geografskom smislu, izloženo). Njena određenost kao idealna, čista, neutralna, nespecifična, općeprihvaćena, fiksna, muzejska izložbena kategorija, implicirana "nevidljivost", a prividna "podređenosti" izloženom umjetničkom djelu, sugerira ideološki nezasićen prostor,¹⁵ i vrlo problematičnu kategoriju "univerzalnosti". Zapravo, *bijela kocka* predstavlja "univerzalni označitelj modernosti" (Filipovic, 2005: 63), a njena standardizirana upotreba neminovno indoktriniraju izložbene manifestacije i lokalitete. Djelo, ograđeno od konteksta i uokvireno *bijelom kockom*, "podčinjava" se njenoj impliciranoj historiji i ideologiji, te legitimiziranoj "univerzalnosti" (prema: Filipovic, 2005: 64). Autorice projekta 29. *Salon mladih - Salon revolucije* ne preispituju ovu izložbenu strategiju, te prostor, reorganiziranjem bijelih gipsanih pregrada, isključivo formalno, prilagođavaju postavci. Ukoliko se vratimo na Grojsovu tezu da "osnovna suvremena jedinica umjetnosti" nije

13 Izvedena su dva performansa, četiri instalacije/intervencije u javnom prostoru i dvije javne akcije. Instalaciju planiranu u javnom prostoru oko galerije HDLU nije bilo moguće izvesti bez dozvole Grada Zagreba, koji nije odobrio projekt.

14 komemoracija po Klaićevom riječniku stranih riječi označava svečanu priredbu u spomen nekog umrlog čovjeka; komemorativan- koji se priređuje ili služi za sjećanje, za uspomenu, za spomen. Komemoracija implicira nešto prošlo, neživo.

15 "Ultimately, what makes a white cube a white cube is that...ideology and form meet and all without our noticing it...Exhibitions, by their forms, entangle the viewer in a space at once physical and intellectual, but also ideological" (Filipovic, 2005:64-65). Ili Altiserovski rečeno:

...ono što izgleda da se događa izvan ideologije (točnije na ulici), događa se stvarno u ideologiji. Ono što se događa stvarno u ideologiji, izgleda da se događa izvan je. Zbog toga oni koji su u ideologiji vjeruju po definiciji da su izvan ideologije: upravo jedan od učinaka ideologije jest praktično *poricanje* putem ideologije ideološkog karaktera ideologije-ideologija nikada ne kaže "ja sam ideološka" (Althusser, 1979: 111).

više objekt nego izložbeni prostor u kojem su pojedinačna djela izložena/prikazana, onda taj prostor postaje medij novonastalog umjetničkog djela (instalacije). To djelo nije tek zbog izloženih objekata/projekata već "topologija" određenog mjesta (Groys, 2005: 94-95).¹⁶ Instalacija, dakle, redefinira pojam umjetničkog djela u svijetu suvremene umjetnosti. Izložena djela 29. *Salona mladih - Salona revolucije* podvrgnuta su, dakle, muzejskom/galerijskom standardu izlaganja. Poziv na identifikaciju "institucija, normi, vrijednosti i autoriteta" protiv kojih bi se nove generacije "trebale" pobuniti, te na revoluciju protiv umjetničkog formalizma i "starih" sadržaja, negiran je, muzejski legitimiziran i podvrgnuti prešutnoj ideologiji jednog od osnovnih historijskog obilježja modernizma.¹⁷ Izložba većim dijelom, predstavlja dokumentaciju (video, audio ili foto) društveno angažiranih projekata, akcija i intervencija subverzivnog karaktera, ali ne revolucionalizira (ili ne subverzira) konvencionalne načine izlaganja/prikazivanja. Subverzivni potencijal sadržaja (engl. *content*) izloženih djela, ukroćen je izložbenom strategijom "vraćanja u red" (Filipovic, 2005: 75). Ako je (iako je ova pretpostavka veoma upitna) "salonizacija revolucionarnog potencijala" ostvarena preko djela subverzivnog sadržaja izloženih u *bijeloj kocki*, nameće se pitanje je li i na koji način ostvarena "revolucionalizacija anarhnih, salonskih, revijalnih i nacionalno određenih oblika likovnih manifestacija u lokalnom kontekstu"? Je li prisutnost međunarodne plejade afirmiranih mladih umjetnika dovoljno da ostvari ovaj zadatak?

Tekstualno predstavljena diskurzivna struktura izložbe, selekcija djela, te primijenjene izlagačke strategije, zajedno određuju/uvjetuju ideologiju određenog "umjetničkog događaja". Može se reći da je pojavnost *bijele kocke*, kao "internacionalnog stila" izlaganja (engl. "*international-style*" *exhibition frame*),¹⁸ kontradiktorna izložbenoj platformi, ali ne i formi pojedinačnih izloženih djela. Proturječnost se može nazrijeti i u samom odnosu subverzivnog sadržaja izloženih djela te u strategijama njihova prikazivanja. Izložba 29. *Salon mladih - Salon revolucije* uključivala je raznovrsne medije (slike, crteže, kolaže, publikacije, brošure, performanse, interaktivnu instalaciju, internet blog); dominirale su, međutim, video projekcije,¹⁹ fotografije i multimedijalne instalacije. Zanimljivo je analizirati kustoski izbor djela u odnosu na platformu, te ideologiju izložbe. Pretpostavimo da je dominacija specifičnih medija autorska strategija određena izložbenom platformom. Kulturalna previranja 1968. dovode do preispitivanja i odbijanja hegemonije "visoke umjetnosti" (engl. *high art*) i favoriziranja filma i fotografije nad slikarstvom, te se može reći da dominacija određenih medija referira umjetničke prakse 1968. Benjaminova (Walter Benjamin) teza da ljudi u suvremenom svijetu "teže stvari približiti sebi prostorno i društveno", te da "prevladaju jednodrat-

16 Zgrada je, od svoje izgradnje, prošla kroz nekoliko transformacija i promjena funkcije: originalno je zamišljena i sagrađena kao dom umjetnika, da bi zatim, tijekom godina, bila transformirana u džamiju, muzej revolucije i konačno ponovo u dom umjetnika/galerijski prostor.

17 "...the museum, from its origins has been both an ideologically laden and disciplining site crucial to the formation of subjectivity. The white cube is in many ways the culmination of its Enlightenment project" (Filipovic, 2005: 81).

18 Ibid., 70

19 Na *Salonu* je gostovao i projekt Marka Skotinija (Marco Scotini) Arhiv neposluga sačinjen od 6 selekcija video radova/filmova umjetnika-aktivista koji se bave problematikom građanske borbe protiv globalizacije. Također, uključen je i beogradski ilegalni bioskop koji je pozvan da predstavi seriju filmskih projekcija.

nost svake datosti posezanjem za njenom reprodukcijom” (Benjamin, 1986: 130), može ići u prilog izornoj strategiji *Salona mladih*.²⁰ Težnja ka autentičnoj originalnosti nestaje; funkcija umjetnosti se mijenja i nalazi svoje utemeljenje u politici. S obzirom da je način ljudskog osjetilnog opažanja društveno-historijski uvjetovan, filmske slike, po svojoj strukturi, reflektiraju perceptivne promjene vremena, te zbog svoje pokretljivosti i promjenjivosti ne pozivaju, poput slikarskog platna,²¹ na kontemplaciju i slobodan slijed asocijacija, već se mogu definirati kao ”fizičko djelovanje šokom” (Ibid., 147). Publika ih receptira u ”stanju rastresenosti”, jer ”...ocjenjivački stav publike ne zahtijeva pažnju” (Ibid., 149). Fotografija, kao medij, umnožava i aktualizira ono ”što je bilo” (engl. *That-has-been*),²² reproducira jedinstven, vremenski trenutak i ponavlja neponovljivo. Fotografija svjedoči o vremensko-prostornoj pojavnosti svog referenta, od kojeg nikad nije ”drugo”, odijeljeno, različito - ne postoji sumnja o bazičnoj realnosti njegovog postojanja. Dokaz je događaja, trenutka, situacije. Istodobno, fotografija kroz objektiv ograničava, uokviruje, odražava subjektivnu odluku fotografa o izboru objekta i njegovog formuliranja - načina na koji je odlučio predstaviti ”realno”. Fotografija ne može lažirati stvarnost (engl. *real*), ali može lažirati njenu predstavu. Može se reći da izložena ekranska i foto-dokumentacija svjedoči o stvarnim, ali *prošlim* akcijama/situacijama /intervencijama; potvrđuje njihovu autentičnost, te sadržajno aludira na revolucionarna zbivanja 1968. godine. Dokumentacija je, međutim, samo trag; akcije/intervencije su zamrznute u vremenu; njihova stvarna pojavnost (realnost) je historijska ili Bartovski (Roland Barthes) rečeno ”mrtva” (engl. *already dead*).²³ Posjeduje li izlaganje/prikazivanje dokumentacije prošlih, ”mrtvih”, subverzivnih pojavnosti revolucionarni potencijal u sadašnjem trenutku? Ili je njena funkcija ilustrirati, komemorirati?

S druge strane, ako je izložba obilježena fotografijama i pokretnim slikama ekransko-imaginarnog/ekransko-dokumentarnog, može li se reći da se time stvara fiktivni revolucionarni potencijal kojim se lažira realno? Je li ovdje predočena ili lažirana (engl. *feign*) prisutnost revolucionarne pojavnosti u cilju prikrivanja interesnih strategija prisvajanja moći? Kustoski tim koristi fiktivnu situaciju revolucionaliziranja ”institucija, normi, vrijednosti i autoriteta”, umjetničkog formalizma i ”starih” sadržaja, u cilju premještanja moći s institucije *Salona* (posredno i s pojedinačnih autora-kreatora) na ”instituciju kustosa”. Time izložba 29. *Salon mladih - Salon revolucije* postaje simulacija.²⁴

20 U prilog ovoj tvrdnji idu i izložena djela realizirana u obliku tiskanih publikacija i brošura napravljenih od fotokopija.

21 Benjamin uspoređuje slikara i filmskog snimatelja pozivajući se na razliku između vrača i kirurga: dok prvi zadržava prirodnu udaljenost između sebe i pacijenta, drugi smanjuje ovaj razmak ulazeći izravno u pacijentovu nutrinu.

Slikar u svom radu zadržava prirodni razmak prema danom, a snimatelj duboko prodire u tkivo danosti. Slike koje tako nastaju nevjerovatno su različite... filmski prikaz realnosti je za današnjeg čovjeka neusporedivo značajniji, jer pruža aspekt realnosti u kojem je aparat nevidljiv... (Benjamin, 1986: 142).

22 Roland Barthes, *Camera Lucida: Reflections on Photography*, Hill and Wang (a division of Farrar, Straus and Giroux), New York, 1981, 77.

23 Ibid., 79

24 Ovdje se referiram na Bodrijarovu (Jean Baudrillard) drugu sukcesivnu fazu slike/iluzije: ”it masks and denatures a profound reality” (Baudrillard, 1994: 6).

Kako se, dakle, može definirati ideologija izložbe 29. *Salon mladih - Salon revolucije*? Je li pojam "revolucija" pretvoren u fetišizirani umjetnički objekt (uokviren/legitimiziran *bijelom kockom*), meinstrim kulturalni diskurs²⁵ ili robu (engl. *comodity*)? ²⁶

Izložen je prikaz politika i političkog, kao dogmatski, unaprijed određen i zatvoren poredak. Kao takav ovaj prikaz se nikako ne može smatrati političnim: on omogućava samo jedan, "pravi" pogled na svijet, zamrzava mogućnost propitivanja, dijaloga, kolizije mišljenja. Izložba postaje čin politiziranja a ne politikalizacije.²⁷

Zaključak

Altiserov esej "Ideologija i državni ideološki aparati" napisan je godinu dana nakon revolucije 1968. Izložba koja se poziva na revoluciju svojom strukturom ne dovodi u pitanje ideološke diskurse institucija/e umjetnosti, niti odražava teorijska razmatranja toga vremena. Može se zaključiti da paradoks ne leži samo u diskurzivnim konstruktima platforme - "revolucionalizacije anakronih, salonskih, revijalnih i nacionalno određenih oblika likovnih manifestacija u lokalnom kontekstu" i "društvenom fenomenu "salonizacije" revolucionarnog potencijala" (Bago i Majača, 2008: 23) - već u samoj (ne)pojavnosti tog potencijala. Platforma 29. *Salona mladih - Salona revolucije* poziva na revolucionalizaciju "starih" formi i sadržaja; materijalizacija platforme otkriva da je prividni revolucionarni potencijal i pojava moguća promatrati kao "mamac" "strukturiranog profesionalnog kustoskog interesa" (Šuvaković, 2005, 338) u pokušaju realizacije položaja moći i utjecaja na karakter definiranja, prezentiranja, izlaganja/prikazivanja suvremene umjetnosti u lokalnom/regionalnom kontekstu. Kroz realizaciju autorskog projekta autor-selektor preuzima vodeću ulogu, marginalizirajući na taj način položaj autora-kreatora.

U ovom radu se otvara pitanje položaja gledatelja/posjetitelja izložbe. Možemo li ga identificirati kao, altiserovski rečeno, "subjekta u ideologiji" (engl. *subject-in-ideology*) i u kojoj ideologiji je on konstituirani subjekt? Je li to ideologija države/regije (samim tim i njenog društveno-ekonomsko-političkog sustava) ili globalna ideologija svijeta umjetnosti (također ideologija kasnog tržišnog kapitalizma)? Jesu li ove dvije ideologije podudarne? Postaje li gledatelj istodobno i neminovno i "idealni gledatelj" konstituiran prostorom bijele kocke?²⁸ Mogu li se i u kojoj mjeri posjetitelji izložbe izboriti s nametnutim diskursom?

Ukoliko se institucija/e (umjetnosti) smatra/ju presudnim agentom/ima u formiranju subjektiviteta, moguće je pretpostaviti da "događaj umjetnosti", primjenjujući strategije vladajućeg diskursa, ima jednaku ulogu. Institucija/e umjetnosti se u ovom kontekstu

25 Kao što je lik Če Gevara (Che Guevara)?

26 Roba koja podliježe zakonima tržišta (ponudi i potražnji) uskraćena bilo kakve politične dimenzije.

27 "Čin politikalizacije prekida s unaprijed uspostavljenim konstelacijama suprotnosti i mrtvim krajevima dvojnosti. Čin je to koji omogućuje stvarima da se dogode, primorava ih, kao i pitanja i poglede, da izađu izvan njihovih zamrznutih prostora u kojima su prihvaćeni zdravo za gotovo. Čin je to izvođenja sadržaja koncepta na takve načine da im uzdrma okvir, pokreće ga, njiše i navodi ga da stvara i proizvodi iznenađenja. Ne mami ga normalizacija, već potraga za kompleksnim vezama i razasutim izborima. Sudari i preklapanja u i kroz koje se obje strane nalaze pred izazovom i u kojima se svaki sudionik mora suočiti s onim drugim i uzeti množinu prikaza iste ili slične stvarnosti ozbiljno" (Hannula, <http://www.kulturpunkt.hr/i/kulturoskop/314/>).

28 Idealni gledatelj je bijelac, srednje klase, pristojan, dostojanstven, sposoban fokusirati se na svako pojedinačno izloženo umjetničko djelo (prema: Filipović, 2005: 64).

može/gu promatrati kao dio “kulturalnog ideološkog aparata”, te stoga kao i prijenosnik/ci dominantne ideologije (u lokalnom/državnom/regionalnom kontekstu) odnosno kao sam “svijet umjetnosti” koji, unutar kasnog kapitalizma, funkcionira na globalnoj razini.

Literatura

- Louis Althusser, “Ideologija i državni ideološki aparati”, iz *Marksizam u svetu* (časopis prijevoda iz strane periodike i knjiga) br. 7–8, NIRO “Komunist”, Beograd, 1979.
- Ivana Bago, Antonija Majača (eds), *29. Salon mladih-Salon revolucije*, HDLU-Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Zagreb, 2008.
- Roland Barthes, *Camera Lucida: Reflections on Photography*, Hill and Wang (a division of Farrar, Straus and Giroux), New York, 1981.
- Rolan Bart, *Književnost mitologija semiologija*, Nolit, Beograd, 1971.
- Jean Baudrillard, *Simulacrum and Simulation*, The University of Michigan Press, 1994.
- Walter Benjamin, “Umjetničko djelo u razdoblju tehničke reprodukcije”, iz *Estetički ogleđi*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Victor Burgin, *The End of Art Theory: Criticism and Postmodernity*, Humanities Press International, Inc., 1986.
- Anthony Davies, Stephan Dillemath, Jakob Jakobsen, “There is no Alternative: The Future is Self-Organised, Part 1”, iz Nina Montmann (ed), *Art and its Institutions: Current Conflicts, Critique and Collaborations*, Black Dog Publishing, London, 2006.
- Paul Hegarty, *Jean Baudrillard: Live Theory*, Continuum, London/New York, 2004.
- Boris Groys, “Multiple Authorship”, iz Barbara Vanderlinden, Elena Filipovic (eds), *The Manifesta Decade: Debates on Contemporary Art Exhibitions and Biennials in Post-Wall Europe*, The MIT Press, 2005, 93-100.
- Bruce W. Ferguson, Reesa Greenberg, Sandy Nairne, “Mapping International Exhibitions”, iz Barbara Vanderlinden, Elena Filipovic (eds), *The Manifesta Decade: Debates on Contemporary Art Exhibitions and Biennials in Post-Wall Europe*, The MIT Press, 2005, 47-56.
- Elena Filipović, “The Global White Cube”, iz Barbara Vanderlinden, Elena Filipovic (eds), *The Manifesta Decade: Debates on Contemporary Art Exhibitions and Biennials in Post-Wall Europe*, The MIT Press, 2005, 63-84.
- Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Horetzky, Zagreb, 2005.
- Miško Šuvaković, *Epistemologija umjetnosti*, Orion art, Beograd, 2008.
- Miško Šuvaković, *Diskurzivna Analiza*, Univerzitet umjetnosti u Beogradu, Beograd, 2006.
- Mika Hannula, “Reći ne znači i učiniti”, <http://www.kulturpunkt.hr/i/kulturoskop/314/28.02.2010>.
- Iva Nenić, “Institucija kao mesto neslaganja: kulturna politika i emancipatorska intelektualna praksa”, http://starisajt.nspm.rs/kulturnapolitika/2007_iva1.htm 21.03.2010.
- The Salon and The Royal Academy, http://www.metmuseum.org/toah/hd/sara/hd_sara.htm 08.04.2010.

Vesna HLAVAČEK

Dvadesetdevete kazališne igre BiH u Jajcu

Čarolija kraljevskoga grada
5. lipnja 2010.

Uronjeni još jednom u ljepotu kraljevskoga grada Jajca, koja nadire sa svih strana i osvaja biće putnika namjernika, privodeći ga spoznaji kako je čežnja za njom, ljepotom, ipak jača od čežnje za smrću, kojoj se, možda ne sasvim svjesno, tako često predajemo, sudjelujući u ritualima suvremenoga čovjeka, kakvi jesu ratne igre, ali i igre turobne svakodnevice u takozvanom miru, igre što nas, ponekad, pogubnije i od ratnih, svojom opscenošću razaraju, i odvođe u podzemlje neše duše... ..uronjeni, dakle, u jajački sve-mir – sinoć smo prisustvovali otvorenju Dvadesetdevetih kazališnih igara Bosne i Hercegovine, manifestacije koja odolijeva vremenu i nevremenu od, danas već daleke, 1971. godine, kada su utemeljene.

Obavljajući već danas pripreme da sljedeće, 2011. godine, obilježe četvrto desetljeće postojanja, opstanka (unatoč, kako su naglasili, jedanaestogodišnjoj pauzi prouzročenoj ratnim i poratnim zbivanjima u BiH)– organizatori dvadesetdevetoga izdanja Igara uveli su nas u svečanost otvorenja predstavljanjem monografije o velikom bosanskohercegovačkom opernom umjetniku Ivici Šariću, izišle iz pera Gradimira Gojera – također inspirirane obljetnicom, onom tridesetpetom, vladanja domaćim i inozemnim glazbenim scenama pjevača, koji je, primjerice, svojom izvedbom uloge Borisa Godunova, u istoimenoj operi Modesta Petroviča Musorgskog, postidio, naglašava Gojer, (prema njihovom vlastitom priznanju), znamenite ruske vokalne umjetnike, neprikosnovene u donošenju rola iz nacionalnoga repertoara... O monografiji i prigodnoj izložbi koja ju prati, postavljenoj u predvorju Doma kulture u Jajcu, govorili su teatrolog Vojislav Vujanović i sam autor, intendant Narodnoga pozorišta u Sarajevu, Gradimir Gojer... Uslijedila je, u velikoj dvorani Doma, ceremonija otvorenja Igara; u nju nas je, pak, prigodnim riječima uveo direktor te ustanove Mevzudin Duranović, pozvavši potom na pozornicu dopredsjednicu Federacije BiH Spomenku Mičić, koja se, u nadahnutom obraćanju publici i gostima, založila između ostaloga i za to da „političari zasluže popularnost glumaca, a da glumci budu plaćeni za svoj rad u istim novčanim iznosima kao i političari za njihov“...

Gradonačelnik Jajca Nisvet Hrnjić predao je, simbolično, ključeve Grada doajenu bosanskohercegovačke kazališne scene Vladi Jokanoviću i – Igre su počele...

A prvoga festivalskog dana publici se predstavio Teatar „Kabare“–Tuzla,, s predstavom „Totovi“, što ju je, prema dramskom predlošku Istvana Erkenya, na scenu postavio mladi i nadareni redatelj Goran Damjanac. Kako je naglasila i selektorica Igara dr. Zehra Kreho, ovu izuzetno zahtjevnu grotesku uspio je glumački ansambl „Kabarea“, predvođen Vladom Keroševićem, na relevantan način prenijeti na pozornicu....

O predstavi se jutros živo razgovaralo i na Okruglom stolu, kojega je moderirao dr. Aleksandar Saša Grandić...

A večeras ćemo u 20 sati u Domu kulture Jajce gledati izvedbu predstave „Njegove tri sestre“, što su je prema Čehovljevom djelu, za scenu priredili redatelj Scott Fielding i dramaturg Dragan Komadina, u Mostarskom teatru mladih...

„U Moskvu!... u Moskvu!...“

6. lipnja 2010.

S adaptacijom drame Antona Pavloviča Čehova „Tri sestre“, što ju, pod izmijenjenim, dopunjenim naslovom „(Njegove) tri sestre“, potpisuju dramaturg Dragan Komadina i redatelj Scott Fielding, sinoć nam se na Dvadesetdevetim kazališnim igrama BiH u Jajcu, na velikoj sceni Doma kulture, predstavio ansambl Mostarskog teatra mladih – kazališta koje, unatoč teškim uvjetima u kojima radi, samo u 2010. godini daruje gledateljima, na svoje tri scene (Dječjoj, Omladinskoj i Gradskoj), ukupno sedam premijera, čime se u ovo tranzicijsko i recesijsko doba ne mogu pohvaliti ni puno veće kazališne kuće... „Na prvi pogled, svaka intervencija u tkivo ove Čehovljeve drame, koja podrazumijeva svođenje svih odnosa iz originala na okosnicu, koju će biti u stanju iznijeti pet likova, doima se radikalnim štrihom“ – reći će, u programskoj knjižici predstave, dramaturg Dragan Komadina, i nastaviti:...“Ovo je Čehov a la Fielding, s kirurškom obradom, kojom se, s laserskom preciznošću, pokušala izvući suština komada“...

I doista, čini se da je redateljskom magu Scotu Fieldingu, direktoru Glumačkoga studija Michaela Chekhova u Chicagu, pošlo za rukom, da svedeći broj likova u drami na njih pet, i povjeravajući pri tome tumačenje dviju uloga – Andreja i Veršinjina – jednom glumcu, Arminu Hadžimusiću, (koji se hrabro i uspješno nosio sa svojom nimalo lakom zadaćom) – uspjelo u prvi plan istaknuti dramatičnost unutarnjih previranja članova ruske obitelji, bačene iz velegrada u provinciju, u kojoj oni ne uspijevaju pronaći smisao svojim životima, naivno vjerujući kako bi povratak u prijestolnicu riješio sve njihove nevolje...

No, poklik koji tako često čujemo iz usta i duše najmlađe od triju sestara, Irine (Amra Prutina): „...U Moskvu, u Moskvu...“ – samo je krik čežnje za ostvarenjem snova, koji se možda nikada, pa ni u Moskvi, u koju Irina, na kraju, ipak jedina i odlazi, neće realizirati...

„Kada čitaš neki roman, čini ti se sve jednostavnim, a kada se sama zaljubiš, onda nitko ništa ne zna“ – kaže po godinama srednja sestra, Maša, što ju je na sceni utjelovila Hristina Muratidou... Ona se, Maša, s 18 godina udala za čovjeka koji joj se tada činio najpametnijim na svijetu, a danas je zaljubljena u oženjenoga pukovnika Veršinjina, koji

sa svojom baterijom uskoro odlazi u Poljsku, ili u Kinu... I, više ga nikada neće vidjeti...

U Veršinjina je potajno zagledana i najstarija sestra, Olga, (u MTM-ovoj predstavi Snježana Martinović) –direktorica škole, koja izgara na svom poslu, i koja, u usporednom solilokviju s Mašom, osvješćuje istinu kako će“...za dvjesto, tristo godina život ostati isti, težak, ljudi će se i dalje bojati smrti...“, dok njihova turobna razmišljanja Veršinjin rasvjetljava nadanjima kako će „... za tisuću godina nastati novo, ljepše doba, a mi ga stvaramo, i u tome je cilj naše sudbine...“

Veršinjin se velikodušno miri s činjenicom kako „... za nas nema sreće, i ne treba da je bude – mi trebamo samo raditi, a sreća je... za djecu naše djece...“

A nesretni brat triju sestara, Andrej, nesuđeni znanstvenik i akademik, koji je u stvarnom životu dogurao do člana Zemaljske uprave, taj Andrej, oženjen na sceni nevidljivo, ali ipak sve vrijeme u radnji prisutnom Natašom, koja polako, ali sigurno preuzima u svoje ruke sve konce obiteljskoga života, i tako u velikoj mjeri upravlja i sudbinama njezinih članova, taj grješni i nesretni Andrej misli kako je rješenje u tome da „...stavi kapu na glavu, štap u ruke, ide, i ne osvrće se... I, što dalje ode, to bolje...“

Ali, naravno, od sebe se pobjeći ne može, i sve čežnje za bijegom aktera adaptirane Čehovljeve drame (za koju smo, po inerciji, znali kazati, kako se u njoj, kao i u ostalima dramskim djelima ruskoga klasika – ništa ne događa, i sva je njezina čar u atmosferi, u naznakama zbivanja – a sinoć se još jednom osvjedočili kako nije tako, i, kako je drama, kako su nam to zorno predočili mostarski glumci, koje je publika pozdravljala pljeskom i na otvorenoj sceni – krcata radnjom) - sve te želje naših dramskih junaka za odlaskom iz svednevice koja ih guši i gasi u njima ljudskost, samo su vapaji za pronalaskom smisla, za otkrivanjem prostora radosti i slobode, i, upravo, za tom ljudskosti, za kojom i mi, sto godina poslije Čehova, čeznemo...

U pokušaju da nam pokaže kako se u našim životima, kroz stoljeća, doista ništa nije promijenilo, redatelj i dramaturg su u tkivo drame interpolirali monološka svjedočenja glumica – nositeljica uloga triju sestara: Hristine Muratidou, Amre Prutine i Snježane Martinović, o tome kakvu su sudbinu one doživjele u bosanskohercegovačkoj ratnoj i poratnoj zbilji, i taj je postupak doista potencirao aktualnost Čehovljeva djela, čijom su izvedbom mostarski kazalištarci sat i pol držali publiku prikovanom za sjedišta, ostavljajući ju na mahove bez daha...

Večeras, trećega dana lžara, pohodit će nas ansambl Narodnog pozorišta iz Tuzle, s predstavom „Iza kulisa“, što ju je, prema dramskom predlošku Michaela Frayna, na scenu postavio Jovica Pavić...

“Iza kulisa” ...

7. lipnja 2010.

Glumac... čudovište i svetac – moj anđeo čuvar i moj grobar...“ – slušamo u finalnoj sceni predstave „Iza kulisa“ riječi koje izgovara glas redatelja, koji dopire sa audio-snimke i razmišljamo kako je tužno – smiješni kalambur Majkla Frejna „Iza kulisa“, što smo ga sinoć gledali na velikoj sceni Doma kulture u Jajcu, u urnebesnoj izvedbi ansambla Narodnog pozorišta iz Tuzle, zapravo apoteoza glumcu, bez kojega, po prirodi stvari, nema ni kazališnoga čina; koji, kamo god pošao, kazalište nosi sa sobom i u sebi, oko

kojega bi se u hramu boginje Talije sve trebalo vrtjeti, no, koji je naravno, kao i svi mi, samo ljudsko biće od krvi i mesa, što svoju posvećenost poslu koji obavlja, (u ovom slučaju – svojoj umjetnosti), često plaća na puno načina: ponekad zbrkom u privatnom životu, često neimaštinom...

Premda zbivanja na sceni a potom, po principu „izvrnute rukavice“, i iza kulisa, gledamo iz vizure mladog, nadobudnog redatelja Dagleasa Lojda, što ga je s puno uvjerljivosti i glumačkoga nerva igrao Armin Čatić, pametnim nijansiranjem dočaravajući sve Lojdove karakterne osobine, njegovu poziciju „boga koji (kako to u jednom trenutku i glumci, tijekom generalne probe, kojom komad počinje, kažu) – samo ponekad dođe i među njih, na pozornicu; čovjeka, koji i voli, i „mrzi“ glumca ,povlađuje mu i ugađa, i – arogantno iskazuje ljutnju... pokušavajući sve konce držati u svojim rukama, (a ponekad se , zapravo, sam u njih duboko i nepovratno zapliće)... unatoč, dakle, povjeravanja samo naizgled glavne uloge licu koje, kako to kaže i redatelj predstave „Iza kulisa“ Jovica Pavić „svoj život daruje glumcu“ – protagonist je predstave, naglašavam još jednom, upravo to „Veličanstvo“, taj akter, taj Glumac – sinoć utjelovljen u svim likovima Frejнове komedije...

Slijedeći tu autorovu intenciju, redatelj Pavić još jednom je vrlo dobro obavio svoj posao, vjerujem s osobitim žarom, jer ga se sve ono što se u komadu zbiva moralo i osobno, nakon dugogodišnjeg kazališnoga iskustva, dotaći...

Pa je uspio izrežirati, urediti sjajni nered kroz koji, na sceni i iza nje, prolaze Popi, inspicientica (Nikolina Baškarad), Tim, dekorater (Enver Hasić), Doti, u predstavi Klaket (sjajna Elvira Aljukić), Gari, u predstavi Rodžer (Nenad Tomić, Bruk, u predstavi Viki (Ivana Perkunić), Belinda, u predstavi Flavija (Remira Osmanović), Frederik, u predstavi Filip i Šeik (Milenko Iliktarević), i Selsdon, u predstavi provalnik, (nezamjenjivi Midhat Kušljugić)...

Koliko se god, s jedne strane, činilo da je riječ o ansambl – predstavi, s druge se jasno iščitava kako smo sinoć gledali očitovanja cijeloga niza snažnih glumačkih individualnosti (upravo sam ih poimenično pobrojala), i – bili tako na dvostrukom dobitku...

Ostaje nam samo poželjeti da Njegovo Veličanstvo Glumac ubuduće bude češće „na dobitku“ i da mu životni put više bude nalik zvjezdanoj, a manje trnovitoj stazi, premda znamo kako se i danas samo preko trnja do zvijezda dolazi...

„U plamenu“... 9. lipnja 2010.

„Izgubila sam moje cipelice za stepovanje...“ – kaže Annie (izvršna Kaća Dorić), jedna od nekoliko važnih nositeljica radnje u drami „U plamenu“ suvremene engleske književnice Charlotte Jones, čije smo uprizorenje sinoć, petoga dana Dvadesetdevetih kazališnih igara BiH, u izvedbi ansambla Sarajevskog ratnog teatra, SARTRA, gledali na sceni Doma kulture u Jajcu – gradu koji je, zahvaljujući festivalu koji se u njemu odvija od 4. lipnja, središte kazališnoga života u našoj zemlji...

„Voljela bih biti mlada, i da je čitav život preda mnom – a nekada sam bila nova – novcata...“ – lamentira Annie, zahvaćena, u trećoj životnoj dobi, Alzheimerovom bolešću, sjedeći u invalidskim kolicima, u staračkom domu, kamo ju je smjestila njezina nesretna kćer Alex (Selma Alispahić), nadajući se kako će majci, koja ju je, kaže Alex,

cijeloga života samo zastrašivala, i zbog koje se boji ući i u praznu obiteljsku kuću, sada već danu na prodaju, kako bi se priskrbio novac za majčinu njegu - tamo biti bolje...

Kroz taj komplicirani odnos majke i kćeri, što su nam ga, zahvaljujući svom glumačkom umijeću živo ocrtale Kaća i Selma – u kojemu su isprepleteni ljubav i nerazumijevanje, ljubav i odbojnost, ljubav i grižnja savjesti – dakle odnos zasjenjen ambivalentnim osjećanjima, odnos djece i roditelja općenito – provode nas već spomenuta autorica drame i redatelj Robert Raponja, provlačeći ga kao crvenu nit kroz tkivo predstave... nit oko koje onda upliću još nekoliko njih: nešto drugačije obojenih, ali komplementarnih sudbina i suodnosa davno umrlih članova Anniene i Alexine obitelji, pa se ispostavlja kako su muško – ženski odnosi, primjerice: bol žene, koja duboko i strasno voli muškarca, koji joj nije u stanju na isti, dostojan način uzvratiti osjećanja, pa ju napušta u trenu kada sazna da je postao otac (radi se o odnosu Livvy, što ju sjajno igra mlada Ana – Mia Milić, Alexine pratetke, i fotografa – Iutalice, kojega je na sceni utjelovio Sead Pandur) – ostali u biti isti, kroz stoljeća: sličnu sudbinu, naime doživljava Alex, u odnosu s, istina, oženjenim čovjekom – Matom (opet Sead Pandur). Alexina prijateljica Klootie (Sonja Goronja) pokušava, prema vlastitom priznanju, „depresiju podići na nivo umjetnosti“... Zaljubljena je u njegovatelja Alexine mame Annie, no, on, James (Adnan Hasković), voli Alex – koja mu ne može uzvratiti ljubavlju...

Sirota Clara, baka Annienina, kao djevojčica doživljava spolno iskustvo sa zavodnikom njezine sestre Livvy, Alexine pratetke, i, završava, kako kasnije saznajemo pomračenoga uma... (slušajući kako zidovi govore o tajnama što ih mrtvi predaju kamenju)...

Koliko ljudske nesreće, nesreće žene, kroz stoljeća, iskazane u drami Charlotte Jones; žene, koja je, kako kaže jedna od junakinja „pritisnuta sa svih strana, ali ne i zgnječena...; žene, koja je – to dobro primjećuje i dramaturginja predstave Dubravka Zrnčić – Kulenović – često jaka, iskrena, postojana...

„Ako želiš biti mudra, moraš biti nesretna čitavoga života... Blagoslov je biti idiot i biti sretan...“ promišlja u jednom trenu Livvyna skrbnica Nana (opet izvrsna Kaća Dorić)...

I tako, slažući kockicu po kockicu životnoga mozaika jedne obitelji, ispričali su nam sinoć Sartrovci dramom „U plamenu“ – priču o žudnji za srećom i o nesretnim sudbinama žena kroz vjekove, ostavljajući nas zapitane nad nama samima, nad našim ljudskim relacijama, često vrlo sličnima onima što ih je opisala Charlotte Jones – ostvarivši na taj način u potpunosti plemenitu ulogu teatra i kazališnoga čina...

I, zahvaljujući Kaći Dorić, koju moram još jednom spomenuti – naglasili koliko je važno što je dulje moguće, pa i na samom kraju života (u drami – u staračkom domu) – zadržati svoje „cipelice za stepovanje“ – jer samo tako možemo opstati...

„Građanin plemić“

10. lipnja 2010.

„Igrati veliku svjetsku klasiku, čijim je jedan od korifeja Molijer ima smisla, isključivo, u onim slučajevima kada se redatelj koristi suvremenom optikom, kako bi kroz neprolazne književne vrijednosti klasičnih djela govorio jasno i jarko o vremenima našim, o neuralgijama političkog, gospodarskog i svih drugih društvenih karaktera „ – čitamo riječi intendanta Narodnog pozorišta Sarajevo Gradimira Gojera u programskoj knjižici predstave „Građanin plemić“, s kojom se na Dvadesetdevetim kazališnim igrama u

Jajcu sinoć predstavilo Narodno pozorište Sarajevo.

Lari Zapija, koji potpisuje adaptaciju i režiju uprizorenja komedije, čiji je tekst (evo jedne možda malo poznate činjenice) – preveo svojedobno Simo Matavulj... radnju je pozicionirao u današnje turbulentno, poslijeratno doba u BiH, zemlji u kojoj se doista rađa novi sloj, u ratu i poraću naglo obogaćenih ljudi, koji pokušavaju novcem kupiti sve ono što nisu uspjeli steći školovanjem, koje nisu prošli – pa cvjeta trgovina diplomama, „kupovanje“ umjetnika koji će samo za njih prirediti „performans“ (koristim termin često rabljen u predstavi), a dogodi se i pokušaj kupovine samoga statusa umjetnika, koji ničim nisu zaslužili...

Mirvad Kurić, kao gospodin Žurden, ili, u Zapijinoj verziji gospodin Ž., svojim već prokušanim umijećem donio je na sceni lik novopečenoga bogataša, koji sve podređuje želji – vinuti se u visoko društvo (neodoljivo pri tom asociirajući, primjerice, na Femu iz Sterijine Pokondirene tikve)...

Okružen laskavcima, koji ga, i sami plitki i nedoučeni, na sve načine žele iskoristiti, poput učiteljice muzike (Amra Kapidžić), učitelja igranja (Riada Ljutovića), učiteljice mačevanja (Dženita Imamović), učitelja filozofije (Aleksandar Seksan), dizajnerice Ž.urdenove odjeće (Amina Begović), te dvojice poslužitelja (Muhamed Jamaković i Vedran Brahić) – zahvaljujući kojima se pretvara u karikaturu, osobu koja pristaje na sva rješenja koja mu ti pohlepni ljudi nude... gospodin Ž. pravi od svoga života lakrdiju...

Jedini ljudi naum koji mu ne polazi za rukom jest udati za ostarjeloga plemića svoju mladu kćer L.usilu (Marija Omaljev – Grbić), zaljubljen u „običnog“ građanina, K.leonta (Slaven Vidak) – zahvaljujući upravo njegovoj, K.leontovoj domišljatosti: taj se mladić, naime preoblači, u Zapijinoj verziji Molijera, u šeika, kojemu, onda, gospodin Ž., naravno, hita dati ruku svoje jedinice (ovisne –zanimaju me što bi Molijer na to rekao – o Facebooku...)

Treba istaknuti igru Sanele Pepeljak, kao Ž.urdenove služavke N.ikolije i Aldina Omerovića, koji je glumio K.leontovog slugu K.ovijela...

Osobitu pozornost, vrsnošću njihove igre, izazvali su Ermin Sijamija, kao grof D.orant (što zlorabi, budući je plemić, Ž.urdenovu žudnju –ugoditi plemstvu, kako bi se u njegovim krugovima mogao kretati – pa mu izmamљуje goleme iznose novca, koje onda troši na udvaranje staroj, bolesnoj markizi D.orimeni, nadajući se, opet, kako će se stupajući s njom u brak, domoći njezina bogatstva) – i Vedrana Seksan, upravo u ulogi već spomenute plemkinje...

I, tako smo se, gledajući Zapijino čitanje Molijera još jednom osvjedočili kako tehnologija doista velikim i brzim koracima napreduje, ali se ljudski karakteri, strasti i slabosti, ne mijenjaju...

I, čini se, ostatak će tako, dok je svijeta i vijeka...

Nagrade

11. lipnja 2010.

Sinoć je ansambl Pozorišta „Prijedor“ iz Prijedora izveo na velikoj sceni Doma kulture u Jajcu predstavu „Grobница za Borisa Davidovića“, posljednju u konkurenciji za festivalske nagrade... Odmah potom organiziran je i Okrugli stol u povodu tog (sjajnog)

uprizorenja adaptacije istoimenoga romana Danila Kiša, koju, kao i režiju, potpisuje Gradimir Gojer...

Žiri je zasjedao do ranih jutarnjih sati... Bilo je teško, između toliko dobrih ostvarenja, ponuđenih nam na Igrama, izabrati najbolje... No, zadaća se morala, naravno, ispuniti, i evo izvješća predsjednika Stručnoga žirija Dvadesetdevetih kazališnih igara BiH, mr. Vojislava Vujanovića:

Rezultati rada žirija

Žiri 29. kazališnih igara Bosne i Hercegovine, čiji je domaćin Jajce, radio je u sastavu: Sead Bejtović, Nedžad Fejzić, Vesna Hlavaček, Vladimir Premec i Vojislav Vujanović, predsjednik. Sa velikom brižljivošću pratili su sve predstave, prisustvovali okruglim stolovima, učestvovali u diskusijama i davali svoj doprinos da Festival protekne u punom redu u svim svojim segmentima. Pored svakodnevnih međusobnih razgovora, i razmatranja vrijednosti predstava, imali su i dva oficijelna sastanka na kojima su razmatrali predstave raspoređene u dva kruga po tri izvedbe.

Poslije svih pojedinačnih i skupnih rasprava zaključili su da su sve izvedene predstave imale svoje stanovite vrijednosti i da su svojim kvalitetama nadjačavali teški položaj u kojem se teatar u cjelini nalazi u Bosni i Hercegovini. Ipak, mora se reći da se u većim teatarskim kućama osjeća izvjesna kriza jer se na Festivalu nisu našla tri narodna pozorišta: Banjalučko, Zeničko i Mostarsko. S druge strane, među ansamblima koji su nastupili, našla su se dva pozorišta koji hode sigurnom putanjom ka svojoj punoj afirmaciji i posvjedočuju da raspolažu vrijednostima koje se moćno ugrađuju u tekovine općih vrijednosti kojima se ojačava teatarska umjetnost u Bosni i Hercegovini. Radi se o Teatru Kabare iz Tuzle koji radi gotovo bez ikakve društvene pomoći i Pozorištu „Prijedor“ iz Prijedora. I, možda, zahvaljujući najviše njima, na ovogodišnjem Festivalu smo vidjeli čitavu plejadu novih lica, mladih glumačkih snaga koje garantiraju budućnost bosanskohercegovačkog teatra i njegov dalji rast i razvoj.

Najzad, žiri je poštivao odluku organizatora u vezi s predviđenom skalom nagrada i donio sljedeću odluku:

Nagrada za najbolju predstavu u cjelini jednoglasno je dodijeljena predstavi „Grob-nica za Borisa Davidovića“ Danila Kiša u režiji Gradimira Gojera i izvedbi Pozorišta „Prijedor“ u Prijedoru;

Nagrada za režiju pripala je, većinom glasova, Gradimiru Gojeru za postavku „Grob-nice za Borisa Davidovića“ u izvedbi Pozorišta „Prijedor“ iz Prijedora;

Pet ravnopravnih nagrada za najbolja glumačka rješenja dodijeljeno je:

1. Ljiljani Čekić za ulogu Marje Gregorovne Popko u predstavi „Grobnica za Borisa Davidovića“ u izvedbi Pozorišta „Prijedor“ iz Prijedora i u režiji Gradimira Gojera

2. Kaćić Dorić za ulogu Annie i Nane u predstavi „U plamenu“ u izvedbi Sarajevskog ratnog teatra iz Sarajeva i u režiji Roberta Raponje.

3. Elviri Aljukić za ulogu Doti u predstavi „Iza kulisa“ Narodnog pozorišta iz Tuzle u režiji Jovice Pavića

4. Midhatu Kušljugiću za ulogu Selsdon u predstavi „Iza kulisa“ Narodnog pozorišta iz Tuzle u režiji Jovice Pavića i

5. Snježani Martinović za ulogu Olge u predstavi „(Njegove) Tri sestre“ u izvedbi Mostarskog teatra mladih iz Mostara u režiji Scotta Fieldinga;

Nagrada za najboljeg mladog glumca pripala je glumici Ivani Perkunić za ulogu Bruk u predstavi „Iza kulisa“ Narodnog pozorišta iz Tuzle u režiji Jovice Pavića;

Nagrada za scenografiju i kostimografiju pripala je Vanji Popović u predstavi „Grob-nica za Borisa Davidovič“ u izvedbi Pozorišta „Prijedor“ iz Prijedora i u režiji Gradimira Gojera;

Nagrada za muziku je pripala Radi Nuić za muziku u predstavi „Grob-nica za Borisa Davidoviča“ u izvedbi Pozorišta „Prijedor“ iz Prijedora u režiji Gradimira Gojera;

Nagrada za dramaturgiju je dodijeljena Draganu Komadini za dramaturški rad u predstavi „(Njegove) Tri sestre Mostarskog teatra mladih u režiji Scotta Fieldinga;

Nagrada za najbolji suvremeni dramski tekst dodijeljena je Charlotti Jones za dramu „U plamenu“.

Slikar visokih crtačko-kolorističkih i estetskih zahtjeva

Prvi poticaj koji je Davorina Briševca /Vareš, 1957./ odveo da diplomira na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu, 1983., pouzdano bio je njegov talent i bila je izazovna slikarska umjetnička tajna. Potom, postao je profesionalni teatarski scenograf, što je malo bliže primijenjenoj likovnoj umjetnosti, a udaljenije od slikarstva, pa tako i dijelom nedaća na njegovom slikarskom putu. Davorin Briševac se ovaj put predstavlja lijepim slikama kolorističke vedrine i otvorenosti, jasnoćom pogleda i predodžbe, nosivim crtežom i kompozicijom, blještavilom boje.

Briševac je obavio puno scenografskih i kostimografskih poslova. Scenografija je posao u primijenjenoj umjetnosti i to nije moglo preći preko njegova kista i crteža, a da ne ostavi traga u njegovu slikarskom biću i konstituciji. Naime, slikarstvo je njegova nesumnjiva ljubav, a profesija, i kad je draga i srodna, jest pomalo teret i žrtva ispunjavanja obveza i postavljenih zahtjeva, nauštrb ljubavi. Tako se Briševac slikarski razvijao u ozračju obavljanja scenografskih poslova. No, u njemu je uvijek tinjala i održavala se i ona fina nit umjetničke želje za estetskim bićem prizora u slici.

Osim svega, ljubavima se daje, o uzvraćanju se ne pita i sve traje – koliko traje. Međutim, ne postoje ljubavi koje nisu dobitak. Izvrsni Miroslav Bilać bio je profesionalni scenograf, a život je završio kao izuzetan slikar i s djelom visokih estetskih dometa, npr. slika: *Apokalipsa*.

Slikar Briševac je čovjek znatne radne energije. Zato je dobar i u svojoj ljubavi kojoj može puno dati. I ova igra riječima može ovdje biti završena: Davorin Briševac vrstan je i uspješan scenograf, dakle u slikarskom poslu koji ide u prostor *primijenjene umjetnosti*, ali je još izdašniji u svojoj ljubavi prema slici, kada minuciozno i ustrajno radi motiviran dragim prizorom, ili na novoj poštanskoj markici.

Dakle, Davorin Briševac zakonomjerno svome biću, u *ontološkom tjesnacu* u kojem rješava likovne i umjetničke probleme raznih naravi da bi odgovorio svojim kriterijima i zahtjevima. Na slikama vidimo taj aspekt koji vuče prema profesiji: u nedvosmislenu jasnoću i otresitost. Briševac ima namjeru, cilj i sredstva. Ali sada smo u prilici vidjeti i stvaran rafinman s kojim se okreće svojoj intimističnoj želji da bude prije svega slikar i da njegova slika uistinu bude i nešto više od likovne podrške scenskoj izvedbi dramskog teksta i uobičajena glumačke igre u određenom *mizanscenu*.

Rješavajući spomenuti *ontološki problem*, Davorin Briševac ulazi u krajolik, otkriva za sebe ono što nikad nije bilo slika i što će na njegovu platnu slika postati, ali otkriva nam i dio tajne o sebi: svoju naklonjenost motivima i bojama juga, ili u najmanju ruku osobnu sklonost toj vrsti svjetla i kolorita. Preciznije kazano, svoje motive i prizore u krajoliku prije svega, ali i inače, Briševac čita, vidi i slika u ključu karakteristična *južnjačkog svjetla*, što je pouzdano i ključni i najzačudniji dio njegova slikarskog umijeća i ljepote. Čak bi se moglo reći kako inzistira na tome. Tako dobija i za njega samog ranije nepoznatu a karakterističnu sliku, tj. rješava problem stvaranja koji je u svijetu tajni – najveća tajna. Briševac brižljivo tonski donosi kolorističke vrijednosti i tako ostvaruje njemu dragu i željenu dubinu svoje slike sklon toplim bojama i tonovima, koje brižljivo ostvaruje sve do beskrajne dubine nebeskog plavetnila između suncem spaljena lišća, kobaltno-plave boje zrela grožđa, akcenatske svježine žuta limunova ploda i zelenila njegova lišća i sve to u jasnom crtežu pojedinačno i izdijeljeno okvirom bijelo obojenih stupova i prečki uz koje se pentra grbava i ljuskava vinova loza. Briševac zna što hoće. To i napravi.

Crtački i koloristički realizam Davorina Briševca nisu od onih krutih i uporno dosljednih koji nas se doimaju kao važniji i od same slike, linije mu jesu precizne ali mekane, boja je iskričavo i varničavo oplemenjena i svjetlucava jednako na suncu i u izmaglici, na površini zida, krova, na platnu ili vodi. Briševac je duboko lirski osjećajan i nadahnut, romantičan čak. Njegove slike nadahnute stvarnošću nisu stvarnost sama, već stvarnošću nadahnuta ljepota. Ovaj lirik crteža i boje neće se dojmiti mnogih koji slijede ekstravagancije postmodernistički uzrujane suvremenosti, ali će ostati u dnu recepcije i osjećaja za estetsko svima onima koji slijede smisao stvarne ljepote i ljepote stvarnosti. Briševac uspijeva u kontrastu mrkog i mokrog asfalta i pješačkog prijelaza donijeti precizan crtež i toplotu obojenih crkvenih zidova, tako da se poželimo stvoriti na licu mjesta i ući u to zdanje, u taj zaton duhovnosti... Za neke Davorinove slike pomislit ćemo kako su nadahnute muzikom jer su u toj mjeri *rječite*, najmanje kao otpjevane blistavim glasom Jasne Zlokić: *Plovi mjesec iznad grada... /Skitnica/* dok u soliterima narančasta svjetla gasnu jedno po jedno iza okana, iza kojih život tone u san. Davorinova *Mrtva priroda* je kompozicijski, crtački i koloristički tako nevjerovatno izbalansirana slika do neviđene ljepote!

Kao poseban dio Davorinova umijeća, svakako trebamo gledati s kojom vještinom i s kakvim ishodom slika vodu, slapove, tišake, probijanje vodenih površina kao ogledala kroz bilje – bez sumnje, to je moguće tako naslikati tek nakon temeljito prostudirana prizora i samo s njegovim karakterističnim iskustvom. Slike Davorina Briševca nižu se kao u snudevastirani i ruševni objekti s veće ohlađenim garom i crijepom u padu, s jasnim tragovima paljevine i razornih projektila */to Hrvati vole raditi sami sebi!/,* drvored u izobilju oblika na stablima i garanama platana, kamenjar u jesenjem koloritu, makovi u pšeničnom, raženom i ječmenom polju, šljunak u plitkoj vodi, *Stari most* u Mostaru u karakterističnoj projekciji / možda s fotografijel/, ili, fascinantan crveni sumrak u nebu kojim plove krpe crnih oblaka, sluteći ili vulkansku erupciju u mirnoj večeri ili oluju u dubokoj noći...

Davorin Briševac slikar je rijetkog i snažnog slikarskog nadahnuća i visokih crtačko-kolorističkih i estetskih zahtjeva kojima ide prema slici i tako prema drugom čovjeku. Davorin je, da kažemo i ovako, intimistički – velika unutarnja ljudska ljepota koja se ne

da suvremenim trendovima i budalaštinama jer zna: ako je estetsko biće istodobno inajdublji umjetnički smisao njegova rada, a jest – ne postoji ništa ljepše niti smislenije od onoga što je stvorio Bog. Pogledajmo njegove slike i uvjerimo se koliko je Davorin u pravu! Život nas može zaludjeti i izludjeti, ali ljepota nas vraća tamo gdje nam je određeno ljudsko mjesto. Postati neosjetljiv na ljepotu, znači izgubiti ljudsku vezu sa samim sobom i osobnim životnim smislom.

Kad jedan likovni umjetnik Davorinova profila ljepotom svoje slike *pokrene stvari u središtu*, moramo se ljudski zamisliti i o prirodi osobnih estetskih zahtjeva, sagledati skarednost ljudskih postupaka, potrebu vraćanja redosljedu humanističkih vrijednosti i tradiciji. Premda dominantno okrenut pejzažu, ljepoti prirode, Briševac ne izbjegava urbane elemente u ruševnom stanju, ali i punom sjaju ljudske brige, donosi slike ujednačene ljepote i kolorističkih vrijednosti koje i u promatraču otapaju led i oživljavaju neki davni san o budućnosti.

Travnja, 2010.

ALU Široki Brijeg - Diplomska izložba 2010.

Na ovogodišnjoj diplomskoj izložbi Akademije likovnih umjetnosti na Širokom Brijegu imamo priliku vidjeti likovne uratke devetnaestoro mladih likovnih umjetnika. Njih trinaestoro polaznici su jedanaestog naraštaja studenata upisanih na Akademiju, a preostalih šest desetog naraštaja. Kao i dosadašnjih godina, raspoređeni su u tri klase, čiji voditelji su ovim naraštajima bili: **Igor Dragičević** za grafiku, **Stjepan Skoko** za kiparstvo i **Antun Boris Švaljek** za slikarstvo.

Osnovni dojam, kada se izložba sagleda u cjelini, jest prilična kvalitativna ujednačenost kako među autorima unutar pojedinih klasa, tako i klasa međusobno. Ipak, kada s te načelne ocjene pređemo na malo preciznija i suptilnija razlikovanja, zapažamo i određene specifičnosti svake od klasa, odnosno smjerova. Tako za grafičku klasu možemo kazati da unutar nje imamo stilski i tematski najveću raznolikost, ali istovremeno u toj klasi imamo i najveće kvalitativne oscilacije među autorima/icama, pa čak i među pojedinim djelima istoga autora/ice. Unutar kiparskog odjela svi autori/ice imaju dobro osmišljene, razrađene i cjelovite cikluse i vrlo blizu smo tome da u njima već sada ne samo naslutimo nego i prepoznamo (buduće) istaknute likovne osobnosti. Što se pak slikara tiče, i pored toga što koloristička ekspresivnost, kao osnovno obilježje klase u cjelini, završava i u figuraciji i kreće se prema apstraktnim krajolicima, jasno su uočljivi međusobni utjecaji koje su autori ove klase imali jedni na druge. Naravno, ovdje treba spomenuti i zasigurno veliki utjecaj koji su voditelji klasa imali na profiliranje autorskih poetika i stilskih karakteristika svojih studenata, ali svakako treba naglasiti i pohvaliti činjenicu da taj utjecaj nigdje nije prešao granicu dobrog ukusa i plodonosnih kreativnih nadahnuća profesorovom poetikom i stilsko-tematskom osebjnosti. Naime, pored uvođenja u tajne likovnih stilova, tehnika i vještina, mišljenja sam da bi profesori trebali otkrivati, poticati i usmjeravati autorske osobnosti i stilske posebnosti svojih studenata i pritom im što manje nametati vlastite estetske norme i likovno-stilske karakteristike.

GRAFIKA

Višeslav Lučić na svojim grafikama bavi se tematikom stradanja. Promatrajući ikonografiju tih uradaka, razvidno je da je inspiraciju pronašao u iskustvima prethodnih ratova. Stradanje je prikazano kao stanje zatočeništva i ratnih sukoba, stanje u kojem

ljudi stradavaju ne od prirode ili neke više nadnaravne sile, nego od drugih ljudi koji su im po svemu slični osim činjenici da su jedni mučitelji a drugi stradalnici.

Zana Zadro prikazuje ženske aktove. Tijelo je prikazano sleđa i s boka kao da se i takvim očištem htjelo naglasiti tajanstvenost ženskoga bića i krhkost njezina tijela. Dojam krhkosti dodatno je pojačan stilizacijom dijelova tijela i motivom majke s djetetom u kojem oboje izgledaju poput fetusa. Poput velikog i malog fetusa koji se, svjesni obostrane krhkosti, međusobno štite.

Mirko Zovko izlaže grafičke listove iz ciklusa „Most na Miljacki“. Pritom se mostom ne bavi kao ambijentalno-arhitektonskim djelom, nego isključivo njegovim konstruktivnim dijelovima. Takav detalj željezne konstrukcije mosta promatra i prikazuje iz perspektive u kojoj ta konstrukcija nalikuje zidnoj arabesci, ili pak mozaiku od željezne čipke. Pored konstruktivističkih elemenata, zanimaju ga i odnosi svjetla i sjene, punog i praznog, unutarnjeg i vanjskog, što nam govori da je motiv slike bio samo povod za bavljenje određenim formalno-likovnim problemima.

Svjetlana Čović, u skladu s nazivima djela *Pad anđela*, *Na čvrstoj stijeni sagradi dom*, *Navještenje*, nadahnuće za svoje radove traži u biblijskoj tematici. Biblijski motivi pritom su uistinu samo nadahnuće jer Svjetlana Čović ne rabi atributivnu metodu prikazivanja scene. Ono što se na njezinim grafikama vidi zapravo je unutarnji doživljaj teme izražen slobodnom slikarskom vizijom. Ta vizija osobito je efektna na onim grafičkim listovima na kojima se izražava ne samo crtežom nego i bojom.

Stjepan Miloš pokazuje karakteristike autorski i stilski izuzetno osviještene osobnosti, i kada su u pitanju slikarske tehnike, i kada su u pitanju likovne stilizacije. Glavne karakteristike njegova likovnog izraza su, na jednoj strani, minimalistička čistoća prikazanih motiva, a na drugoj tankočutna socijalna osjetljivost kao osnovni kriterij odabira motiva. Prikazujući svijet u crno-bijelim nijansama, Miloš na svojim grafikama stvara ugođaj melankolične depresivnosti u kojem ljudski likovi unatoč naglašenoj figurativnosti više nalikuju vlastitim sjenama nego konkretno živućim ljudima.

Božana Rupčić pokazuje sklonost prema minijaturama i fragmentizaciji slike. Ti fragmenti pritom nisu samodostatno zatvorene cjeline nego dijelovi diskontinuirana mozaika u kojem i prazni prostori između oslikanih fragmenata vizualno i likovno postaju sastavni dijelovi ukupne slike-mozaika. Ne samo naglašavanjem praznine i bjeline nego i odmjerenim i jednokratnim crtačkim potezima, ova slikarica njeguje stilizaciju blisku poetici zen slikarstva.

Kristina Obad na svojim grafikama igra se igre prepoznavanja i pretapanja oblika. U ženi, odnosno ženskom tijelu prepoznaje oblike glazbenih instrumenata. Tako dolazi do svojevrsnog stapanja u neke nove oblike koji bi nas slobodnim asocijativnim nizom mogli približiti uvidu kako se sveukupna pojavnost može svesti na nekoliko arhetipskih oblika.

KIPARSTVO

Emma Jurišić predstavlja nam se radom koji se sastoji od bijelih predmeta nalik kuglama ili kamenim oblutcima. Kugle-oblutci su napravljeni od gipsa. Površina im je glatka, s tek ponegdje malo grubljom teksturom. Sve to govori o čistoći izraza i potrebi da se što manje osobnih značenja učitava u rad kako bi se samim predmetima/oblicima ostavila mogućnost da izraze neko svoje prapočeto stanje kako bi se pronašao oblik

koji u sebi sadrži potencijal za što više novih oblika koji se iz njega mogu razviti. Dojam rađanja prostih i neutralnih oblika iz pramaterije naglašen je njihovim smještanjem na bijelu podlogu od gipsane prašine dobivene radom na tim istim predmetima.

Mateja Galić kiparskom pozivu pristupa jako sustavno i studiozno. Ne težeći lakim i brzim likovnim rješenjima na osnovi dosjetke i improvizacije, Mateja oblikotvorno rješenje svojih skulptura traži u dosluhu s materijalom i njegovim gradbenim i oblikotvornim mogućnostima. Materijal u njezinim radovima nije samo u funkciji medija koji prenosi njezinu likovnu viziju ili namjeru nego je i sam poruka, odnosno značenjska razina. Štoviše, ona se tom materijalu, u konkretnom slučaju drvetu, toliko uspješno prilagođava da stječemo dojam kako su njezini kiparski oblici i kompozicije mogli nastati i prirodnim putem, premda je riječ o izrazito složenim likovnim kompozicijama i artificijelnim oblicima.

Joško Klarić predstavlja se osmišljenim i zaokruženim ciklusom „Zvukovi mora“ koji se sastoji od četiri skulpture urađene u kamenu: *Val*, *Riba*, *Igra* i *Sunce*. Pored skulptura sastavni dio postavke čine i grafovi na kojima je zvučni val pojedine izgovorene riječi prikazan kao dvodimenzionalni grafikon. Oblik tog grafa, na primjer izgovorene riječi *Val*, početni je motiv skulpture *Val* kod koje je dvodimenzionalni oblik grafa na papiru pretvoren u trodimenzionalni oblik skulpture u kamenu. Pored toga, na slušalicama će se moći čuti izgovor svake pojedine riječi, tako da ćemo motiv moći doživjeti na tri razine: slušno kao izgovorenu riječ, vizualno kao dvodimenzionalni grafikon i taktilno kao trodimenzionalnu skulpturu.

Ivona Naletilić također je svoj diplomski rad izvela kao ciklus nazvan „Osjećaji“. U pitanju je pet skulptura/osjećaja: *Zadovoljstvo*, *Ravnodušnost*, *Tuga*, *Sreća* i *Razumijevanje*. Skulpture su izvedene od drvenih konstrukcija u obliku kocke bez stranica. „Unutarnji“ prostor premrežen je koncima od silka na koje su nanizane perle različitih boja i oblika. Time je sugerirano da su osjećaji dio našega unutarnjega bića, ali s obzirom da su smješteni u otvorenu konstrukciju bez stranica, pojmovi unutarnjeg i vanjskog postaju relativni. Ono vanjsko ulazi u ono unutarnje, odnosno, u isto vrijeme, ono unutarnje otvara se prema vanjskom. Ni onaj najintimniji dio nas nije samo naš, nego istovremenu pripada i svijetu unutar čijeg okruženja i nastaje.

Ivona Kolar, u doslovnom i prenesenom smislu, ima jako slojevit rad. Staklene stjenke složene u slojevima sačinjavaju oblik kutije ili ladice. Svaka stjenka djelomično je obojena i sadrži dijelove ukupne slike koja se dobije tek u totalitetu naslaganih staklenih stjenki. Lik koji u ukupnoj slici vidimo je ženski akt. Tjelesnost tog akta, kao da je pritom zarobljena i raslojena unutar staklene kutije koja je istovremeno tijelo, gradbeni element ove skulpture-slike, i u isto vrijeme činitelj fragmentacije te iste skulpture-slike. Ono što odaje dojam cjeline istovremeno je fragmentirano unutar sebe, na način kako je, na primjer, vrijeme sastavljeno od trenutaka, ili na njih rastavljeno. Sva ta razlomljenost, te optička i značenjska višeslojnost naglašena je posebnim osvjetljenjem i u skulpturi urezanim kružnim oblikom ispunjenim kamenim oblucima.

SLIKARSTVO

Jelena Đurković ima naglašeno ekspresionističku slikarsku gestu. Svoje unutarnje stanje, svoj autorski doživljaj svijeta nastoji u prvom redu izraziti bojom koju energičnim potezima nanosi na platno. Ljudsko tijelo, odnosno ljudska glava kao osnovni motiv

svih njezinih slika, pritom je samo vizualni okvir, neobvezujući šablon koji kolorističkoj kompoziciji daje malo čvršću strukturu i prepoznatljiviji oblik. Posebno zanimljivim čini se njezin ciklus portreta sastavljen od niza minijature slika na kojima motiv istog ljudskog lica varira kroz mnoštvo različitih kolorističkih rješenja.

Za **Josipa Švaljeka** možemo kazati da posjeduje vlastitu slikarsku poetiku koju je u stanju stilski konzistentno izraziti u okviru na više razina razrađenog i zaokruženog ciklusa. Za mladoga slikara to je nesumnjivo veliki uspjeh i dokaz njegove estetske i likovne zrelosti, ali pod određenim okolnostima moglo bi se pokazati i kao određena manjkavost u budućem radu. Preuranjene sinteze, u kontekstu ukupnog slikarskog opusa pojedinog umjetnika, mogu biti pogubnije od zakašnjelih. Ukoliko u Švaljekovu slučaju ova sinteza naknadno postane tek jedna teza za neku buduću slikarsku antitezu i novu estetsku sintezu na višoj razini, pred njim je, nesumnjivo, plodonosna i uspješna slikarska karijera.

Vrludajući na granici apstraktne kolorističke ekspresivnosti i lirsko-narativne opisnosti motiva koji prikazuje, a to je obično krajolik sa stablima odnosno šumom, **Sladana Matić** svojim slikama kao da nam želi ispričati neke intimne priče iz *čudne šume* ili pak *šume striborove*. Dojmovi s njezina putovanja tim čudnovatim likovno-šumskim krajoolicima uistinu su snažni, duboki i zanimljivi, ali i po malo likovno nedorečeni. Slikarski talent je očit, ali i nužnost njegova sustavnog kultiviranja i profiliranja.

U slikama **Aleksandra Markovića** vidljivo je naglašeno zanimanje za kretanje, akciju, dinamiku. U prvom planu slike je crna silueta ljudskoga tijela u kretanju. Unutar nje snaga i dinamika koja pokreće to tijelo naglašena je upravo ranije spomenutim monokromnim prikazom tijela kao siluete. Istovremeno taj koloristički umrtvljeni prikaz tijela u izvrsnom je kontrapunktu s kolorističkom ekspresivnošću, gotovo eruptivnošću podloge slike na koju je to monokromno tijelo postavljeno. Zanimljiv i uspješan primjer spajanja načela akcijskog slikarstva i elemenata futurističke poetike.

Andrea Šunjić, po vlastitom priznanju, unatrag nekoliko godina bavi se motivima krajolika promatranih iz ptičje perspektive. Naknadnom razradom, odnosno likovnim pojednostavljivanjem, motiv je doveden na granicu apstrakcije. Time se Andrea Šunjić motivski i stilski priklonila bogatoj tradiciji hrvatskih slikara apstraktnih krajolika. Pritom krajolik kao motiv nije samo vizualno apstrahiran nego i sadržajno-značenjski. Namjera ove slikarice nije pokazati nam ili dočarati ugođaj karakterističan za određeni krajolik i podneblje, nego u njegovim apstrahiranim formama bojom i teksturom izraziti vlastito stanje i raspoloženje u procesu slikanja i življenja. Boje, kao i raspoloženja, pritom variraju od pastelno svijetlih i nježnih do zagasito tamnih i crnih.

Uz slikarstvo i poetiku **Ane Debelić** mogli bismo vezati prefikse poput *post*, *neo* i *trans*, što nam govori kako je riječ o društveno, kulturno i medijski osviještenoj umjetnici koja propitkuje i vlastitu ljudsku i slikarsku poziciju, kao i društvene okvire i obrasce koji ju okružuju. Osnovni značenjski problem koji ju pritom zaokuplja je pitanje mogućnosti, načina i svrhe komunikacije, bolje reći tele-komunikacije. A na tom području, barem prema Aninim slikama, vlada poprilična zbrka i kaotičnost. Koristeći se neo-pop-artističkim elementima i postupcima, Ana Debelić nam nudi postapokaliptičnu viziju društva spektakla u kojem su (tele)komunikacijski kanali ispreturani, oštećeni i pretrpani *sadržajnim smećem* / spamom. (Tele)komunikacija tako postaje puka agitacija i sredstvo sve većeg otuđenja, kako od drugih ljudi, tako i od samoga sebe.

Osnovni motiv na slikama **Marijane Ravlić** je zagrljaj dvoje ljudi koji uspostavljaju komunikaciju putem tjelesnog kontakta sasvim određenog značenja. Grljenje je čin ili izraz potvrde međusobnog prihvaćanja i pripadanja, izraz harmoničnosti određenog odnosa. Ipak, Marijana Ravlić ne prikazuje ga nimalo harmonično. Na njezinim slikama tijela su ekspresionistički i kubistički deformirana i razlomljena, boje snažne i međusobno kontrastirane. Sve to stvara dojam dramatičnosti i kompliciranosti jedne od osnovnih ljudskih potreba, potrebe za bliskošću i pripadanjem. Ali, u isto vrijeme, ako znamo da kubistički prikaz pokušava doći do „totalne slike“ koja u sebi sabire sva moguća gledišta, onda ove slike mogu biti i izraz potrebe za potpunim i totalnim pripadanjem, a ne samo pokazatelj mukotrpnosti zadovoljenja te potrebe.

Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ

Čitajte Petra Gudelja!

Petar Gudelj: Za njom je koracala maslina

(Sarajevo, 2010.; Društvo pisaca Bosne i Hercegovine, Sarajevski dani poezije
Knjiga objavljena uz potporu Fondacije za izdavaštvo Sarajevo.)

Nije lako čitati poeziju Petra Gudelja (barem je bio moj takav dojam kada sam počela od prve pjesme „Govorila ti u travnju“), ako niste baš potpuno u poetskom „folu“ ili ako niste raspoloženi nakon svakoga stiha pomno zastati, promisliti i svaki put, iznova, diviti se snazi Gudeljeve pjesničke riječi, izričaja i moći metaforično iskazati sve ono što je u počelu i pradjedovini i istini i spoznaji, i u ljubavi prema ženi i domovini... Divljenje je, priznajem, raslo sa svakom daljnjom pjesmom zbirke „Za njom je koracala maslina“.

Izbor iz bogatoga pjesničkog opusa Petra Gudelja koji je bio nepravедno zanemarivan (kako autor pogovora knjige pod nazivom „Petar Gudelj, Odisej iz Podosoja“ Mile Stojić kaže u uvodnim rečenicama, citirajući u cijelosti autobiografsku bilješku iz najnovije Gudeljeve knjige *Duša tilu: Objavio je dvadesetak nezapaženih i prešućenih i pjesničkih knjiga i ostao nepoznat i nepriznat u hrvatskoj i srpskoj književnosti*), obuhvaća čak stotinu četrdeset poetskih rukotvorina ovoga iznimnog pjesnika.

Fasciniraju njegove metafore, personifikacije, poimanja onoga što nas okružuje; na specifičan način opjevava i slavi ženu, domovinu, svaki njezin pedalj, klanjajući se posebice čaroliji dinarskih prostora, slaveći svoju Imotu, kraj gdje je rođen (Podosoje), gdje se dodiruju stvarno i nadnaravno, provlači kroz svoju poeziju i trenutke zapamćene pjesničkim damarom za vrijeme njegova studija i života u Beogradu, u Srbiji; igra se pojmovima i čudesnim bićima iz mitologije i predaja, kako Stojić u pogovoru kazuje - *Gudelj stvara mitološku iliriku prepunu vila, golubica, ovnova, jaraca, orlova, vukova*, a Ivan Lovrenović pjesnikovu inspiraciju naziva „znanjem planine“.

Gudelj ne bježi od svoga podrijetla, od svojih korijena. Zadire i ponire duboko gdje se, sa stvarnim svijetom i poviješću, kao što je već navedeno, miješaju slike čudesnih mitoloških bića iz predaja, koja bi nam, kao djeci, ulazila u snove ili bi nas stariji njome plašili.

Bez daha, osobno, ostavila me pjesma u kojoj slavi ženu i koju je nazvao „Ima žena“. Morala sam se na nju vratiti nekoliko puta. Pisana u prozi, ova pjesma slavi ženu zavodnicu, majku, simbol plodnosti, mladenačkih zabluda, čežnji i sanja, ženu kojoj

daje epitete, ponovno, mitoloških bića, jer uđe li se u njezinu bit, ona to stvarno i jest. Jedne žene dolaze tiho i neprimjetno, kako bi tek ispunile svoje poslanje žene, druge donose oluje od kojih se teško cijeloga svoga vijeka oporaviti. I pjesma po kojoj je nazvana knjiga – „Za njom je koracala maslina“, govori o ljubavi i fascinaciji jednom ženom iz studentskih dana koja je svoje srce poklonila drugome.

Način na koji pjesnički iskazuje svoju ljubav prema domovini osvaja, iznenađuje, začuđuje, ostavlja bez daha. Primjerice u još jednom proznom poetskom izričaju: „Kad bi bila škrip zemlje“.

On o domovini piše ovako:

- Kad bi bila škrip zemlje iz koje raste samo jedna loza, samo jedna maslina, jedna smokva, opet bi bila moja velika domovina...

Gudeljeve pjesme obiluju jezično-stilskim sredstvima. Zamjećujemo velik broj metafora, anafora, epifora, retoričkih pitanja, personifikacija... Ne drži se metričkih formi, nijedna pjesma nije pisana po kalupu one druge. Igra se interpunkcijom u svrhu pojačavanja izričaja, pjesničkog doživljaja.

O Gudelju koji je, inače, dobitnikom ovogodišnje najveće bosanskohercegovačke književne nagrade „Bosanski stećak“, mnogo toga se može napisati, o njegovoj poeziji pogotovo. Ona je zrela za raščlambu do posljednje pojedinosti. No, radije preporuka za sve one koji uživaju u ljepoti poetskih proplamsaja – uzmite ovu knjigu i pomno je iščitajte. Natjerat će vas na razmišljanje. Vidjet ćete da, primjerice, o ženi ili domovini ili pretcima, nikad niste tako duboko razmišljali. A rijetko nešto tako i čitali. Tako duboko, a izrečeno jasnim rječnikom. Ovaj je pjesnički Odisej, kako ga Mile Stojić nazva, očito „lutao“ i istraživao, dugo izbivao – s razlogom.

Mato NEDIĆ

Jeka tišinom

Veselko Koroman: *Stariji od vremena, Alfa, Zagreb, 2008.*, str. 88

Vrijeme u životnom satu svakoga od nas curi u bezdan prošlosti, a ono što nastojimo dohvatiti prstima, što nazivamo sadašnjošću, tek je varka jer i to neminovno guta prošlost koja će jednoga dana (ili noći) u svoje ždrijelo povući i nas same. Iza nas će ostati želje i snovi, tuge i patnje – ostat će život. Iza pjesnika će ostati i poezija da svojim glasom šapne šapat nekim novim ušima, novim ljudima, u vremenu koje će doći i, kao i naše, minuti u nepovrat bivšega postojanja, šapnut će riječ koja će odjeknuti tišinom.

Tišina se prostrla sluhom i duhom pjesnika Veselka Koromana koji je, osluhnuvši je, začuo unutarnji glas svojega bića koje mu progovara iz vremena kojim je napunio svoj život, o vremenu koje nas određuje. Zbirkom „Stariji od vremena“ Koroman je upotpunio svoj pjev o životu i o ljudima, ali ponajprije o sebi i svojim osjećajima, gradeći tako mozaik misli, stvarajući slike riječi, krajobrazne duše, *rječobrazne* postojanja.

Kompozicijski gledano, zbirka je savršeno simetrična, a takva simetričnost, simbolično, ukazuje na potrebu da i ljudski život teži savršenstvu, oslanjajući se na one vrijednosti koje su zapisane u Bibliji i u zapovijedima Božjim.

Našavši uporište u deset Božjih zapovijedi, pjesnik svoju zbirku dijeli na deset ciklusa, naslovljavajući ih svojim odgovorima na svaku pojedinu zapovijed. Prvi i zadnji ciklus sadrže po dvije, a u središnjih osam ciklusa doneseno je po pet pjesama (ukupno četrdeset i četiri), čime je, osim simetrije, pjesnik ostvario i posebno brojevno slaganje koje može poslužiti onima koji se žele upustiti u tumačenje simbolike brojeva (deset ciklusa = punina, i slično).

Naslovljavajući cikluse kao odgovore na Božje zapovijedi (*Znao sam samo jednoga Boga /podsjetit ću, prva zapovijed glasi: Ja sam Gospodin Bog tvoj; nemaj drugih bogova uz mene/, Kadikad izgovorio sam Božje ime uzalud, Nisam svetkovao svaki dan Gospodnji* itd.), pjesnik ostvaruje poseban dijalog s Bogom, u kojemu priznaje i svoje pogreške i promašaje vlastitoga života, ali ističe i ono što je bilo dobro, što ga je vodilo na putu poštena življenja. Zapravo on, kao i svaki čovjek, ne može se ne zapitati zašto su se neki događaji koji su ga u životu ranili morali dogoditi i je li bio toliko grješan da je zaslužio da mu se dogode (i može li itko biti toliko grješan da mu se ne bi moglo oprostiti), a pita se i zašto mu se ono dobro koje je priželjkivao nije dogodilo. Koroman odgovore na ova pitanja traži promatrajući sebe u odnosu prema zapovijedima Božjim, tom temelju prastare religije, nad kojom se kasnije nadvila krošnja kršćanstva.

Promišljajući tako svoj odnos spram Boga i spram svijeta (a odnos spram svijeta uvijek ukazuje i na odnos spram Boga), pjesnik se dovodi pred vlastito unutarnje sudište na kojemu sudi sebi jučerašnjemu, svojemu proživljenom vremenu, ali se ne osuđuje, vremenu ne presuđuje, nego se oslobađa pjesmom.

Kako pjesmu u sebi i oko sebe uglavnom čuju ljudi ranjeni životnom stvarnošću od koje se povlače u svoju nutrinu koju osvjetljavaju mišlju koja, preslikana u pjesmu, postaje roditeljicom riječi, i Koroman, nakon proživljenoga života i prevaljenoga vremena u središte svojega promišljanja stavlja najdublju ranu koja jest i koja će do kraja ostati ispunjena bolom.

*Tada stupe preda me, svaki poput
lahora, moji sinovi: stariji iz
zemlje, da se pokaže u sjaju onostranom;
mlađi iz postelje jutarnje, živ poput
nebesa.*

(U ljetno podne)

Pjev o bolu kod ovako iskusnoga pjesnika kakav jest Koroman ni u jednom trenutku nema primjese patetike; kod njega je taj pjev provučen kao tanka, ali raspoznatljiva nit, kroz tkanje njegove poezije koja se sastoji od mnoštva drugih motiva, ali je taj pjev uočljiv i on Koromanovu poeziju puni dozom sjete.

Kao što se pjesnička misao većine pjesnika pruža u ogromnom rasponu od zemlje do neba, tako se Koromanova misao pruža od čovjeka do Boga, od bola do svemira. Premda u pjesničkom izrazu ovakvoga vrlog pjesnika kakav je Koroman ne treba tražiti pjesničke uzore (što ne znači da ih i najbolji nemaju, baš naprotiv), dodirnice s pjesničkim velikanima ipak su vidljive (primjerice u pjesmama u kojima Koroman, poput drugoga, po tome poznatijega borca sa svemirskim nedogledom, Nikole Šopa, pokušava pjesničkim se skokom dovinuti do tajni beskraja koje nazivamo vječnošću).

*Zatim svemir naš, koji vidim samo u snu
ljetnom, za uštapa, kako kruži oko drugih,
još daljih, bezbroj svemira.*

(Mjesec oko Zemlje)

U završnoj pjesmi naslovljenoj *Sedmi travnja 1990.*, pjesnik, zaokružujući svoju misao o vremenu i o sebi unutar (i sutra, možda, izvan) vremena progovara, poput Maka Dizdara, jezikom stečaka, jezikom tradicije, starine, pomalo nemuštim, jezikom koji se približava tišinama koje govore glasom onostranosti.

*Imam godine svega,
sve godine ničega.*

*Star sam kao želja.
Stariji od vremena.*

Uplovljavajući mišlju u poeziju drugih pjesnika, Koroman, kako motivima, tako i izrazom, ponekad progovara i njihovim jezikom, čime pokazuje da se s njima razumije, da ih prihvaća i poštuje, kao što čovjek u razgovoru poštuje sugovornika, ali uvijek ostaje svoj, dosljedan vlastitom osjećaju i misli koja ga oblikuje.

Zbirkom „Stariji od vremena“ Veselko se Koroman još jednom potvrdio izvrsnim kiparom riječi koji stvara neponovljive, jedinstvene statue koje, dohvaćene u njegovom vremenu, mogu, poput antičkih i kasnijih, renesansnih kipova, zadiviti ljude koji će u njima prepoznati ljepotu u vremenima budućih nedogleda.

Pero PAVLOVIĆ

Osobit pjesnički stil

Zdravko Kordić: *Unutarnji svemir*, Institut Fonties Sapientiae i HKD Napredak, Zagreb – Sarajevo, 2008.

Sve je igra
Trak vječnosti
Krhko zarno tkanje
Koraci ozrcaljeni u već prebrojanu mjeru dana, mjeseci i godina
Sve teče i sve se mijenja
Ostaje pjesma i slika

Sve je mijena
Protjecanje
Krug rađanja i prominuća
Ostaje samo Gospod

Zdravko, u prigodi 35. obljetnice tvog književnog stvaralaštva, pozdravljam te ovim svojim stihom. Slovom ovim čestitku ti šaljem. Tebe tako, cijenjeni pjesniče, filozofe, i kulturni djelatniče, želim predstaviti publici i javnosti. Drugi će neki znanci i mudroslovci ocjenjivati i govoriti sa znanstvenog i književnog motrišta o tvom umjetničkom opusu. Sreća im bila. Pozdravljam tebe i sve ljubitelje poezije. U sličnoj prigodi volio bih se opet naći i pozdraviti nekog dragog pjesnika, jer svim pjesnicima i slikarima posvetio sam ove retke. Onim pravim, ponajviše. A ti si pravi pjesnik. Zaista, velik pjesnik. I svakom pjesniku, svakom čovjeku dobre volje pružam ruku. «Stisak ruku!/ Struji ljubav, od srca srcu» - slovi tako jedan naš pjesnik.

Zdravko Kordić gradi svoj osobit pjesnički stil, ali iz knjige u knjigu uvijek je nov. Kordićeva poezija je sada nešto malo više metafizična, pa filozofična i metaforična, te manje apstraktna. Čitajući Kordićeve stihove, one prije tridesetak godina i ove današnje, prepoznajemo istog pjesnika. Pjesnika koji je prevaleo golem put, zrio i napredovao ne u kakvoći pjesmotvora nego u duhovnom providenju. Tako svjedoče književna djela, pa imamo: *Svjatlost snovidjela*, 1980., *Plavet i pretkazanje*, 1984., *Tragovi i snovi*, 1987., *Vrtovi otajstva*, 1992., *Miris olovne kiše*, 1994., *Iz umjetnoeti pjesništva (književni prikazi i članci)*, 1995., *Svjatlost, plodovi praha (Izabrane pjesme)*, 1996., *Stoljetna kuća ništavila (ogledi, kritike, zapisi)*, 1997., *Zipka i smrt*, 1999., *(P)ogledi iz suvremenosti*, 2000., *Mnogoglasje suvremeno hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine – s K. Šegom*, 2000.,

Kuća i krik, 2001., *Ogledi i prosudbe*, 2004., *Putovanje/Stari hrast*, 2004., *Ars poetica Janka Bubala (Putovanje od iluminoznoga do i preko apokaliptičnoga)*, 2005., *Jezik i hrid – Pisana riječ članova DHK HB*, 2005., *Hrvatske marijanske pjesme – Izbor*, 2006., *Književnost i kulturna politika*, 2006., *Ne/skrivenost*, 2007. i *Unutarnji svemir*, 2008.

Rekli bismo: Sve staze ovoga svijeta pjesnik prošao, nije se istrošio (nije klonuo) i sada je na pragu *unutarnjeg svemira*; i što ima reći? Otvorimo oči, naslonimo uho na stih i krenimo putom Kordićeva *unutarnjeg svemira*.

Isus i anđeli. Anđeo navješćuje Mariji da će začeti po Duhu Svetomu i roditi Isusa. Anđeo obznanjuje pastirima da se rodio Isus. Anđelu se, potom, pridružuje silna nebeska vojska hvaleći Boga: «Slava na visinama Bogu, a na zemlji mir ljudima dobre volje!» Anđeo u Getsemaniju tješi Isusa u časovima smrtne tjeskobe. I eto idealne prigode nasloviti uvodni krug pjesama – *Isus i anđeli*. Marija, zagrljena zorom svitanja raskrilljuje pjesnikovu dušu i latice južnog mirisnog cvijeća. Zahvalan je Mariji jer *Ističu suze, Marijo/ kruh i vino zapadaju/ u codex*. Onda, Gospa međugorska miluje pjesnika nevidljivim pogledom. Prirasli mu srcu *Isus i Hrvatska*. Iskušava stihom mjeriti svoj odnos prema Isusu. Pjeva o *Probodenom Srcu*, i poslije toga nastupit će obrat. Pjesnik će biti *oslobođen rana, / prostran kao jutarnji zrak*. A onda tu ljepotu prenosi na sav narod hrvatski i čitav svemir.

Nutarnji zid, svemir oka. Prvo se ugleda predmet, pa onda sjenka. U pjesnika obrnuto. Prvo ugledao sjenke. *Sjenke se kotrljaju/ Oči olovne/ Olovo u glavi, / usta olovena*. Ali to nisu sjenke koje tamne, nego tmine koje svijetle. Boli i trpnje koje oplemenjuju i čiste dušu. Svemirom oka sve se vidi kao na dlanu. Tako, dok korijen trstike i drača ranjavaju pjesnikovu domaju, ima nade. Jer, svjetlost polako ulazi među stijenje, na polja u žito, vrtove, sredozemlje i *svatko čeka svoj red/ na Zemlji i na Nebu/ Amen*.

Himan životu i smrti. Pjesnika život žalcem otrovnim ranio. Smrt učinila svoje i produžila put. Tako je to bilo i s tragično preminulim pjesnikovim sinom Krunoslavom. Ali, pročitaj ove stihove: *Isključen iz vremena, / iz bivanja i prebivanja/ u tamnom hladu zboriš s anđelima*. Poslije ovoga slijede stihovezi posvećeni njemu dragim osobama. Put otvara književnik i akademik Borislav Arapović. Prispio Kordić u suncem okupani Stocholm a tamo *Kosturi zatrpanih Krabata i danas škripe, / cvile u crvenoj mokrini rudokopa/ Tridesetljetni rat kao da se tek jučer zbio/ Otvara dveri Stipanu, Matanu, Marku... / i njihovi mili na pragu im mašu/ ružopletim crnim rupcima*. Duhom pjesnik prozborio. Davno uminuli likovi, snažno, zanosno, trpeći, progovorili. Teče živ razgovor. Sve prolazi, duh je vječan.

Ah, ta sonata. Ili korak unazad. Pa se osjeća sraz ovostranosti i onostranosti. Našao se pjesnik na raskrižju dvaju svjetova. Kao da je sve nakratko stavio pod upitnik, pa zdvaja kamo dalje. Unutarnji svemir dominira, a onaj vanjski zavodljivo mu se nudi i obećava, iluzijama ga obasiplje. No ipak se nekako nazire izlaz iz labirinta života. *Ledolomac plovi prema otoku, / u šupljoj korablji/ je šutnja/ i apokrifnost u orfičkim pločicama/ Na dnu tame magnet/ upravljen spram zvijezda/ koje jure/ oko spiritualnog središta svijeta/ Aleluja, aleluja...* Ruže se rascvale u grimiznoj tami. Ruže su snovi. More školjkama pripovijeda šumom valova. Pjesma postaje sjenka unutarnjeg glasa.

Iskorak u vječnost. Ovaj tvarni, izvanjski svijet, krhak je, loman, prolazan, podložan stalnoj mijeni. Treba napraviti *iskorak u vječnost*. Nakon svih životnih kušnji, padova i poraza, treba uputiti hod u vječnost. Treba ljubiti. Praštati. Ono što ćutilima svojim doti-

ćemo a duhom spoznajemo *mođemo li blagovati prepunim srcem, / rijećju!*? Kruh i vino, preobrađeni u Tijelo i Krv onoga koji nas otkupljuje i spašava? Da se vrijeme otputi u vjećnost, suza će skliznuti u ponor, u ambis, a vrijeme izbiti u proćelje. A glagoli muke trebaju se urezati u tloris i korijen svijeta... I kada duša cjelov ųivota postane, pjesnik će biti u zenitu i konaćno naći utjehu i mir. A i sada, tegobe ųivotne nisu ga omele da nas stihom zvjezdanim obasjava.

/Predstavljanje u klubu Lira u Sarajevu/

Mladen VUKOVIĆ

Aforističkom kratkoćom protiv političarskog mora gluposti

Jovo Nikolić, Protesti moždane mase, Antologija aforizama Bosne i Hercegovine, Alma, Beograd, 2008., str. 178

Jednima vrijeme prebrzo leti, drugima sporo promiče, ali je eto konačno otkučao trenutak da i posttraumatična Bosna i Hercegovina, država s dva entiteta i tri naroda, dobije svoju prvu antologiju aforizama u kojoj su svi, i Bošnjaci, i Srbi, i Hrvati, pomireni kriterijem umjetničke i književne vrijednosti, sve aforističarske snage upregnute pod isti štap za satiričko batinanje nitkobluka i lopovluka, upozoravajući štap koji posta zajedničko rudo za izvlačenje svoje napaćene domovine iz kasaba gliba gluposti, mržnje i nepovjerenja. Ratnu tragediju ne treba ni spominjati, njegove rane lakše se liječi, ako ne i zaboravlja uz ovakve melemne knjige u kojoj je gotovo svaka rečenica pametna i držićeovski „nazbilj“, koja ukoričava duhovne i duhovite proplamsaje uma satiričara koji nišane na mete izraslina u svom, ali i u tuđem dvorištu, jer ako u susjedovu vrtu bukti vatra, ni u tvom, ma kako jako utvrđenom, ne može biti zdrava uroda. Na tom putu k istini, na istom zadatku su i čitatelji koji imaju što naučiti iz ovih petardi duha koje razbijaju temelje svakog vlastohleplja, tiranije, prijevara, krađe, egoizma, omalovažavanja, iskorištavanja i drugih poroka ljudi i njihove demo(n)kratski izabrane ili samoproglashene vlasti.

*U ovoj antologiji svi su zastupljeni: jedni u redovima, drugi između njih. Ova antologija nema svršetak jer autor s tolikim piscima nije mogao izaći na kraj. To su proslavna i zaslovna misao Jove Nikolića, poznatog humorista iz Ugljevika, rođena 1958., autora četiriju knjiga aforizama i sastavljača prvog bosanskohercegovačkog izbora suvremenog satiričnog aforizma naslovljenog *Protesti moždane mase*. I do sada je prečesto bezuspješno protestirala sindikalna masa, valja zaželjeti da na ove proteste «sive» mase ne ostanu gluhi političari, ali ni mi sami, možda budući dionici vlasti makar na lokalnoj razini, jer su satirični aforizmi, još od doba grčkog liječnika Hipokrata, postali ljekoviti a(for)spirini za pročišćavanje naše zle krvi, uništavanje virusa društvenog pomamnog ludila, ozdravljenje podcijenjenih vrijednosti i opamećivanje odnosno dozivanje pameti masovnih zabluda.*

Nad svakom se antologijom otvara niz pitanja, ona uvijek nužno pokazuje i osobni ukus priređivača, ali je Jovo Nikolić postroženim kriterijem odabiranja misli prigovore

svojoj antologiji srezao na sasvim malu, podnošljivu i razumljivu mjeru. Iako bi se pokojna ubojita misao mogla pronaći i u djelima Ive Andrića ili Alije Isakovića, Nikolić se odlučio za suvremenike koji objavljuju knjige aforizama i u trećem tisućljeću, za pisce svih naroda, svih konfesionalnosti ili ateiste, koji uglavnom žive i rade u Bosni i Hercegovini, premda su neki od njih gotovo sve svoje knjige objavljivali u susjednim državama, ponajprije u Srbiji. Tim kriterijem ispao je Luka Tomić, rođen 1933. u Radišićima kod Ljubuškog, koji živi u Hrvatskoj, iako bi i njegovi misaoni uradci obogatili svaku antologiju. Očito su tradicije Beogradskog aforističkog kruga potaknule pisce iz Republike Srpske na ispisivanje britkije društvene aforistike, dok su ostali autori skloniji paradoksima i parodiranju pučkih poslovice. Među koricama se tako sjediniše tri jezika, pravi bosanski galimatijas, ali ne škodi – tko hoće, može odmah razumjeti što se htjelo reći i što je stilistički zaorano između redaka aforizama zbijenih u prostoproširenu rečenicu-dvije.

Kako je izbornik i sam aforist, svjestan kako je teško pisati dobru mudroslovicu, odabrao je baš ponajbolje od 64 autora koji su tu najkraću književnu vrstu ispisivali u proteklih pola stoljeća na marginama književnoga i novinarskog života u BiH. Stoga i iznenađuje toliki broj samozatajnih aforizmpisaca koji su stvarali pod bosanskohercegovačkom kapom, otkriva mnoge koji su svojim domišljajima dostojni antologiziranja, premda neki od njih zastupljeni makar i samo s jednom (ali vrijednom) britkom mišlju.

«Jedino merilo bio je literarni kvalitet 'driblinga duha na malom prostoru' pa je kvantitet u ovoj Antologiji nadomestio kvalitet, antologičar je obavio i rudarski posao i prekopao tone i tone jalovine da bi pronašao zlatni prah» - zapisao je u pogovoru aforist Aleksandar Čotrić o toj kolajni univerzalnih, satiričnih, filozofskih, moralističkih, poučnih i ljubavnih aforizama. Osim poslovičnih viceva o Muji i Hasi, Bosnu bi trebalo prepoznati i po ovim majstorima aforističke forme, koji su u svojim uradcima dali mnogo jasniju rendgensku sliku mentaliteta i političke kulture negoli brojne znanstvene studije o BiH.

«Aforizam i aforističari jesu lučonoše jednog boljeg, ljudskijeg svijeta od onog u kome, i, o kome, pišu i govore. Bosna i Hercegovina kao spaljena zemlja u kojoj se posljednjih petnaestak godina dogodilo toliko neizrecive gluposti i zla, u Nikolićevoj nadahnutoj antologiji odjednom izranja u nekom sasvim novom inteligibilnom svjetlu. Pred čitaocem je čelično-britka misao koja se ne udvara nikome, pa ni narodu, poručujući u da je, konačno, dobio baš ono «što je tražio», i, upravo time, izgubio (i) ono što je imao» - zapisao je drugi recenzent dr. Esad Bajtal.

U ovoj «knjizi nade», «čitanki za svakodnevnu mentalnu higijenu», pisanoj objektivno i samokritički, bez predrasuda, navijanja i gledanja kroz prste, potreban je nužno i treći pogovarač Željko Ivanković, koji će zapisati: «Danas, kad naš geografski i politički prostor živi svoj neki novi posttotalitarni totalitarizam, pred nama je knjiga za koju nismo mogli pomisliti ni da je moguća, a kamoli da je ovako ozbiljno, autoritativno egzistentna.»

Doista, u tom je kritičkom triptihu sve rečeno kroz misli koje bi se donedavno zabranjivalo, a neki bi ih i danas autocenzurom prešutjeli, jer hrabrost je i pod neke se potpisati, a ti junaci pera su između ostalih Abdulah Alić Lono, Nedeljko Blažić, Marinko Čavar, Bojan Bogdanović, Momčilo Dragičević, Alija Hodžić, Nebojša Ivaštanin, Milovan Jeftović, Alija Kapidžić Alkap, Miroslav Klinovski Klinjo, Suno (Mehmed) Kovačević, Ranko Lalović, Đorđe Latinović, Grujo Lero, Božo Marić, Borislav Mitrović, Salih (Cakan) Mulalić, (priređivač) Jovo Nikolić, Radovan Piljak, Ismet Salihbegović, Himzo Skorupan,

Stevan Stojičić, Živko Vujić, Frano Vukoja... Valja još pohvaliti da je Antologiji priložen popis zbornika i antologija iz kojih su crpljeni ti biseri duha, bibliografija svih zbirki aforizama bosanskohercegovačkih autora od kojih je dobar dio tiskan u Hrvatskoj ili Srbiji, zatim kratki životopisi aforističara, od najstarijeg Srećka Lazzarija (1925. – 2006.) do najmlađeg Jasminka Grujića (rođen 1974.) te abecedno kazalo svih autora, što poboljšava protočnost ovog solidno odrađenog posla, koji ujedno postaje pozivnica mladima na nove pokušaje antologiziranja aforizama i paradoksa čija se vrijednost penje do dragulja s vremenom utrošenim u njihovo brušenje i ukrašavanje stilskim i retoričkim figurama. Citirajmo Nenada Nestorovića: *Uspio je onaj aforizam od koga se Vlada hvata za glavu, narod za stomak, a autor za bubrege.*

Ako je Bosna šaptom pala, neka se probudi uz *Proteste moždane mase*, riječ je o prvorazrednom BiH izvoznom proizvodu čiji su ubodi u obrazine društva, pisani perom zamakanim u tintu istine, ljekoviti i za druge sredine, svjesne da je u ova krizna globalizacijska vremena pogotovo jeftinije učiti na tuđim greškama. Antologija koja se ne smije prešutjeti, kojoj se moramo često vraćati, čitati redom i napreskok. Ništa nećemo izgubiti ako se bude listala i straga, i naopačke ćemo odmah vidjeti nas u zrcalu satire, ogledalcu koje će nam reći da moramo jesti još puno kruha, hljeba i meze kako bismo bili bolja, poštenija i plemenitija stvorenja Stvoritelja.

AFORIZMI HRVATSKIH AFORISTA

Da bi vojskovođa postao besmrtn, mnogi moraju mrijeti.
Ako loša knjiga ima dobru kritiku, onda je kritika gora od knjige.
Najbolja vlast je ona koja se ne vidi, a najgora ona koja se osjeti.
Satiričar najbolje grize kad mu izbiju zube.
Svugdje vlast kvari čovjeka, samo kod nas je obrnuto.
Srećko Lazzari (1925. – 2006.)

Umjerenost je smrtni neprijatelj vrhunskog užitka.
Pametan popušta drugima, a budala sebi.
Hrvati su uvijek bili platežno sposobni, jer su račune glavom plaćali.
U demokratskom društvu svatko ima pravo izabrati stranku koja će ga lagati.
Humanist je čovjek koji štiti čovjeka od čovjeka.
Nismo vam dali mandat da vladate narodom, nego s narodom.
Vjernici svoju osvetu velikodušno prepuštaju Bogu.
Švedski stol odgovara našim potrebama, ali je škotski u skladu s našim mogućnostima.
Prije će nesposobni onesposobiti sposobne, nego sposobni osposobiti nesposobne.
Bolje pametno nego napamet.
Tek kad narod zašuti, doušnici imaju što reći.
Istorijske i povijesne granice na ovim prostorima nikad nisu bile ni približno iste.
Luka Tomić (1933.)

Iz prevelike ljubavi prema domovini neki su prešli sve granice.
Vrijeme nas gazi, a nevrijeme goni da se spašavamo.

Otkada nama upravljaju mračne sile, stalno poskupljuje struja.
Tko drži jezik za zubima, ne može se ujesti.
Istomišljenici imaju i zajedničku ćeliju.

Vlado Puljić (1934. – 2008.)

Isprali su nam mozak. Sve nam je izašlo na nos.
Bili su ateisti, pa ipak im je odzvonilo.
Masovno su mu vješali sliku, a sad bi i njega.
Tko kaže da ničija nije do zore gorjela? Neke kuće su gorjele i duže.
Narode, ne kudi konja koji te nije jahao.
Humor nam je jaka strana. Cijeli svijet nam se smije.
Dotaknuti dno, ponekad je dvostruko zadovoljstvo.

Jakov Ivandić (1940.)

Dolje tlačitelji naroda! Zauzeli ste mi mjesto.
Ljubav je strašno jednostavna, a mržnja jednostavno strašna.
Trebam mi demokracija da druge mogu blatiti i totalitarizam da za to ne moram odgovarati.
Moj dečko ludo voli životinje. On ustrijeli vrapce da bi nahranio mačke.
Napravite već jednom državu i potom me optužite kako je rušim.

Silvestar Ištuk (1945.)

Budimo poštteni: Poštenje se ne isplati.
Blago dužnicima. Njih će se mnogi sjećati.
Kod nas su nevjerne Tome uglavnom – ateisti.
Zadah bivše države još se osjeća jer se raspala prije nego su je sahranili.
Demokracija je kao Gospa. Ukazuje se samo onima koji u nju vjeruju.

Ivo Mijo Andrić (1948.)

Kritičari su ljudi koji ne znaju snijeti jaje, ali znaju naći dlaku u jajetu.
Rob strasti misli da je svoga tijela gospodar.
Kad se narcisi nađu u buketu, eto elite.
Glas se širi brzinom zvuka, a glasina brzinom svjetlosti.
Pamet ide na dribling, a glupost na prvu loptu.
Najbolje je ono strašilo koje najviše sličići na čovjeka.

Frano Vukoja (1949.)

Gledao sam emisiju «TA DIVNA STVORENJA». Nigdje čovjeka među njima.
Ustani bane, Hrvatska te zove – a konji te čekaju.
Bog visoko, a zemlja duboko, a između – Bože sačuvaj.
Kakva je razlika između muslimana i katolika? Ista.
Nemojte kasniti kad dolazite sebi, nemojte raniti kad dolazite meni.

Ferdo Kovač (1949.)

Lako je prepoznati kukavicu. Ne smije kukati.
Ciljali smo visoko, pogodili nisko, kajemo se duboko.

Ništa nas ne može iznenaditi. Navikli smo mi na ništa.
Vi i dalje pokazujete zube. Izbit ćemo vam to iz glave.
O političarima sve najbolje. Ostalo je verbalni delikt.
Marinko Čavar (1953.)

Ženu je najteže preskočiti kad leži.
Blago Marjanović Bukal (1956.)

Atif KUJUNDŽIĆ

Virtualno i stvarno u istoj osobi i knjizi

Vojislav Vujanović: INES, MAUNA-Fe, Sarajevo, 2010.

Treba znati da se intenzivnim radom Vojislav Vujanović uistinu verzirao, da ne kažemo i specijalizirao, upravo za ovu formu ili vrstu posla – koja podrazumijeva pisanja iscrpnih djela ili monografija o određenim pojavama ili fenomenima uz unošenje elemenata vrednovanja. Krenuo je od pjesničke knjige *Svitanja*, 1955. Njegova druga knjiga *Likovno djelo Miroslava Bilića* – slike i scenografije, došla je četrdeset godina kasnije, 1995., kada objavljuje i knjigu tekstova o kazališnim predstavama pod naslovom *Iz Talijanog hrama*. Knjigu likovnih kritika *Alkemija slike*, objavljuje 1997. Slijedi knjiga *Plodovi i rađanja* – esejistički i kritički tekstovi, 2000. Zajedno s Gordanom Muzaferijom i Fahrudinom Rizvanbegovićem priređuje *Antologiju bosanskohercegovačke drame XX. vijeka*, u izdanju *Alefa*, također 2000. Uslijedila je knjiga o glumici *Jeleni Kešeljević* u izdanju SKPD *Prosvjeta* Sarajevo, 2002. Iste godine izlazi mu i knjiga *50 godina Pozorišta lutaka u Mostaru. Banjalučka kuća od snova* – knjiga je o pola stoljeća dječjeg pozorišta Republike srpske koju priređuje zajedno s Predragom Bjeloševićem i Rankom Risojevićem, 2006. *Kozmologija riječi* – knjiga je o pjesniku Amiru Brki, 2007. Monografija *Romor trajnosti – o Državnoj školi za primijenjene umjetnosti* u Sarajevu, 2008., te *Madrigali sa Save* – kronologija kazališnih susretanja u Brčkom, 2008. *Ljubičasti noćno ili danonoćja Gradimira Gojera*, 2008., e da bi se konačno tu našla i knjiga – monografija *Ines* o glumici Ines Fančović.

Kao što znamo a i vidimo iz ove bibliografije i njegova novinarskog rada, Vojislav Vujanović je u bh. teatarski život, likovnu, književnu, pa i muzičku umjetnost, što bi rekao pokojni pjesnik Duško Trifunović, *umiješan kao mrav u pogaču*.

* * *

Ova izuzetna knjiga o izuzetnoj osobi, kao da je hotimično ispisana u ozračju stihova koje je u jednom vremenski podudarnom trenutku upravo s razvojem osobnosti, karijere i života glumice Ines Fančović, kao sušto uprizorenje – pjevao izvrsni i vrlo popularni Leo Martin:

*Put do slave i bogatstva
Put do trona
/ODISEJA/*

Cjelokupna osobna i umjetnička biografija sjajne osobe i glumice Ines Fančović, čijim se životom i radom na svoj način pedantno i uspješno bavi i nosi književnik Vojislav Vujanović, zapravo, posvećena je njezinom jedinstvenom i nevjerojatnom životu, njezinoj *stazi trnja ili stazi orhideja*, životu koji je Ines davala i posvećivala umjetnosti glume, publici, ljudima koje voli, djeci, neizvjesnosti, trenucima uspjeha na sceni i pred ljudima kojima je željela donijeti i darovati životnu puninu lika koji glumi.

Neponovljivo je lijepo, a Ines Fančović može biti milo, što ova knjiga koju večeras predstavljamo počinje *Sonetom o glumi* koji je u akrostihu ispisao akribični publicist, dramski pisac, teatarski poslenik i pjesnik Safet Plakalo. Ako već čovjek sam sobom nije artefakt, niti jedna umjetnička forma, uključujući i skulpturu, ne može toliko sličiti na čovjeka kao *sonet*. Ta dva katrena i dvije tercine kazuju sve i traju životom pjesme poput čovjeka.

U ovom primjeru autor monografije ili virtualne biografije glumice Ines Fančović – književnik Vojislav Vujanović – spomenuti sonet mudro stavlja na početak, u pročelje knjige i isti se uistinu doima kao sažetak jednog blistavog profesiji i smislu glume i teatra identičnog i odanog života. Zapravo, na ovaj način, u ovoj cjelovitoj i prelijepoj knjizi, Vujanović kreće od zodijačkog znaka i podznaka Ines Fančović, od Juraja Dalmatinca i njegove katedrale u Šibeniku – mjestu njezina rođenja /1925./, od njezina zanimljivog djetinjstva do – *in continuo* – prolaska kroz, moramo to tako reći: njezin preobilan i i prebogat život.

Umjetnost je bogatstvo, dakle obilje i po tome tajna s porijeklom u nama i daru od Boga, a koja se u nama samima ili, kako bi rekao pjesnik Branko Miljković, *iza nas odigrava*. Priroda je umjetnosti takva da ponekad i nama samima može ostati nepoznata i nespoznata zauvijek, ma kakav utjecaj da ima u konkretnoj slici. No, Vujanović svaku rečenicu do te mjere nabija činjenicama, smislovima i pojedinostima iz života Ines Fančović da mnoge tajne raskriva i vidimo kako taj *put do slave i bogatstva* ponekad znači i savlađivanje elementarnog siromaštava i životne surovosti radi čuvanja osobnog dostojanstva i digniteta profesije, a *slava i bogatstvo*, možda se događaju u čovjeku, ali – možda i ne.

* * *

Ova knjiga je, vjerojatno, najsavršenije postignuće Vojislava Vujanovića u ovoj vrsti posla i nema sumnje, za ovu knjigu dobro mu je došlo svekoliko prethodno znanje i dosadašnje iskustvo, jer je monografija o Ines Fančović najkompliciraniji zadatak kojega se mogao prihvatiti. Zato čitamo brižljivo organiziranu i u svim pojedinostima pažljivo i s mjerom ispisanu knjigu kao život koji se transformira u povijesnu kronologiju događaja koja onda biva i osnovom osobnog životnog puta na graničnom mjestu na kojem biva i uvjetom koji taj put određuje i čini nemilosrdem usuda.

Naime, pouzdana, ne postoji ni tehnološki kompliciraniji proizvod od teatarske predstave, a taj uvjet o kompliciranosti ima svoju cjelovitu refleksiju u redatelju i svakom pojedinačnom akteru predstave, u glumcu i glumici prije svega. Kad se čovjek zamisli, prinuđen je zastati u nevjericu. I u stotinu repriza jedne iste predstave ne postoje dvije iste. Svi akteri u svaku reprizu ulaze svaki put s drugačijim potencijalima, a onda, ipak, i za sasvim prosječan uspjeh, valja ispuniti sve osnovne zahtjeve i elemente dramske radnje.

Knjiga pokazuje i kako čovjek nadilazi ispriječene okrutnosti i kako nemilosrđe biva pretvoreno u aureolu umjetničke pobjede i pobjede umjetnosti, jer nije postojala nikakva druga mogućnost da se pobijedi surovo okruženje ništavila koje nasrće, npr. poslije Drugog svjetskog rata – na svaku suvislu misao i razigranost čovjekove prirode u inventivnom i kreativnom procesu. Za ženu kakva je glumica Ines Fančović stvar je i gora u trenutku kad u tom zahtjevnom poslu i bukvalno mora nadigravati one koji su već formirani autoriteti više prema jednom dugo primjenjivanom modelu i, ponekad, tek na glasu i bez stvarnog pokrića. Trebalo je izdržati ta stanja u koja je čovjek i doslovno bačen, e da bi se o njemu odlučivalo bez naročite odgovornosti ili čak u njegovoj potpunoj odsutnosti. Što je i kako u takvim trenucima morala preživljavati Ines Fančović?! To su trenuci u kojima se čovjek s dignitetom umjetnika doista pita: postoji li osobno, ili je sam za sebe fikcija! Kakav je to osjećaj biti spreman na sve i biti nitko i ništa? Duga putovanja lošim putovima ispod cirada kamiona, borba s nestašicama svake vrste do gladovanje, prelazak granica još uvijek zaraćenih vojski, tumananje kroz noćnu mrklinu i neizvjesnost bez kraja u susret zlovoljnim moćnicima koji odlučuju o životi i smrti. Ines Fančović je osjetila kako se naslanja na drugog čovjeka i kako čovjek čovjeku daje snagu, bili su tu Milica Zorić, Vjekoslav Afrić. Situacije zahtjevne i neizvjesne nisu obećavale, čak ni Olivera Marković nije imala nikakvu garanciju da će ostati u igri. Sa svojih dvadeset godina i aristokratskim izgledom Ines Fančović je ne samo sličila već i bila malo čudo koje otvara put i mijenja postavke igre. I otapanje najveće sante leda počinje pretvaranjem kristala u kapljicu vode, a Ines Fančović uvijek je imala tu moć da otopi kristale. Iz svojih groznica Ines je izranjala u svojim snovima kao stvarnosti, bez primisli da odustane ili napusti svoju namjeru i put koji je vodi ostvarenju njezina cilja, postvarenju nje same, kao nevjerojatnog života i umjetničkog fenomena u teatru i na filmu.

I ljudi, redatelji prije svih, ostvarivali su i ostavljali osobni humanistički pečat u iznimno složenim vremenima teatarskog života upravo zahvaljujući Ines Nikolić koja je imala *izvrsnu tehniku i snažnu volju i sposobnost uživanja*, da parafraziram Stanslawskog. A pažnja kazališne kritike uvijek se na pravi način, premda možda bez dubljeg razumijevanja, zadržavala na radu i postignućima Ines Fančović koju baš zbog toga doživljavamo kao blistavo izvučenu crtu i vertikalu rasta većeg i bitnog dijela ex-YU glumišta u suvremenost, u vremenima sazrijevanja stilske formacije *moderna*, do *postmodernih vremena*. Jer, Ines Fančović je uvijek voljela napraviti ono što se drugi ne usuđuju. Tako je i osobnom hrabrošću pomicala granice i međe teatarskih stereotipa. To joj je kao sklonost u krvi, da se ne podvrgava, da uvijek dominira i da za tu opciju nađe teatarski izraz/rješenje jer je to njezin osnovni dar i smisao bavljenja glumom i teatrom.

Dakako, umjetnost je najveća tajna jer je krajnje osobne naravi, a Vojislav Vujanović će reći i: *Tajna nam zatvara horizonte*. Naime, uz sve promjene: majčino rodno mjesto Makarska, rodno obitavalište Šibenik, Split, život u Osijeku, Sarajevu... značajni ljudi u njezinom životu: Miljenko Smoje, Branko Mešeg, Josip Fančović, Juroslav Korenić, Jan Beran, svi oblici teatarskog rada i najrazličitije uloge, razne kolege, razni pisci i dramski predlošci, ali u nutrini inventivne Ines Nikolić uporno tinja stalna radoznalost i duboko nezadovoljstvo postignutim rezultatima.

Slijedi prelazak u Sarajevo i sve ono što podrazumijevaju nova sredina, novi ljudi i odnosi u svim pojedinostima. Čitajući ovu izvrsnu knjigu Vojislava Vujanovića o životu

Ines Fančović, čini se, prvi put sam pojmio zašto su naši životi nesagledivi. Knjiga nosi toliko pojedinosti da one ne mogu stati u jednu sliku. A onda, ne možemo ne uvidjeti kako knjiga u najmanju ruku nije prinuđena ispustiti barem isto toliko pojedinosti koliko ih nosi i nudi, a o kojima ni uz najpažljivije čitanje ne možemo imati nikakvu predodžbu, premda se u jednom trenutku ljudske i glumačke zrelosti cijela potencija očituje u jedinstvenom izrazu preuzete glumačke uloge.

U najmanju ruku, čudnovat je zbir uvjeta koji imaju bitnog utjecaja u tom procesu koji mijenja čovjeka i teatarski izraz, a potom i život. Osim svega, Vojislav Vujanović napisao je gust, smislovima i značenjima nabijen tekst, dok Ines nije htjela prešutjeti ni crno ispod nokta, u svakom trenutku gradila je sebe i dodavala prethodno ostvarenom svoje inventivno i kreativno osvješćenje. Tako je nastala knjiga koja će biti aktualna zauvijek.

Osim svega, uz ovu knjigu, uvijek će se morati u jednakoj mjeri govoriti o Vojislavu Vujanoviću kao i o Ines Fančović, jer Vojislav Vujanović je utopljen u teatarsku umjetnost i život kao nitko koga poznajemo. Njegovo gledanje kazališne predstave, po svemu, sadržava više elemenata nego što ih u vezi sa scenskom postavkom možemo pobrojati. Fascinantno je u kojoj mjeri Vojislav Vujanović uvijek vidi i puno više. Taman kad mislimo da smo sve uzeli u obzir, Vojislav Vujanović će nabrojati seriju tekstova u teatarskom trendu, ili karakteristično rukovođenje određenim teatrom u određenom trenutku vremena i odnos kazališne kritike, posebno nekih autoriteta i autora tekstova konkretnog vremena. Kako je sve to bilo preraditi i fermentirati, uobličiti unutar zadatih odrednica i korica jedne ovakve knjige?!

Iz recepcije Vojislava Vujanovića možemo zaključiti kako su dramski pisci, dramaturzi i redatelji naspram glumačkih mogućnosti skromni potencijali, čak i kad su na dobrom glasu. A kad glumica ili glumac uče taj čudesni korak nadgradnje teksta, ulazeći u strog *mizanscen*, dramaturške i redateljske zahtjeve, onda je za njih jedini dar pljesak koji će doći iz publike i koja, mahom, o svemu tome nema blage veze. A pljesak može dvoranu dići na noge – ali i utihnuti.

Vojislav Vujanović zabilježio je doista lijep broj stvari koje obasjavaju Ines kao kraljicu na *daskama koje život znače* ili u *crnoj kutiji*. Jer, Ines je uvijek bila sposobna za najveće i nepredviđene inventivno kreativne poteze i ishode. Ta žena je – ta glumica zauvijek u sebi sačuvala djetinji nemir i smisao za igru.

* * *

Ines Fančović ostvarila je uloge nezaboravne umjetničke snage u teatru, na filmu i televiziji. Ukupno 140 uloga. Dobila je 12 značajnih nagrada i priznanja. O radu i postignućima Ines Fančović pisano je 141 puta. Knjiga donosi 51 fotografiju iz njezinog života i rada, te dragocjene osvrtne književnika i redatelja Gradimira Gojera i dramskog pisca Safeta Plakala.

* * *

Tuzla, travnja, anno Domini, 2010.

O hrvatsko - francuskim književnim vezama

(Cvijeta Pavlović: *Hrvatsko - francuske književne veze: 15 studija*, FF press, Zagreb, 2008.)

Knjiga Cvijete Pavlović *Hrvatsko - francuske književne veze* (u nakladi Filozofskog fakulteta u Zagrebu) okuplja 15 studija nastalih tijekom 10 godina, a objavljivanih u različitim zbornicima u razdoblju od 1996. do 2007. godine. Naznakom u podnaslovu – da se radi o 15 studija – autorica sugerira da joj namjera nije bila pratiti sveukupnu komparativnu povijest hrvatsko - francuskih književnih i kulturnih veza, nego prezentirati neke od tema koje su bile u središtu njezinih osobnih interesiranja i istraživanja. Radi lakšeg uvida u izloženu građu, studije nisu posložene po kronologiji nastajanja, nego po kronologiji autora o kojima govore (u rasponu od 16. do 20. stoljeća). Objedinivši fenomene o kojima piše široko obuhvatnom odrednicom *veza*, tu autorica uključuje različite moduse literarnih i kulturnih dodira: prevođenje (u oba smjera), namjerne ili nenamjerne dodire i utjecaje, recepciju, poticaje, odjeke, itd. Studije se dotiču niza hrvatskih i francuskih autora različitih književno-povijesnih i estetskih afilijacija, od Marulića, J. E. Tomića, Vojnovića, Flauberta, Maupassanta, Claudela, Begovića, Kosora, Šimića, Gidea, Nazora, Baudelairea, Mallarméa, Ujevića, Šopa, Marinkovića, Yourcenar, upletenih u raznovrsne interferencijske odnose na razini šire europske interliterarne mreže. Kao ilustraciju, skrenut ću pozornost na neke od njih.

Studija «**Odnos Paula du Monta prema Marulićevu tekstu *De Institutione***» bavi se komparativnom analizom francuskog prijevoda Marulićeva djela *Pouke za čestit život s primjerima* (kraće i češće *Institucija*) i latinskog antverpenskog izdanja iz 1584. godine, koji je vjerojatno koristio prevoditelj Paul du Mont (*De Institutione bene vivendi per exempla sanctorum*). Kako je, po uvodnim riječima prevoditelja, ovo djelo već bilo poznato zapadnoeuropskim krugovima – postojala su dva njemačka prijevoda, jedan iz 1568, drugi iz 1583 – namjera mu je da i njegovi sunarodnjaci ovim prijevodom prošire svoju duhovnu izobrazbu, sukladno s Du Montovom uvjerenju o duhovnoj, religioznoj zadaći književnosti. Stoga Marulić i dolazi na Du Montov popis «pobožnih, čestitih, dostojanstvenih pisaca», naspram onima čija su djela namijenjena tek uživanju i razbibrizi. Analiza C. Pavlović fokusirana je na leksički i sintaktički plan, referirajući se pritom i na slične analize kojima su se bavili, među ostalim, Jean Dayre (u jednoj studiji iz 1939.

godine), a znatno kasnije i Mirko Tomasović. Sve je to popraćeno brojnim primjerima, evidentiranjem spornih mjesta i odstupanja koja su u skladu s onovremenim prevoditeljskim koncepcijama ili «dogmatskom vjerskom interpretacijom» (cenzorska izbacivanja nepoćudnih dijelova, intervencije na planu sintakse rečenice – skraćivanja ili proširivanja pojedinih sintagmi i iskaza, različiti postupci «prilagodbe» latinskog teksta francuskom jeziku, itd).

Druga studija, «**Les Morlaques i La Guzla: dva čitanja Fortisova Puta po Dalmaciji**», najprije se bavi Fortisovim *Putom po Dalmaciji* (Venecija, 1774. godine), posebice središnjim poglavljem prvoga dijela, posvećenog Morlacima. Upravo je po ovome poglavlju Fortisovo djelo i postalo slavno, raspirujući maštu čitatelja egzotičnom pričom o surovim, primitivnim, a istodobno gostoljubivim i hrabrim Morlacima, njihovim običajima, ritualima, vjerovanjima, praznovjerjima (storije o vukodlacima, vampirima, zlodusima, vješticama, urocima, utvarama, itd.). Ono što je posebno zanima jest mjesto ovoga djela u talijanskoj, ali i u ostalim europskim književnostima (bilo je prevedeno na francuski, engleski i njemački jezik, a poglavlje o Morlacima čak i prevedeno i tiskano i u zasebnim nakladama). Prvo djelo koje tematizira Morlake, te ujedno, po riječima autorice, «prvi francuski roman u kojemu se zasebno govori o našim krajevima i narodu», jest knjiga *Les Morlaques* (Venecija, 1788) Justine Wynne, grofice Rosenberg-Orsini. Izvori su joj bili razgovori s Mlečanima koji su boravili u tim krajevima, sa Slavenima iz priobalnih područja, a napose Fortisova romantizirana vizija, odakle je crpila većinu podataka o životu i običajima Morlaka.

U drugom dijelu studije C. Pavlović analizira jednu od slavni romantičarskih književnih mistifikacija: zbirku «ilirskih» balada ili «ilirskih narodnih pjesama» *La Guzla* (1827) francuskog romanopisca, pripovjedača i dramskog pisca Prospera Mériméea, za čiji je nastanak jedan od važnih poticaja i izvora bio upravo Fortisov *Put po Dalmaciji*. Od njega je preuzeo *Hasaniginicu* (*La Triste ballade de la noble épouse d'Asan-Aga*) i pjesmu *Milosch Kobilich*, jedine autentične usmene tvorenine u zbirci, dok je 30 pretežno epskih pjesama Mériméeeova invencija. Autorica iznosi povijest te mistifikacije, te prikazuje Mériméeeove dominantne teme, koje su svojom egzotičnom, „slavenskom“ aumom, te sukladno svojevrsnoj modi *morlakizma*, plijenile pažnju romantičarske literature Europe.

Treća studija, «**Dramska tehnika Josipa Eugena Tomića**», posvećena je dramskom i kazališnom djelovanju ovog autora, koji se u posljednjoj trećini 19. stoljeća nametnuo kao vodeći hrvatski dramatičar i prevoditelj. Uz analizu njegova dramskog opusa i tehnike građenja komada, koja se profilirala po austrijskim i francuskim uzorima, autorica se bavi i Tomićevim plodnim prevoditeljskim radom – zahvaljujući kojemu je Hrvatsko narodno kazalište moglo postaviti na scenu brojne prijevode dramskih djela s francuskog (Scribe, Sardou i dr.), njemačkog (Kotzebue, Rosen, Laube, Anzengruber) i slavenskih jezika (Kollár, Fredro, Korzeniowski). Slijedi osvrt na Tomićeve tematske i žanrovske preokupacije: pučke igrokaze, povijesne drame, tragedije, te komedije u kojima je pod utjecajem «aktualne i moderne realističke dramaturgije 'à la française' (pièce bien faite)».

Studija «**Flaubertovska estetika Vojnovićeva Geraniuma**» posvećena je utjecajima Gustavea Flauberta na nastanak ovoga Vojnovićevog djela. Nakon što se kao talentiran prozni pisac Ivo Vojnović «odmah smjestio između Šenoe i Flauberta», njegov je

daljnji spisateljski put određen odmakom od «afirmativno-prosvjetiteljske književnosti» Šenoinog tipa i okretanjem ka novim pripovjednim modusima, u čemu mu je Gustave Flaubert, po vlastitoj tvrdnji, služio kao najveći uzor. Predstavljajući Flaubertovu estetiku, njegovo revolucioniranje pripovjednih i deskriptivnih metoda, te duboko promišljanje samog stvaralačkog čina, C. Pavlović podrobno analizira utjecaj Flaubertovog *Priprostog srca* na genezu Vojnovićeva *Geraniuma* – napose na planu naracije, deskripcije, dijaloga i oblikovanja likova.

Studija «**Tragom novele: Guy de Maupassant**» bavi se teorijom novele, koja se unutar stilske formacije realizma definitivno konstituirala kao prepoznatljiva književna vrsta. Čitatelj se upoznaje s teorijskim promišljanjem novele (kojom se u okviru teorije proze najsustavnije bavio M. Solar), uspostavljajući kriterije i metode prepoznavanja i definicije ove književne vrste, njezin specifični način strukturiranja naracije u odnosu na kategorije prostora, vremena, likova, tematskih preokupacija, pozicije pripovjedača, itd. Težište se očekivano stavlja na Maupassantov novelistički opus kao glavni izvor proučavanja naratoloških obrazaca, te na njegovo razmišljanje o naravi vlastitih novela.

Kao ilustraciju, prvih pet studija predstavila sam detaljnije. U nastavku ću pobrojati još neke od naslova i tema kojima se autorica bavi:

- «**Dekadencija Života kralja Hiruda Ante Tresića Pavičića**» (o utjecaju drame *Salomé* O.Wildea, napisane na francuskom jeziku, na Pavičićevu historijsku dramu s biblijskim motivom *Život kralja Hiruda* iz 1910. godine, te bliskosti ovih dviju drama na planu odabira teme i načina građenje dramske radnje);
- «**Strozzi i Claudel**» (o utjecaju francuskog pisca Paula Claudela na dramsko stvaranje hrvatskog književnika, redatelja i glumca Tita Strozzića, njegovo redateljsko čitanje i uprizorenje Claudelove drame *Blagovijest*; autorica analizira redateljske intervencije u Claudelov tekst);
- «**Recepcija Begovićevih drama u pariškom kazalištu**» (Milan Begović je prvi hrvatski pisac čije su drame doživjele uspjeh i inscenacije u inozemstvu – brojnim europskim i američkim gradovima; C. Pavlović posebno se osvrće na Begovićev uspjeh u pariškom kazalištu, kako kod kritike, tako i kod publike sklone «slavenskoj egzotici»);
- «**Josip Kosor u pariškim kavanama**» (analiza «pariških» drama *Rotonde* i *Café du Dôme* J.Kosora, koje zrcale njegovo internacionalno životno i literarno iskustvo, stjecano po pariškim kavanama na Montparnasseu, ali i onima po Beču, Münchenu...);
- «**Šimić i Gide (1932.)**» - (Sustavna analiza Šimićeva prijevoda traktata *Povratak rasipnoga sina* francuskoga pisca A. Gidea, objavljenog 1907. godine);
- «**Nazorovi prijevodi Baudelairea**» (analiza Nazorovih prepjeva Baudelairea, s naglaskom na nekoliko ključnih aspekata: odnos Nazora prema Baudelaireu i Nazorovo poznavanje Baudelaireove poetike; odnos Nazora prema konkretnom pjesničkom tekstu; odnos Nazora prema francuskom pjesničkom jeziku);
- «**Ujevićev Mallarmé: Francuska lirika, 1941.**» (o Ujevićevu prijevodu Mallarméa i njegovu uvrštavanju u *Francusku liriku* Slavka Ježića iz 1941. godine, što je prvo antologijsko pojavljivanje ovog francuskog simbolističkog pjesnika na hrvatskom jeziku. Studija donosi i Ujevićeva razmišljanja o naravi Mallarméove poezije i njezinim poetičkim obrascima u kontekstu onodobne suvremenosti);

- «**Što je žamizam u pjesništvu Nikole Šopa**» (o utjecaju poezije Francisa Jammesa i «žamizma» na hrvatsko pjesništvo između dva rata, a osobito na Nikolu Šopa, koji je s Jammesom 10 godina održavao prijateljsku korespondenciju i kojega je, po vlastitom priznanju, osjećao kao duhovnog oca.);
- «**Francuski motivi u pripovijedanju Ranka Marinkovića**» (o proučavanju «europskih obzora» Marinkovićeve djela, gdje je uočljiva piščeva izrazito frankofilska orijentacija i erudicija, što se očituje u brojnim pojedinačnim motivima, ali i u općenitim pozivanjima na francusku civilizaciju – kulturu, književnost, jezik, povijesne događaje i ličnosti – kao jednu od temeljnih sastavnica europske civilizacije, tj. «općeeuropsku svojinu»);
- «**Hrvatska književnost u orijentalnom krugu: *Orijentalne priče Marguerite Yourcenar***» (analiza izvora koji su poslužili M. Yourcenar za pisanje ovih priča, među kojima su na razini hrvatske književnosti osobito zanimljive *Markov osmijeh*, *Mlijeko smrti* i *Kraj Marka Kraljevića*).

Na koncu bih htjela naglasiti da je knjiga opskrbljena solidnom znanstvenom aparaturom: brojnim citatima, fusnotama, popisom literature na kraju svake studije...što omogućuje širi uvid u referentne izvore, te knjizi Cvijete Pavlović daje dodatnu znanstvenu težinu i ozbiljnost. Ipak, mislim da bi ova zbirka studija bila zaokružena da je autorica priložila i neki uvodni ili završni ogled o povijesti francusko-hrvatskih literarnih veza, jer bi to obrađene teme osvijetlilo unutar širega konteksta. Svakako ostaje da su *Hrvatsko - francuske književne veze* koristan doprinos kako za suvremenu romanistiku, tako i na širem polju komparatističkih istraživanja.

Doc. dr. sc. Mirna BRKIĆ

Novo čitanje hrvatskih povijesti književnosti

Perina Meić: Čitanje povijesti književnosti, Naklada Alfa, 2010.

U ožujku ove godine u izdanju izdavačke kuće Naklada ALFA objavljena je prva knjiga dr. sc. Perine Meić, profesorice na Filozofskom fakultetu u Mostaru i sve uvaženiye književne kritičarke, pod naslovom *Čitanje povijesti književnosti* (u podnaslovu: *Metodološki modeli književnopovijesnih istraživanja u hrvatskoj znanosti o književnosti*).

U današnjoj znanosti o književnosti sve su aktualniji problemi, kao i iznalaženje rješenja za sustavna, teorijski utemeljena, proučavanja metodoloških modela povijesti književnosti. Dr. Meić je ovom svojom knjigom visoke metateorijske razine odgovorila na postavljene izazove u znanosti o književnosti. Problemu pristupa originalno – nudeći nove načine proučavanja i novu terminologiju.

Knjiga je koncipirana u četiri djela: u prvom dijelu knjige autorica uspostavlja epistemološki okvir proučavanja; u drugom i trećem dijelu nudi jasnu i preglednu sliku hrvatske književnopovijesne misli 20. st. te u četvrtom dijelu iznosi završna razmatranja.

Povijest književnosti može se promatrati u okvirima znanosti o književnosti kao specifičan književnoznanstveni žanr pa mu tako i autorica i pristupa. Teorijsko proučavanje navedene problematike podrazumijeva određivanje epistemološkog okvira te stoga autorica u uvodnom poglavlju knjige opisuje, u kraćim crtama, odnose povijesti književnosti prema drugim znanstvenim disciplinama, sažeto prikazuje povijesni slijed ključnih metodoloških orijentacija kroz koje su se artikulirale osnovne istraživačke tehnike povijesti književnosti, a potom detektira najznačajnije probleme književnopovijesne metodologije.

Problemi su brojni, a kreću se od pitanja izbora djela, periodizacije – dakle, jesu li književni periodi potrebni i po kojim ih je kriterijima najbolje formirati, problema vrednovanja, nacionalne književnosti itd. To su samo su neka od pitanja s kojima se, dok piše povijest književnosti, suočava književni povjesničar.

Autorica pokušava dati odgovore na neke od ovih aktualnih problema. Npr. u razmatranjima o pitanju izbora djela koja će se naći u nekoj povijesti književnosti zaključuje da zbog lakšeg uvida u cjelinu odnosa nije potrebno uvijek i strogo reducirati književni korpus samo na najbolja ostvarenja. Drugim riječima, cilj književne povijesti jest istražiti estetsku vertikalnu proučavane književnosti, ali ne zanemariti ni trivijalna ostvarenja.

Vezano uz problem vrednovanja, dakle treba li povjesničar književnosti tek registrirati već utvrđene književnopovijesne prosudbe ili treba uvijek iznova (pre)vrednovati književnu građu, autorica navodi da cilj povijesti književnosti nije katalogiziranje već književnopovijesna analiza. Naglasak mora biti na istraživanju vrijednosti samoga teksta.

Na kraju autorica zaključuje da povijest književnosti treba biti sveobuhvatna sinteza literarnih, a potom i svih drugih čimbenika koji su utjecali na razvoj i strukturu proučavanih djela i književnih sustava.

U drugom i trećem dijelu knjige autorica proučava veći dio korpusa što ga čine povijesti hrvatske književnosti napisane i objavljene u 20. st. Cilj njenog istraživanja su metodološki modeli hrvatskih povijesti književnosti.

Prema načelima na kojima se temelji njihova struktura, odnosno prema izboru i načinu organiziranja književne građe, autorica smatra da se hrvatske povijesti književnosti oblikuju kao dvije temeljne skupine. A unutar temeljnih modela nadalje uočava podvrste koje više ili manje odstupaju od glavne metodološke jezgre.

Prvu skupinu nasloвила je Modeli tradicionalne povijesti književnosti s trima podvrstama. Pod tradicionalnom književnopovijesnom vrstom podrazumijeva književnopovijesne studije u kojima se književnost izučava u cijelosti, bez obzira na žanrovske podjele.

Prvu skupinu oprimjeruju sljedeće povijesti književnosti od autora: Prohaske, Barca, Ježića, Živančevića, Vučetića, Jelčića, Slobodana Prosperova Novaka, višekratno Šicela i višekratno Frangeša.

Autorica ne samo da teorijski raščlanjuje navedene povijesti književnosti nego ne bježi i od vlastitih ocjena i procjena.

Tako za književnopovijesnu studiju Šime Vučetića *Hrvatska književnost 1914.-1941.* (1960.) navodi da može biti zanimljiva kao primjer pozitivizma impregniranog socijalističkom doktrinom zbog čega se s pravom može posumnjati u objektivnost i nepristranost ovog povjesničara književnosti. Za *Povijest hrvatske književnosti* (2003.) Slobodana Prosperova Novaka primjećuje da se odlikuje metodološkom konfuznošću i nedosljednošću, a za Šicelove i Frangešove studije navodi da je njihov značaj što u središte interesa stavljaju sam književni tekst.

Drugu temeljnu skupinu autorica je nasloвила Modeli žanrovske povijesti književnosti, u koju svrstava književnopovijesne studije usmjerene na istraživanje književnosti kroz odabrani žanr. Za ispitivanja metodološkog modela žanrovske književnopovijesne vrste poslužila su književnopovijesna istraživanja romana novije hrvatske književnosti. Unutar ove vrste također detektira tri podvrste, a oprimjeruju ih književnopovijesne studije Stanka Korać, Stanka Lasića, Cvjetka Milanje i Krešimira Nemeca.

I ovaj put autorica iznosi vlastite ocjene o navedenim književnopovijesnim studijama. Tako navodi da je Stanko Lasić u studiji *Roman Šenoina doba* (1965.) primijenio posve nov način književnopovijesne analize, čime je radikalno odstupio od dotadašnje hrvatske književnopovijesne prakse.

Vezano uz studiju Cvjetka Milanje *Hrvatski roman od 1945. do 1990.* (1996.) ističe autorovu originalnost u istraživanju strukturalnih obilježja proučavanih romana. A Krešimir Nemeć je u trodijelnoj studiji o hrvatskom romanu ponudio temeljitu revalorizaciju hrvatskog romana od početaka do danas.

Da zaključimo, u knjizi *Čitanje povijesti književnosti* autorica se uhvatila ukoštac s jednim od najznačajnijih problema hrvatske znanosti o književnosti - problemom književnopovijesne metodologije. Ponudila je teorijsku deskripciju metodoloških modela u hrvatskoj znanosti o književnosti 20. st. te predložila nova, originalna terminološka rješenja.

Knjiga Perine Meić odlikuje se visokom metateorijskom razinom, preglednom i logičnom kompozicijom, dobrim uvidom u znanstvenu literaturu i primarnu građu te na živom korpusu utemeljenim zaključcima. Autorica je osvijetlila u nas nedovoljno istraženu problematiku te tako dala vrijedan doprinos hrvatskoj znanosti o književnosti.

Robert MLINAREC

Lakoća putovanja tekstom – postmoderna kronologija današnjice

Krunoslav Šetka, Jazz Roman, HKD Napredak Sarajevo, 2009.

»Jazz Roman« Krunoslava Šetke imao sam priliku čitati prije dvije godine u prethodnoj inačici koju nikako ne bih nazvao radnom, jer je iz teksta bilo vidljivo da je autor uložio mnogo truda, doradivanja i cizeliranja svog prvog romana. Inače, autor objavljuje od 2000. godine poeziju, dramske tekstove i prozu, a osim na hrvatskom jeziku podjednako uspješno i na njemačkom i engleskom. Uvrštavan je u izbore i zbornike, a za dramski tekst dobio je 2007. godine nagradu u Herceg Novom.

Završna inačica knjige »Jazz Roman« nastala je nakon što je rukopis dobrano odležao i autor ponovo kritički pristupio svom djelu. Autoreferentni dijelovi koji su naglašeno apostrofirali postmoderne autorove postupke su ublaženi, odnosno preneseni su u samo tkivo teksta, za razliku od prethodne verzije gdje smo ih nalazili u opremi (predgovoru samog autora te završnoj riječi). Uvođenje samoga sebe na kraju, kao lika i pisca, te progovaranje o (ne)mogućnosti objavljivanja i hrvatskoj/bosanskohercegovačkoj književnoj sceni govori o nemoći i bijesu samosvjesnog autora koji traži svoje mjesto na književnoj sceni, ali mu se istovremeno ona zamjera svojom inertnošću, sporošću i »krivim ljudima na krivim mjestima«. Krunoslav Šetka poznaje situaciju, a nakupljeno (književno i životno) znanje u »Jazzu« naprosto pršti.

Silina i brzina misli kojima otvara roman podsjeća na Tomislava Ladana i njegov »Bosanski grb«; za razliku od Ladana koji inzistira na bogatom leksiku, Krunoslav Šetka inzistira na kritičkim mislima, mnoštvu isprepletenih mjesta, vremena i likova.

Šetka je pripovjedač sasvim drugog tipa od, primjerice, Mlakića ili Jergovića koji nastavljaju andrićevsku tradiciju. On je pripovjedač britkih misli u istim takvim rečenicama, veće dinamike teksta, a njegove su kritike svijeta koji nas okružuje izravno stavljene u usta likova ili ih, pak, izriče pripovjedač kao »objave«, neuvijene istine ma koliko one bile bolne, izravne i pogađajuće.

Krunoslav Šetka s lakoćom putuje književnim prostorima i situacijama koji su očigledno povezani s njegovim životnim iskustvima. Tako se radnja velikom brzinom seli

između Mostara, Sarajeva, Mainza, Konjica, Zagreba, Zadra i drugih mjesta, a sluti se i život u američkim gradovima poznatim po jazzu (New York, New Orleans), kao i u onim europskim (Prag, Graz). Prva asocijacija vezana uz jazz je za autora, ali i za čitatelja, improvizacija – a cijeli život i nizanje događaja i svakodnevice i povijesna perspektiva se upravo svodi na to, što je jasno vidljivo iz perspektive skrivenog pripovjedača. (»Jazz znači vječito putovanje kroz prostor i vrijeme, istraživanje svemira i oceanskih dubina znanstvenim metodama gibanja tona i ritma. To je sustav s točno proračunatim okvirima djelovanja, obilježenim u vremenu i prostoru, između kojih se događaju čuda improvizacije.«, K. Šetka)

Autora zanimaju pojedine sudbine likova i to u svim njihovim aspektima (obiteljskim, seksualnim, poslovnim, ratnim, etc.), ali i širi kontekst u kome se ljudi nalaze – jedna od zanimljivosti (i gotovo filmski postupak prebacivanja radnje iz kadra u kadar) jest i paralelno pripovijedanje; s jedne strane studentski dani i problemi (očito autobiografski!) grupe studenata u Zadru, te istovremeno život i odnosi ljudi u Mostaru/Zadru/Zagrebu.

Kritičko progovaranje o posljednjem ratu, o problemima tijekom i nakon njega, raspadanju Jugoslavije s naglaskom na problemima BiH, književno zauzimanje za istinu koja naravno nije crno-bijela, politika, emigranti i vlastito emigrantsko iskustvo, duhovni iseljenici, EU, i na kraju krajeva glas otpora i pravo na drugačije mišljenje samo su neke od tema koje zaokupljaju autora.

Naravno, rat je nezaobilazni dio, a ujedno i najbolnija točka oko koje Krunoslav Šetka u romanu također želi napraviti svojevrsnu inventuru vremena, prostora i života.

Izravno i neuvijeno on progovara i o »hrvatsko-hrvatskim« odnosima, s kojima se vjerojatno može složiti većina nas:

(»Zlatko se vratio u inozemstvo. Radi kao novinar. – U Hrvatskoj ne možeš razgovarati s normalnim Hrvatom. Sve, ili su Veliki Hrvati, ili su Mali Hrvati. Pa, eto, normalan Hrvat bi bio onaj koji bi se predstavio prvo svojim imenom, pa zanimanjem, pa tek onda nacionalnošću. Tu su riječi kao «ustaše» i «komunisti», u javnom diskursu, mnogo češće u uporabi, nego «radišni Hrvati». Hrvati su kroz povijest uvijek bili podijeljeni, kao i danas, na one koji zagovaraju hrvatstvo pod svaku cijenu i one koji gledaju kako i s kim im je bolje. Danas se taj sukob ogleda u odnosu Velikih Hrvata i kozmopolita Hrvata. Hrvatska se kroz povijest uvijek nekome morala prikloniti da bi opstala. Svjedoci smo kako ni ova današnja Hrvatska neće moći opstati ako njome nastave upravljati Hrvati.« K. Šetka)

No, kao kroničar vremena i prostora Krunoslav Šetka je svakako jedinstven glas, bez priklonjenosti bilo kojoj ideologiji osim umjetničke, kozmopolitske, općeljudske...

(»Fali mi Njemačka; red, disciplina, solidarnost, pravednost, poštivanje, ljubaznost. Globalizacija. Nešto više. Humanizacija. Opstanak vrste. Svirao je po brojnim Jazz podrumima. Probleme je imao s klavirima. Nije instrument koga možeš strpati u futrolu i nositi na leđima. Gdje god da dođe, mora svirati na drugom klaviru.«)

Ovdje klavire možemo shvatiti na simboličnoj razini, kao kulturalno uvjetovane situacije na koje je autor očito aludirao i u kojima se našao.

Autor u tekstu ne želi biti poučan, već iznosi svoje (dragocjeno) stajalište, još jedan od glasova koji na novi način promišljaju našu prošlost, sadašnjost i budućnost.

U tekstu imamo više dijelova gdje je autor ciničan i poigrava se paradijom: po meni je najuspjelija ona o počecima jazzu u kamenom dobu i povezanost s današnjim gradovima i institucijama.

Autor je očigledno (i) uspješan dramski pisac, što je vidljivo u živim dijalozima, a izravno i u opaskama (didaskalijama) i ubačenim dramskim dijelovima teksta, koji su opet postmoderni postupak, prije i nakon kojeg se pisac izravno obraća čitatelju i pojašnjava svoju namjeru.

Kompozicijski je knjiga opravdana svojim naslovom, odnosno jazzom i improvizacijama koje su tipične za tu vrstu glazbe, jer nemamo jednu ideju i jednu glavnu nit vodilju koja bi čitatelja nedvosmisleno vodila kroz tijek romana; upravo obrnuto, mnoge pod-epizode, vraćanje na teme koje su dotaknute upravo su usporedive s jazz skladbom.

Jezično je roman izbrušen i precizan, pisan hrvatskim standardnim jezikom, a tek rijetko, u svrhu atmosfere i pojačavanja dojma, koriste se anglizmi, germanizmi kao i fraze iz stranih jezika, što tekstu daje određenu živost (a autora legitimiraju kao poznavatelja istih).

Krunoslav Šetka kroz postmoderno/fragmentarno ni u jednom trenutku ne ispušta iz vida cjelinu djela – što nije lako postići i u upravo se u tome ogleda majstorstvo pripovijedanja koje nam na kraju knjige sklapa zaokruženu sliku svijeta autora. Knjiga »Jazz Roman« govori na drugačiji način o našem vremenu i prostoru te predstavlja osvježanje i novi pristup književnom tekstu, pripovijedanju i umjetničkom izričaju Hrvata u BiH.

Fabijan LOVRIC

Princ pjesništva namijenjenoga djeci

Ešić, Šimo & Borković, Tošo: Kako se crta sunce (Biblioteka, Mali princ): 200 mm x 236 mm, 118 str., tvrdi uvez: Bosanska riječ; Tuzla, 2009.

Zaigranost pjesništvom, zaigranost životom i svim njegovim potrebama, glavne su odlike u neodvojivosti književnika (Šimo Ešić¹) i njegovoga djela. Razlogom je to njegov dječjački zanos, koji ga prati još iz dana kada smo pohađali istu osnovnu školu, bili dobri literati, a on je već pokazao svoj dar, svoju preokupiranost pjesništvom, objavivši svoju prvu zbirku pjesama *Zdravica na kraju djetinjstva*, a zatim *Enci menci na kamenci*² s još jednim zanesenjakom, Ivicom Vanjom Rorićem. Svi smo se iz te generacije uozbiljili, samo je on ostao MALI PRINC³ pjesništva za djecu, znatiželjan s određenim povjerenjem u rješavanje problema, baš kao što je o tome pisao Saint-Exupéry. Zato i jest najbolja i najbliža odrednica kako je Ešić upravo mali princ književnosti za djecu. Potvrđuje to i njegovo trajanje u svijetu pjesništva koje donosi u knjizi *Kako se crta sunce*, koju je oslikao Tošo Borković. Sjećam se kako je i sam Ešić napisao pjesmu, oslikao je, uredio i priredio za tisak pod naslovom *Moj rodni kraj*, slikajući toponime djetinjstva: *Modrac* (naše jezero kod Tuzle), naše kuće, naše planine, naš zajednički zanos, izazov dječjačkih ludosti u odvagivanju sposobnosti i smjelosti za preplivati jezero, njegovih tri i pol kilometra širine, onu nedokučivu dječjačku znatiželju: što to jest s druge strane? Da je tako, potvrđuje uspon, potvrđuju relevantni pokazatelji u udžbenicima, lektirski prijedlozi, antologijski izbori, mnogobrojne i hvale vrijedne nagrade, između kojih su i prijedlozi za najprestižnije nagrade za književnost

1 Šimo Ešić, rođen 6. 2. 1954. godine u Brezama kod Tuzle (Bosna i Hercegovina). Završio je studij jezika i književnosti 1976. godine, a u književnosti se javlja 1969. godine prvom zbirkom pjesama *Zdravica na kraju djetinjstva*.

2 ENCI MENCI NA KAMENCI (sa I. V. Rorić), 1970. Godine

3 **Mali princ** (fr. *Le Petit Prince*) najpoznatija je novela francuskog pilota Antoinea de Saint-Exuperyja iz 1943. godine. Saint-Exupéry napisao ju je dok je živio u SAD-u. Prevedena je na preko 180 svjetskih jezika i prodana u više od 80 milijuna primjeraka^{[1][2]}, tako da je to jedna od najprodavanijih knjiga svijeta. Knjiga je ilustrirana vlastitim piščevim crtežima, njih je koristio da opiše likove. Knjiga je mnogostruko adaptirana, u raznim oblicima.

namijenjenu djeci, kao što je nagrada Astrid Lindgren⁴ za koju je nominiran 2008. godine.

Ipak, on ostaje vjeran svojim Brezama, toj vječitoj i nepresušnoj postojbini igre u kojoj je zarobljen njegov duh, gdje su se cijenila krila, gdje se rađaju orošena sunca, gdje su se nosili svici na čelu ljeta, gdje se moglo pjevati i dati oduška prostranstvima šuma, bijelih od nevinosti breza.

Tematski okvir

Najsvjetliji kutak svakog uljudbenog okvira u čovjekovom postojanju mora biti obitelj, mora biti odrastanje uz igru i razumijevanje, uz najbliže rođake. U knjizi *Kako se crta sunce*, kako se crtaju ti odnosi riječima, i slikama Toše Borkovića, upravo obiteljski likovi čine strukturu raskoši koju opjevava Ešić. On je tu u slobodnom, brišućem letu iznad psiholoških trenutaka u odnosima ljeposti. Njemu je mama najdraže biće, i sve naj, koje je mogao spoznati, ali i komparativno, imamo dopune slikama kako je mama najbrižnija čuvarica svoga potomstva. Nema one mame koja ne bi bez razmišljanja ušla u krvavi sukob kako bi obranila svoje dijete. Mama ima čudesne kretnje, od heroine do nježne krune maslačka. Didaktički, pjesnik opominje kako mamu nikada ne treba zaboraviti, kako uvijek treba biti nježan spram nje. Ona ne traži puno, budi sretan kako bi i ona bila sretna. Mama je, didaskalijom u prozi i metaforički oslikana stihom: „Mama se crta najljepšim bojama / koje imaš u svojoj pernici...“ (Kako se crta mama).

Danas je teško senzibilizirati djecu i potaknuti na kreativan rad, ali to mnogi književnici čine s manje ili više uspjeha, kao i ovdje, gdje je nakon svake teme ostavljen prostor za kreativan rad djeteta. To je dobro jer potiče na rad, na uljudben rad i razmišljanje o najbližima. Ešić je taj postupak odavno ispekao na žaru grnčarske peći stihova, oblikujući vizualno prostor, dajući semiotičke odrednice okvira u kojemu se najbolje snalazi, u kojemu jest, ali, zar to i nije slika svijeta? Nismo li svi postali iz takvoga okrilja? Nisu li to prije nas ustvrdili mnogi na svojim iskustvima, a mi, danas, samo na svoj način govorimo o nečemu što iznenađuje? U književno-teorijskom smislu, iznenaditi nečim poznatim, najveće je umijeće literature, ali i stvaralačkoga čina uopće. Ešić nas iznenađuje onim što svi znamo i što svi razumijemo i prihvaćamo kao svoje: i moj tata je najbolji tata... On je najhrabriji, najsnažniji, on je bio i ostao arhetipski lik neustrašivoga lovca koji je na svojim snažnim plećima donosio lovinu kući. Danas tata donosi lovinu najsuvremenijih računala, a sutra izlet u svemir...

Baka i djed su toliko proživjeli toga da je začudno kako od njih s pravom očekujemo mudrost, smirenost, poruku i pouku za učinjeno djelo, obranu za nedopuštenost kojoj su djeca vična. Baka oduvijek pravi najbolju zimmnicu, a djed zna čuvati tajne... U takvim

4 **Astrid Anna Emilia** rođ. **Ericsson** (Vimmerby, 14. studenog 1907. - Stockholm, 28. siječnja 2002.), švedska književnica za djecu. Djela su joj prevedena na gotovo osamdeset jezika, objavljena u više od sto zemalja što je nedvojbeno svrstava među najpopularnije pisce književnosti za djecu. Godine 1944. je knjigom *Britt-Marie lättar sitt hjärta* (Britt-Marie otvara svoje srce) osvojila drugo mjesto na natjecanju što ga je raspisala nakladnička kuća Rabén & Sjögren. Sljedeće je godine pobijedila romanom *Pippi Duga Čarapa* (*Pippi Långstrump*) kojeg je preradila nakon što su ga odbili u izdavačkoj kući *Bonniers förlag*. Dobitnica je i mnogih nagrada za književnost, između ostaloga i Nagrade Hansa Christiana Andersena 1958., najprestižnije nagrade za književnost za djecu i mlade. Nakon njene smrti 2002. Švedska je vlada osnovala književnu nagradu njoj u sjećanje, koja nosi njeno ime. Iznosom od 5 mil. švedskih kruna to je najveća nagrada za književnost za djecu.

okvirima, u dobrim odnosima s bakom i djedom, s unukom, iznjedre se dragi trenutci nježnosti i razumijevanja koje traje...

Nije svima darovano da imaju ujaka, ali ako jest, onda je on nezaobilazan stožer oko kojega se vrte mladi. On je uzor, njemu se može pokazati sve. On je između dobrohotnoga stranca i dragoga gosta, između rođaka i prijatelja, ali uvijek drag i dobrodošao: „Ujak se šara svakakvom bojom, / jer on je kao klovn ili šeret, / ujak se crta s velikim osmijehom / kojim ti s duše skida teret.“ (Kako se crta ujak). Na vrcav, dopadljiv način, pjesnik progovara i o stricu, povlači paralelu dvojice bližih rođaka, ujaka i strica, te zaključuje: „Potpuno je isti vic, / ako moraš biti – stric!...“ (Što sve ujak mora znati).

Veoma važna su zanimanja obiteljskih zajednica i pojedinaca u njima. Zidar je u ovom slučaju, brat. Dakle, sve one karakteristike koje sobom nosi to zanimanje, pjesnik veoma dobro poznaje, ali im daje i viši smisao. On crta zidara pod „samim suncem“, stavlja mu u uporabu alat, tako da i tu nailazimo na didaktičke poučke kojih se autor drži kroz cijelu lepezu likova koje opisuje, o kojima pjeva ili o njima prozno piše, uspooredno, kako bi zaokružio svaku cjelinu ponaosob, te tako učinio zaokružena djela nesvakidašnjeg obiteljskog kruga, svog kruga darovanog nama, u kojemu se prepoznajemo i koji odobravamo.

Dom je oduvijek okupljalište. Dom je i više od toga. Dom je sigurnost i toplina. U domu stanuju najdraži ljudi, moji i tvoji. Dom je uvijek vezan za kuću. Kuća ima okućnicu, prvo dječje igralište. To je prvi izlazak u samostalan svijet prvih koraka. Tu su prvi padovi u prva ustajanja. Tu su najtoplije prostorije i najtoplije riječi. U njoj je život i opomena na potrebu života. Kuća ne smije biti hladna: „Na krovu uvijek nacrtaj dimnjak / i dim kako se iz njega mota, / tako će svako ko vidi sliku / znati da u njoj ima života.“ (Kako se crta kuća).

U kući se dešavaju mnoge igre, jer sve što je kod ovog pjesnika podređeno je igri, odrastanju i učenju kroz igru. Tako i prometalo nije samo tramvaj, tramvaj je kulisa scenskog prikaz u kojemu najsnažniji uspijeva prenijeti slabije do cilja. Naravno, taj motiv možemo pronaći u svim značajnijim djelima svjetske književnosti sposobnim da se ukaže na vrijednost zajedništva. Taj važan segment daje potporu prijateljstvu, a poznato je kako se obitelj formira vezama naslijeđa i rođenjem, a prijatelj stječe radom i povjerenjem. Za ovu knjigu se može reći i da je knjiga koja govori o vječnom prijateljstvu i dobroti, vrijednosti takvih odnosa.

Drvetu se daju sve moguće osobine korisnosti, ali mu se daje i psihološka perspektiva iz koje izranjaju vrijednosti koje čovjek prepoznaje i koristi za svoje potrebe. Prirodna ljepota drveta je i funkcionalna: služi kao „kišobran, vjetrobran, suncobran,“ ali i kao slatka i neodoljiva hrana ako je voćka u pitanju. Čovjek se toliko veže za drvo da mu ono postaje poput prijatelja, poput živoga govora iz kojega saznaje tajne putokaze kroz život. Pjesnik ga crta: „Drvo se crta s ogromnom krošnjom / u kojoj ptice svijaju gnijezda, / drvo se crta kao gorostas / koji ima krunu od zvijezda.“ (Kako se crta drvo).

Bez svjetlosti sunca ne bi bilo života na zemlji. Oko sunca se okreću planeti, pa i Zemlja je tu. Spoznaja o vrijednosti sunca je tolika da kažemo nekoga koga jako volimo: „Sunce moje.“ (58./59. str.). Tu je i sanjivi Zemljin satelit, Mjesec, ali i mjesečina, taj neodoljivi zlatni sjaj za vedrih ljetnih noći: „Mjesec se crta ko krilo ptice - / blijedim

bojama, tiho i meko, / mjesec se crta ko drago lice / koje je s nama, al' je daleko.“ (Kako se crta mjesec).

Poznati prirodni fenomeni, rado viđeni, kao što je duga zbog spektra boja koju proizvodi svjetlost, nije izvan interesa pjesnika, ali ne samo zbog toga, nego i zbog vjerovanja u promjene koje izaziva prolazak ispod duge. Taj mit o dugi služi autoru za poruku svijetu: „Dugu nacrtaj kad ti je teško, / kad te i zadnji dah sreće mine, / tada je nacrtaj da se sjetiš / da još na svijetu ima vedrine.“ (Kako se crta duga). Gotovo istu, univerzalnu poruku prepoznatljive matrice poučka pronalazimo i u pjesmama: *Kako se crta ptica*, *Kako se crta leptir*, *Kako se crta pčela*, *Kako se crta tajna...*, kao i sva simpatična djela, razigrana i protočna, osmišljena s didaktičkim, životnim poučkom, ono je što ovo pjesništvo tematski čini bliskim ne samo djeci, iako su u prvom redu djeci namijenjena, nego i populaciji svih uzrasta.

Filozofija života

Ideja svih ovih djela je u želji za smislom života u drukčijem, ljepšem, veselijem okruženju, premošćivanju teškoća koje su, također, sastavni dio života. Kroz igru, taj najvažniji dio čovjekovoga odrastanja, iskustva, trajnih usvojenosti i opredjeljenja za cijeli život; igra je važna, nezaobilazna. Kroz igru se uči, kroz igru se oplemenjuju motorička i misaona djelovanja, kroz igru pronalazimo svoje mjesto u društvu i u sebi. Takva filozofija života daje Ešićevim pjesmama, i ne samo pjesmama, uljudbu rijetko poznatu u književnosti za djecu, jer je u prvom redu tematski prepoznatljiva a idejno oplemenjena kreativnim djelovanjem svih emocionalnih mogućnosti inteligencije djeteta. Takav skup kinezioloških procesa usustavljuje misao u iskustven postupak koji se iznova i iznova ponavlja po uspješnoj matrici. Ta i takva matrica je dala igri mudrost, dimenziju ozbiljnosti koju igra nosi u svom natjecateljskom duhu i rezultatima koji proizlaze iz natjecateljskoga slijeda. Na takvoj osnovi izgrađene su pjesme i priče, ali i na spoznajama kroz stručnost koja je donijela dah bajke, mita, teorijskih znanja o književnosti odakle se uzimaju supstance bliske izrazu koji autor njeguje. Zaista, djeci treba ljepota igre i druženja s prirodnim promjenama koje ih uče određenom ponašanju. Mijenjajući sebe kroz odrastanje i iskustva igre, čovjek mijenja i svijet oko sebe. Utjecaj je vidljiv u psihološkim i filozofskim značajkama. Kao prvo, veseo čovjek je dobro društvo, rado prihvaćen i rado viđen; dok se od isto takvoga lakše uči, lakše pamte korisni postupci rada ili savjeta. Manzoni⁵ je zapisao: „Bolje je veselo čudovište od dosadnog sentimentalca.“ Iz ovakve definicije politike proizlaze sva idejna rješenja Ešićevih djela. On žarko želi reći svijetu o vrijednostima koje postoje, a to što čini putom koji je najbliži djeci, samo je njegovo opredjeljenje u najbližoj mu mogućnosti komunikacije. Smisao sreće je u igri i ostvarivanja pozitivnosti, kako duhovne tako i materijalne kroz zadovoljstvo, kao u pjesmi:

5 **Alessandro Manzoni** (Milano, 7. marta 1785. - Milano, 22. maja 1873.) bio je italijanski pisac. Započeo je kao neoklasicist i pjesnik jakobinskih ideala. Na njega i njegov književni razvoj bitno je utjecao boravak u Parizu. Roman „Zaručnici“ je reprezentativan talijanski povijesni roman u kojemu je sadržano historijsko iskustvo talijanskog naroda. Objavio je: *Svete himne*, *Peti maj*, *Mart 1821.*, *Fermo* i *Lucija*, *Trijumf slobode*.

Kako se crta igra

Tu nema pravila i tu ne važe
znanja koja smo ranije stekli,
važno je samo da nam je draže
da smo od zbilje malo utekli.

Možeš žvrljati, možeš mazati,
vezati rep za uši tigru...
Šta god ispadne, možemo kazati:
Mi smo, u stvari, crtali igru.

Izravno obraćanje čitatelju ulijeva povjerenje, ohrabruje i daje pravo određenoga ponašanja, prilagodbe i opravdanosti koju sobom nosi poruka onoga koji istančano u stilskom i umjetničkom govoru prenosi određenu poruku kako bi bila usvojena i u potpunosti zaživjela. Ovdje možemo zaključiti briljantnom mišlju Seneke: *Descendo discimus*⁶.

Stilska i jezična bliskost

Stil i jezik ovoga djela (*Kako se crta sunce*) bliski su najmlađoj populaciji za koju su prvenstveno namijenjeni, a sigurno je kako će i starije povući arhetipski zov antropoloških značajki koje sobom nosi ovo djelo. Protočno, stilski uobličeno i prilagođeno određenom ritmu, jezično jasno od početka do kraja, osuvremenjeno onoliko koliko treba u normi jezičnog standarda, djelo zavređuje svaku pohvalu, pa i izbirljive savjesti kritike. Pridodamo li k tome konkretne, umjetnički vješto urađene ilustracije Toše Borkovića, dolazimo do djela čijoj umjetničkoj i estetskoj ljepoti možemo zapljeskati.

Ešičev stil je prepoznatljiv još u najranijim djelima, dakle, on ima svoj put izgrađen, što je najteže u književnom djelovanju. Naći i biti prepoznatljiv na tom putu, san je svakoga književnika. To je njegova iskaznica s likom i svim pojedinostima koji ga čine cjelovitim umjetničkim dojmom i opredjeljenjem na koji se sa sigurnošću oslanjamo pri kritičkim traženjima ljepote, ili, prepoznavamo komparativne primjese kojih svaki umjetnik nosi u sebi. Ne sličiti nikome, znači biti ništa. Ovdje se mora povući paralela između književnika i njegova djela, a u ovom djelu je ona toliko čvrsta da se i ne može govoriti niti o čemu drugom nego o sprezi jedinstva, o jednini umjetničkoga čina od rađanja ideje do otiska na papiru. Tako se pronosi duh zajedništva, duh ljepote i dah neprolaznosti one emocionalne energije koju ne vidimo, ali znamo kako putuje i dolazi do receptora koji prepoznaju njezinu valjanost.

Na sve je utjecao toponim ijekavice, zemljopisne, pa i antropološke odrednice koje je autor usvojio, dao mogućnost da se prikažu upravo onakvima kakve jesu kroz kreativan, stvaralački rad zadivljujućeg senzibiliteta. Klasična forma ispisa ne umanjuje vrijednost pjesama pisanih opkoračenjem u rimi drugog i četvrtog sloka (šeret – teret, lijep – rep, / bluzom – suzom, bistrije – mistrije) ili prvi - treći, drugi – četvrti, kada je poznato kako to nije ustaljena pjesnička prepoznatljivost ritma, što je vidljivo u dužim pjesmama ovoga djela.

6 "Poučavajući druge, učimo i sami."

Semiotika upućuje na prozne dijelove, koji su ne samo uvod u pjesme, ne samo pojašnjenje, nego dobar nadomjestak za okvir teme. Sama ideja da se stilski zaokruži određena cjelina, lucidan su i iskustveni napor autora kako bi ideju što sažetije, ali i što bliže, primaknuo čitatelju sladokuscu.

Zaključak

Jasno je kako književnik Šimo Ešić pred čitatelja donosi otrežnjenje od poremećenih odnosa čovjeka spram brata mu čovjeka, spram djeteta i prava na igru, spram osnovne temeljnice koja obitelj jest. Nadgradnja je njegov vječiti izazov i način da se dokaže i pokaže kao onaj koji traži svjetlo, kao onaj koji crta sunce, kao *Mali princ* književnosti za djecu, u čemu potpuno uspijeva. Nezadovoljan prvim, on preuređuje neke prepoznate pjesme, daje im svježinu, umiva ih i brusi do blještavila, a onda ostavlja čitatelju da ga zadive, da izazovu u njemu uzbuđenja i želju za promjenama, promjenama koje su bazne umreženosti tolerancije, razumijevanja i sretnog djetinjstva. U djetinjstvu je obitelj sunce i zato ga prenosi na mogućnost djece da sami izraze svoju kreativnu sposobnost, sami oslikaju određene površine u knjizi, darovane samo njima. Radeći, usvajaju dio plemenitih poruka koje im daruje autor, izgrađuju sebe, stječu nova iskustva: CRTAJU SUNCE ZA SEBE. A to je najveća vrijednost ovog blistavog djela.

Knin, 21. travnja 2010.

Reducirana kroničarska vizura

Anto Zirdum, *Carski rez*, Fondacija fra Grgo Martić, Kreševo 2010.

Sredinom devetnaestog stoljeća, dok su se lijekovima biljnog ili životinjskog porijekla liječile učestale čak i epidemije, franjevci, koji završavaju filozofsko - teološke studije u Austriji i Italiji, proučavajući medicinske knjige, praktično su jedini školovani domaći liječnici za obavljanje medicinske prakse u Bosni i Hercegovini. Oslanjajući se mahom na svoje *likaruše*, knjige recepata iz kojih su propisivali sredstva za liječenje, čak i protiv volje Svete Stolice, fratri pomažu svom stanovništvu bez novčane naknade. Treba znati da u to doba nema bolnica u ovim krajevima i da je prva civilna bolnica osnovana u Sarajevu 1866. god. s 30 bolesničkih kreveta, godinu nakon smrti junaka romana *Carski rez* fra Mije Sučića.

Nakon što je fra Mijo, rođen 1820 god., završio filozofsko-teološke studije u Veneciji, te studij kirurgije na Medicinskom fakultetu u Padovi 1850. god, sam je tražio da se vrati u Bosnu. U ovim krajevima će on, s instrumentima za kirurške intervencije u torbi i sa štapom, pješke obilaziti sela i gradove. Sam je pripremljao lijekove prije putovanja od biljaka koje je brao po planinama i svoju praksu obavljao bez novčane naknade.

Historijska je činjenica i da je fra Mijo 1860. god u Padovi liječio jednu plemkinju od teške bolesti, i ona je iz zahvalnosti darovala kip Bogorodice koji i danas postoji u samostanu Gorica u Livnu. Tom prilikom ostaje četiri godine u Padovi i vraća se 1864. da i dalje služi Bogu i narodu.

Početak 1865. god u zimsko doba, na molbu age iz Šuice, fra Mijo odlazi pomoći njegovoj ženi pri zastalom porođaju. Sati hoda na povratku po hladnoj snjegovitoj zimi izazvat će upalu pluća i njegovu preranu smrt 1865. god.

U narodu živi priča da je tom prilikom obavljen porod operativno, tj. carskim rezom. Teško je povjerovati da su i majka i dijete ostali živi u operaciji u kućnim uvjetima.

Iako je bog medicine Asklepije sin Apolona, po legendi, u 12. st. p.n.e. izvadio dijete iz materice žene, postoji podatak da je npr. prvi carski rez u Švicarskoj obavljen 1500. god. od strane Jakoba Nufera, u Njemačkoj 1610. i da su redovno majke umirale od sepse ili iskrvarenja. U Parizu su svi carski rezovi od 1787. do 1876. završavani smrću majke i tek nakon toga, uvođenjem nove tehnike, postaje uspješna metoda.

No, autoru je bio dovoljan ovaj trenutak narodnog kazivanja da ga uvede u roman-siranu bigrafiju prvog školovanog kirurga u Bosni i Hercegovini, i tako na simboličan

način iskaže svoju misao vodilju: da plemenitost, požrtvovanost i humanizam doktora i dobrog čovjeka pobjeđuju mnoga zla koja se odvajkada valjaju i u utkivaju u ljude u ovim krajevima. No, ova je poruka univerzalna, kao što je i zlo u čovjeku.

Na grobu fra Mije Sučića stoji natpis „Žrtva ljubavi krstjanske“. On je junak koji će, slijedeći načela svog humanog poziva i ljubavi prema čovjeku, platiti glavom. Plemenito i hrabro djelo ozari dušu onih koji vjeruju u zajednički život, međusobno poštovanje, pomaganje i dobročinstvo uopće, posebno tamo gdje se različitosti prečesto koriste za zle namjere, stradanja, ratove i besmisleno umiranje. U tom kontekstu fratar, požrtvovan i školovani doktor, nošen željom da pomogne u nevolji, ne osvrćući se na opasnosti koje mu pritom prijete, postaje univerzalni simbol čovjekoljublja. Fra Mijo se, u dramatičnom trenutku borbe doktora za dva života, majku i nerođeno dijete, unatoč opasnosti da bude obješen od „njihovih“ i osuđen i izbačen od „svojih“, hrabrošću koja je teško dokučiva i u današnje vrijeme, odlučuje za carski rez. Na taj način, kao doktor, postaje simbol liječničke borbe za život.

Ono što ovaj roman čini dodatno zanimljivim i neobičnim jesu još dvije veoma posebne činjenice: opisivanje mladalačkog nesmotrenog „političkog“ angažmana i suptilnog djelovanja u zrelim godinama, i tanka, jedva ocrтана, lelujavo naslućena strast između žene, koju bolest čini nepoželjnom udavačom, i muškarca, kojemu zavjet priječi uzvratiti ljubav.

Fra Mijo čita nepoželjnu literaturu koju profesori ne preporučuju studentima „Nova de universalis Philosophia“ autora Franciscusa Petriciscusa i prisustvuje skupu protiv austrijske čizme u Padovi, zbog čega će se naći na listi nepoželjnih. U arhivima franjevačkim postoji pismo o tomu kako su ga htjeli izbaciti sa studija i prava je šteta što je autor ovog ne baš običnoga romana olako prešao preko te činjenice, o teškoćama s kojima su se bosanski klerici suočavali u svome školovanju. Te činjenice ovaj lik obogaćuju svjetovnim osobinama, pa fra Mijo postaje dodatno neobičan Božji čovjek.

Uvijek je čitatelju zanimljiv odnos vjerske osobe u odori prema ženi. Autor npr. kaže: „Muškarcu koji može ženu utješiti, već je otvoren put do njezina srca“ ili „Bilo je neke čežnje, a najviše od svega molbe da se vrati“. Nesvakidašnje je za čitatelja i uzbudljivo kada se u franjevcu, koji „nikad takvo što nije osjetio u svome tijelu i svojoj duši“ prilikom šetnje klizavom kaldrmom Padove i oslanjanjem barunice, izbije vatra iz očiju i u njemu se uzburka nešto kada osjeti njezin miris.

Život glavnog junaka proteže kroz više zaokruženih priča, od mladalačkog doba u samostanu Fojnica, preko doba studija u Veneciji i Padovi, do obavljanja medicinske prakse u našim krajevima. Kroz ovaj, dosta reducirani romansirani životopis, kroničarsku vizuru (po kojoj donekle podsjeća na Andrića) i priče koje se ponekad doimaju nedovoljno povezane u jednu cjelinu, kao što smo navikli u klasičnoj formi romana, autor daje dosta povijesnih podataka koji olakšavaju sagledavanje komplicirane situacije i ozračja toga doba, ostavljajući čitatelju dovoljno prostora da sam domišlja, dočarava i zaokružuje svoj vlastiti doživljaj.

Također je iznesen i univerzalni stav o mudrosti obazrivog odnosa uopće, potrebe brige za narod i kritika fundamentalizma Katoličke crkve, koju slijede učenici sv. Franje Asiškog, kroz riječi: „Umjesto da prosvječuje narod i izvlači ga iz bijede, oni su svu svoju energiju dali na to tko će uzeti više privilegija u svojoj vlasti.“

Nepretenciozno se u romanu podvlači da „Nema teže bolesti od vlasti“, a „Znanje i zdravlje idu pod ruku“, te izražava i stav prema ratovima: „Nema sreće narod kojemu

vlast preuzmu generali“ i „ Obješenom čovjeku svejedno je tko mu je zavrnuo vrat, ali ipak je grozna pomisao da bi te objesili tvoji najbliži suradnici.“

Roman Carski rez našeo je dosta tema: razotkrio dijelove prebogatog nasljeđa franjevacu, dotakao dijelove jednog povijesnog trenutka, razbio stereotip o franjevačkom redovniku, donio niz manje poznatih činjenica iz medicinske historije i još dosta toga. U ovom romanu Zirdum je manifestirao jedan redukcionalistički pristup, izveo poprilično opasan eksperiment u načinu građenja romanesknog tkiva, (opasnost da ga ne prihvate pasionirani čitači), ali sama činjenica da je meritoran žiri *književne nagrade fra Grgo Martić* ovoj knjizi dodijelio nagradu za djelo inspirirano likom fra Grga Martića i Bosne srebrene, ukazuju da nije zastranio, nego ostao na kursu poštivanja suvremenog čitatelja kojemu ne treba objašnjavati ono što mu je jasno. Prepoznao je to i, potpuno neovisan, žiri zaklade Terra Tolisa kada je ovom romanu dodijelio prvu nagradu za književno djelo imenovanu po još jednom znamenitom franjevcu Bosne srebrene, graditelju, prosvjetitelju i piscu fra Martinu Nediću Tolišaninu. Moglo bi se jednostavno reći: U tako malo, mnogo dobrog je stalo!

Ljiljana TADIĆ

U ime generacije revolucionarnih epopeja

Godinama poslije, Vahid Klopić, JU Javna biblioteka „Alija Isaković“ Gradačac, 2007.

Priča kao monoprozna cjelina ima svoju strukturalnu homogenost, a po svojoj fabulativnoj dijagonalni psihoempirijsku utemeljenost koja sadrži nukleus iz kojeg je potekla i prije nego je njena prva rečenica napisana. Priča ima i svoj tijek i poslije završetka „crnog na bijelom“. *Godinama poslije* su priče iz života malog čovjeka na vjetrometini, na kojoj se svi snalaze i opstaju bez puno utemeljenih oslonaca. U neke od priča unesen je pripovjedačev lirski dah, sintaktičko-gramatička nedovršenost, ali su rečenice ipak semantički potpune, misli presađene u kratkoću rečenice, u optužbi i jadu koji *prozni stih* (kurziv Lj.T.) veoma dobro izdržava. Autorski pripovjedač uvijek pažljivo motri, uočavajući detalj, skicu, veliki plan, scenu, njemu ništa ne promiče, pa tako neke priče nemaju linearni pripovjedni ton, već se taj pretače u pripovjedačevu misao ili asocijativni monolog koji slični zaključku, relativno konačnoj misli. Tako se priča lomi na dvije granice predočavanja: fabulativnu i pripovjedačevu, a sve je rečeno što je tematski vidokrug nastojao obuhvatiti. Dovede Klopić pred kulminacijsku buru percipijenta, a potom sve stiša samo jednom rečenicom. Možda uzdahom. Sudbine malih, autoru dragih ljudi, ovdje su pronašle svoj zapis; trajne, ukoričene, kao dostojanstven usmeni epitaf. Ali emotivna raspoloženja donose orbitu subjektivnosti koja ne umanjuje estetizaciju prozne jezgrovitosti. Tako pripovjedač govori na sjetan način u ime *cijele generacije dječaka socijalizma, prevarenih sletovima, revolucionarnim epopejama* – čitav lom generacije koja je *prešla iz sistema u sistem*. Ona ide u zadnje redove tribina kako joj ne bi bilo oteto ono što pamti. Priča o boli za trenutak prešućenoj kako bi poštedjela jedino biće koje je još ostalo da voli, utjecaj motiva majke pred kojim se uvijek zašuti.

*Nedaleko je stajao mladić, skoro dječak, bez
noge, na štakama i s povezanim desnim okom.*

Priđe mu.

Pa rekli su...

Ništa nije rekao.

Zagrli ga,

*Nije plakala. Gledala je preko njegovog
ramena na dugačak peron.
Na trenutak, umjesto stanice vidje njivu
Pirićku i u kraju mater što im maše
iskeranom šamijom.
(Dortmund)*

Priča *Okvir* ima posebnu narativnu-stilsku arhitektoniku: iz perspektive okvira za fotografiju uramljena je austrougarska glava, okvir je zapravo metonimija za smjene vlasti i njihove metode upravljanja.

Dio sam inventara balkanske prolaznosti.

Završava u paučini, zaboravljen, žaleći:

*...molim vas, pod moje razbijeno staklo stavite djecu i osmijehe njihove, narod ovaj
napaćeni, pjesmu onu tužnu o dva Morića i potok bosanski i djevojku jedru i rumenu.
(Okvir)*

Refleks *nekada* i refleks *godinama poslije* oslikavaju vremenski distanciranu prosudbu pripovjedačevu kao protagoniste koji svjedoči o stvarnim likovima. Njihove sudbine, koraci nakon, što se dogodilo s pričom kao naracijom i s pričom kao književnom vrstom. Zbirka je i s formalne strane zanimljiva, konceptualna bez imalo verbalno nefunkcionalnog rasula, ispričana bez žurbe, bez grča u sukobu s vremenom, ali s teškom temom, pa otuda ovoliko pauza u rečenicama, razdvojeni redovi.

*Znam da sve sreće i tuge koje smo proživjeli ostaju u nekim stihovima ili djelićima
stotinu puta ispričanih priča.*

Trenutak mu je poslužio da uvidi koliko su vrijeme i budućnost neizvjesni, nekad skoro i beznadni. Pripovjedač na svoju generaciju gleda sa stajališta *sada*, s margine koja samo bilježi a bilješke ne vide svoj refleks povratne obavijesti.

Sjećanje na uništeni dom, vatra u pozajmljenoj peći, mlijeko u prahu i oči sina! On se teško snalazi u ratnim i poslijeratnim okolnostima, uz muku prikupljajući uspomene, ali ne toliko naivno da bi zanemario denotativnost svoje uloge.

Sjećanje kao papir i sjećanje kao vjetar, stalni posjetitelj noći i dana. Slobodi u prizvuku okrnjene radosti nisu potrebni ratovi! I mir može dokrajčiti!

Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ

Čitko i pitko

**Grgo Mikulić: REGIJA HERCEGOVINA (Turistički vodič)
(Gral-Široki Brijeg, Gral – Zagreb; Š. Brijeg-Zagreb, 2008.)**

Tri stotine četrdeset četiri stranice, čak šest stotina četrdeset pet fotografija, osamnaest zemljovida, kratka je “osobna iskaznica” na tvrdo ukoričenoj naslovnici turističkog vodiča Regija Hercegovina, koji autorski potpisuje poznati turistički djelatnik Grgo Mikulić.

Ovakav sveobuhvatan vodič kroz jedno područje, ovdje konkretno, kao što mu samo ime kaže – Regiju Hercegovinu, na prvi pogled djeluje kao monografija manjega formata, pa i sadržajno se ne bi mogao posramiti toga epiteta.

Luksuzne korice (tvrđi uvez), pomno odabrane fotografije, kvalitetan papir i mnoštvo informacija koje izviru, zapravo, iz svake rečenice (po mome osobnom sudu, čitko i pitko, dopadljivo, jednostavno, bez opterećujućih pojedinosti), putniku koji se zatekne ili zaputi u naše krajeve služiti će kao odličan kompas kretanja koji će ga, prema želji i onome u vodiču zapisanom, odvesti do željenih destinacija. Nakon proslova u kojemu autor predstavlja Hercegovinu kao turističku regiju, dolazi kratak povijesni pregled, potom uvodnik u zemljopisni položaj Hercegovine. Redaju se hercegovački gradovi i mjesta, zapravo – njihove osobne iskaznice – od A do Ž, sve upakirano u privlačan foto-album koji turista željnog otkrivanja nečega novog, usmjerava na znamenitosti, ostatke povijesne i kulturne baštine, prošlost i sadašnjost.

Potom nas Mikulić, u maniri pravoga turističkog djelatnika, provodi kroz Park prirode Blidinje, pa Prenj, potom i Hutovo blato; nagna nas zaviriti u unutrašnjost špilje Vjetrenice, pa prošetati ili posjetiti hercegovačke muzeje, galerije, mostove, mlinice, samostane, manastire, džamije... Slijede poglavlja o narodnim običajima, gastronomskoj ponudi te svim vrstama turizma: hodočasničkom i vjerskom, izletničkom, ljetno-kupališnom, zimsko-športskom, avanturističkom, kulturnom, seoskom turizmu, a tu su i zanimljivi zapisi, naravno – potkrijepljeni fotografijama, o ribolovu, Vinskoj cesti Hercegovine, manifestacijama. Dakle, vodič donosi kalendar manifestacija, ali i mnoštvo korisnih i servisnih informacija koje će turistu/putniku pomoći, primjerice, da zna koga nazvati ako je u nevolji, što ponijeti od dokumenata ako u avanturu kreće automobilom, koja je dopuštena brzina kretanja vozila, a pri ruci su mu i telefonski brojevi hotela, motela, odmorišta ako, nenadano, mora negdje prenoćiti.

Dakle, turistički vodič Regija Hercegovina izvrstan je suvenir za one koji s putovanja doma žele donijeti konkretnu lijepu uspomenu, kao podsjetnik na ljepote i zanimljivosti

mjesta koje je posjetio. Ujedno je ovaj vodič, zapravo mala monografija, prikladan dar za vašega dragoga gosta kojega želite upoznati s bogatstvom našega kraja, prirodnim bogatstvima i kulturno-povijesnim znamenitostima i ostacima baštine kojima Hercegovina obiluje.

Josip MUSELIMOVIĆ

Dnevnik Mostarskog proljeća- Dana Matice hrvatske 2010.

Predsjednik Matice hrvatske Mostar odvjetnik Josip Muselimović u Večernjem listu, glavnom medijskom pokrovitelju Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske, iz tjedna u tjedan, svakoga ponedjeljka, pisao je kolumnu, kroniku zbivanja o svemu onome što se događalo na, a posebice iza pozornice. Donosimo te kolumne kao poseban dnevnik, vrijedan zapis o velikim događajima i velikim umjetnicima koji su nastupili na ovome festivalu, zahvaljujući kojemu je Mostar postao središte kulturne Europe, ali i svijeta.

USUSRET XII. PROLJEĆU: Prepustimo grad muzama umjetnosti

Još nekoliko dana dijeli nas od trenutka kada će se, pred Hrvatskim domom hercega Stjepana Kosače, zavijoriti festivalske zastave. Naravno, ponosni smo na činjenicu da će se, među državnim stjegovima, naći i onaj Saveza europskih festivala, čiji smo, inače, punopravni član. Raduje nas činjenica da će otvorenju biti nazočan i predsjednik toga Saveza gosp. Darko Brlek.

Ponosni smo i na činjenicu jednoglasnog prijema i uvrštenja našega festivala, našega grada na zemljovid velikih, najvećih kulturnih metropola svijeta.

Raduje nas i činjenica da će činu otvorenja prisustvovati naši visoki pokrovitelji, pokrovitelji, mnogi drugi društveni i javni djelatnici.

Radujemo se početku još jednoga Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske. Bit će to dani u kojima ćemo naš grad, našu zemlju i njeno okruženje prepustiti piscima i pjesnicima, glazbenicima, dramskim i likovnim umjetnicima, onima koji navješćuju bolji i uljudniji život.

Vrijeme u kojemu se održava naša manifestacija opterećeno je brojnim problemima i nesporazumima. Prije svega, sveprisutnom recesijom i gospodarskim nevoljama.

Upravo stoga dugujemo posebnu zahvalnost onima koji su prepoznali naša nastojanja i podržali rad svoje Matice. Bez njihove potpore ne bi bilo ovako velike i značajne kulturne manifestacije.

I uz sve, ne razumijemo neke uspješne sustave koji su se „sakrili“ iza razvikane recesije i uskratili nam pomoć. Unatoč činjenici što su svjesni da su, u godinama u kojima su to činili, dobivali puno više od onoga što su dali.

No, Matica neće odustati! Neprilike su njen stoljetni suputnik.

Na samome početku dočekat će vas već tradicionalni koncert „Sarajevo na Mostarskom proljeću“. Ovaj koncert održat će se pod pokroviteljstvom gradonačelnika Sarajeva dr. Alije Behmena. I uz brige kormilarenja našim glavnim gradom, ovaj stasiti Mostarac ne zaboravlja ni svoj rodni grad.

Na ovaj način, i na najbolji način, povezujemo, po mnogo čemu, dva najznačajnija kulturna i gospodarska središta naše zemlje.

Bit će to prigoda uživati u koncertu Sarajevske filharmonije i velikana glazbene umjetnosti – Ivice Šarića, Valentine Fijačko i Zorana Todorovicha. Da biste čuli ove umjetnike, trebalo bi poći do nekih svjetskih metropola. No, evo, oni su među nama!

Očekujemo brojne ansamble i umjetnike. Na poseban način, radujemo se „reprizi“ Sarajevskih dana poezije, našemu Mostarskom književnom proljeću, kada će nas pohoditi vojska pjesnika iz cijeloga svijeta.

Bit će s nama, ovoga Proljeća, i prof. Gradimir Gojer. Inače, naš stari i stalni suradnik, koji, na poseban način, pridonosi kulturnoj afirmaciji svoga rodnoga grada.

Dakako, posebnu zahvalnost dugujemo federalnom ministru kulture i sporta gosp. Gavrilu Grahovcu i njegovom kolegi u Vladi RH mr. Boži Biškupiću.

Nadam se i da će Grad prepoznati višegodišnje napore našega producenta, aktualnoga ravnatelja Zagrebačke filharmonije mr. Miljenka Puljića. Mi u Matici potpuno smo svjesni da bez njegova predanog angažmana i ljubavi prema rodnom gradu ovakvu manifestaciju ne bi bilo moguće ni zamisliti, a pogotovo realizirati na razini perfekcionizma.

Naravno, bez ljubavi i entuzijazma članova Predsjedništva, članstva Matice hrvatske, ne bi bilo moguće ustrajati na ovome putu.

Naša radost ipak nije potpuna. Prvi put među nama nema našega višegodišnjeg umjetničkog ravnatelja maestra Vjekoslava Šuteja. Njegov prerani odlazak nadomjestit će naši prijatelji, članovi Festivalškoga vijeća – dr. Ivica Prlander, aktualni ravnatelj Dubrovačkih ljetnih igara, Milan Štrljčić – intendant HNK Split i ravnatelj Splitskoga ljeta, Renato Švorinić-ravnatelj HNK Zadar i Zadarskoga kazališnoga ljeta, prvak Sarajevske opere Ivica Šarić, pomoćnici ministara kulture u Vladi Federacije BiH i RH gđa Angela Petrović i prof. Srećko Šestan.

Svima najdublja zahvalnost i poštovanje.

Pridružite se Mostarskom proljeću! Pridružite se svojoj Matici!

Do idućega ponedjeljka srdačno,

Vaš Josip Muselimić

TJEDAN PRVI: Festivalne zastave podignute, idemo dalje....

Ponedjeljak je, 12. travnja. Zajedno s dr. Slavkom Musom putujem u Zagreb. Na susret s predsjednikom dr. Josipovićem. Ugođaj putovanja i vjeru u uspjeh posjeta nije moglo pokvariti loše vrijeme, kiša i usputna magla...

Od porte do predsjedničkih dvora, uredno poredano raslinje. Potpuni mir koji samo povremeno narušava pjesma veselih paunova.

U pretprijemnoj dvorani isti raspored (koje li slučajnosti!), kakav je bio i godinu dana ranije kada sam iz ruku Ivinovog prethodnika gosp. Stjepana Mesića primao najveće državno odličje – Red Danice hrvatske, s likom Marka Marulića.

Dok sam s dr. Musom razgovarao o predstojećem susretu, ponovno mi oko „zape-lo“ za veliko umjetničko platno na kojem su poredani stari hrvatski dvorci, a iznad toga legenda:

Krsto Hegedušić, za vilu maršala Tita, 1966. godina.

U Uredu, kod Predsjednika, iznenađeni smo toplinom prijema, informiranošću o našoj kulturnoj manifestaciji, apsolutnoj potpori.

Ugodan susret, ugodan razgovor i dogovor oko Predsjednikova dolaska, u ulozi Visokog pokrovitelja.

U opuštajućem ugodnom ozračju, razgovor se protegnuo neobično dugo za ovakve prigode.

U povratku – žurba. Tek 48 sati dijeli nas od otvorenja Mostarskog proljeća.

Velika manifestacija – velike obveze.

U Uredu Matice gđa Misijana ravna poletnom ekipom suradnika: odgovara na brojne telefonske pozive, piše tekstove, najave, radi spotove, priprema otvorenje, prevodi, lektorira... Dosadašnje poslove naše Matice preuzele su Vanja i studentica Nina. I sve ide po planu i programu. I naš Igor – posebna priča... Prepoznale ga Dubrovačke ljetne igre, Zadarsko kazališno ljeto, Varaždinske barokne večeri. I – svugdje ga traže, nude sve – i stan i posao. Njemu se – ne da. Vjeruje da bi i u rodnom gradu mogao skrasiti svoju obitelj i biti uz bolesnu majku. Ako, pod teretom svakodnevice, u jednom času popusti u svom „mostaroljublju“ i ode put Dubrovnika, Zadra ili Varaždina, u HNK Mostar, ali u Matici, ostat će velika praznina.

S pravom je, prije stotinu godina, pisao naš neponovljivi učitelj fra Didak:

- Zar ćete, igdje na svijetu, naći bistrijeg i radinijeg naroda nego što je naš hercegovački...

A onda se ponovno pitamo: Zar je moguće da ovakvi mladi ljudi ne mogu naći posao u svome gradu i u svojoj zemlji?!

I, konačno, sve je spremno.

Pred Kosačom mnoštvo svijeta. Skupina europskih prvakinja, naših mažoretkinja, navješćuje dolazak članova Predsjedništva BiH i posebno, jer je to prvi put, dr. Ive Josipovića, predsjednika RH.

Kada se predsjedničko vozilo zaustavilo, među svijetom zavladalo oduševljenje. Ponesen toplinom dočeka, u jednom času, predsjednik se „izgubio“, pozdravljajući na sve strane.

Poredale se himne. Poredali predsjednici, ministri, veleposlanici, konzuli, gradonačelnici, župani...

- Ispod svodova ovog prelijepog zdanja, ponovno i po dvanaesti put, navješćujemo

Mostarsko proljeće, Dane Matice hrvatske i vrijeme u kojemu ćemo naš grad, našu zemlju i okruženje prepustiti piscima i pjesnicima, dramskim, glazbenim i likovnim umjetnicima, onima s kojima ćemo zajedno slaviti umjetnost i ljepotu života u miru – govorim.

Slijede obraćanja gosp. Željka Komšića i dr. Ive Josipovića.

- Vlastita se kultura ne čuva izolacijom. Uspješno njegovanje i afirmacija vlastite kulture podrazumijeva i otvorenost prema drugim kulturama, poštovanje raznolikosti i kulturnu suradnju s drugim državama. Dani Matice u Mostaru, univerzalnim jezikom umjetnosti, ponovno grade ono što je nekoć predstavljalo jednu od najvećih vrijednosti Mostara – bogatstvo različitih kultura – rekao je Predsjednik.

Predsjednik EFA-e Darko Brlek donosi čestitke, čestitke, pa čestitke.

- Mi u Savezu europskih festivala silno smo počašćeni što jedna ovakva manifestacija postaje našim članom.

Konačno – svjetla pozornice. Filharmonija. Ivica Šarić, Valentina Fijačko, Zoran Todorović. Ovog potonjeg upoznao sam prošle godine na Dubrovačkim ljetnim igrama. U dobrim je odnosima s Ivom Prlenderom i našim producentom i sugrađaninom Miljenkom Puljićem. Iskreno, bez njegove pomoći, jedna ovakva manifestacija ne bi se dala ni zamisliti. Vrhunski glazbenik, izrastao u vrhunskog menadžera i rukovoditelja.

Večera u prelijepom ambijentu „Radobolje“. Naš dobri Zoran Škoro, svoj „Manchester United“, odjenuo u nova, svečana odijela. Špalir ugostiteljskih djelatnika, pozdravi s predsjednikom, samo su uvod u veliku i nezaboravnu noć. Blatina i žilavka našega Pere Buntića, domaći specijaliteti...

Tako je i Predsjednik, sa svojim suradnicima, ostao s nama do dugo u noć. Arije neponovljivih Ivice, Valentine i Zorana, vezale nas uz stolove. U prolazu je zapjevao i Jozo Pavković.

Slijedi ponoćni ispraćaj.

Veliki novi dan. Zagreb, Venecija i Berlin. Pogorelić, Bogdanović i Leskovar. Svirala je ovdje, kao čudo od djeteta, prije deset godina. I, evo je ponovno s nama....

TJEDAN DRUGI: Romanca naših dana

Samo što su se brojne zvanice razišle i svatko pošao svojim putem, pred nama se našla jedna iznimna noć. Bio je to prvi zajednički nastup Lovre Pogorelića, Monike Leskovar i Dejana Bogdanovića. Glasovir, violončelo i violina zajedno. Zajedno tri glazbena virtuozna. Svatko je došao iz svoje životne destinacije. Došli su naši stari prijatelji. Troje sveučilišnih profesora iz Zagreba, Berlina i Venecije. Željeli su prirediti glazbenu čaroliju. Prepuna dvorana u Kosači, pobožno je slušala „Genije zvuka i boja“, kako ih naziva francuska, talijanska i ina glazbena kritika.

U znak zahvalnosti za dolazak i izvrstan koncert, ručali smo u prelijepom ljetnikovcu „Radobolja“. Zahvaljujući razumijevanju i potpori obitelji Slezak vrata ljetnikovca uvijek su nam bila otvorena. Uz rijeku Radobolju, i po prekrasnim perivojima, šetali su Ivo Pogorelić, Vjekoslav Šutej, Luko Paljetak, Arsen Dedić i vojska pjesnika iz cijelog svijeta. Posebno oduševljenje iskazala je gđa Nina Pogorelić, inače veliki znalac, muzikologinja. Jučer se javila iz Pariza. Razgovara i dogovara nove glazbene događaje i izazove. Sigurno je da neće zaboraviti na Mostarsko proljeće.

Na ručak je došao i Branimir Pofuk, glazbeni kritičar prvoga reda, novinar Jutarnjeg lista. On, a tako i njegova supruga Lela, urednica na HTV-u, ostali su zatečeni ljepotom

rijeke Radobolje i arhitektonskim skladom ljetnikovca. Željeli su vidjeti i čestitati vlasniku, a jednako tako i arhitektu Tihomiru Roziću. Naše druženje nastavili smo ponoćnim susretom podno Staroga mosta, u restoranu „Šadrvan“.

U nedjelju poslijepodne Neretva je krenula uzvodno. Na Carinskom mostu, u restoranu „Del Rio“, zaustavio ju je velemaistor pisane riječi, pisac i pjesnik, novelist i esejist, gosp. Veljko Barbieri. Uz pomoć svojih „gusara“ iz „Vile Neretva“, „Pivčeve kale“ i pomoćnika restorana „Udovice“, pred pedesetak biranih gostiju, zamirisale su čari japrika i brudeta. Do dugo u noć uživali smo u čarolijama dalmatinsko-hercegovačke kuhinje. Možda ovom prigodom nije loše i kazati kako iza ovoga svestranog čovjeka stoji veliki književni i gastronomski opus. Rastali smo se i srdačno pozdravili do ponovnog susreta, na tradicionalnim Opuzenskim danima brudeta.

Dane Matice hrvatske rasplesao je suvremeni flamenco francusko-španjolskog ansambla Kika Ruiza. Andaluzija se na tren uvukla u Hercegovinu i dušu brojne publike. Bila je to vesela i vatrena noć flamenca. Bilo je veselo i u restoranu „Radobolja“. Baš po volji i našoj dr. Ljerki Ostojić! Putovala je predjelima Francuske i Španjolske, pa joj sklad zvuka i pokreta bilo lako prepoznati. I opustiti se u društvu ovih izvrsnih glazbenika.

Da sve mora biti na svom mjestu, budnim okom, iz prikrajka, nadzirao je naš Stanislav Puljić. Odnedavna s novim nadimkom i titulom – dr. Brzi, doktor komunikacijsko-kontaktiranih znanosti.

Četvrtak i petak posvetili smo domaćim snagama, našim pjesnicima i dramskim umjetnicima. Svaki susret s velikim pjesnikom Ivanom Kordićem izaziva oprez i poštovanje. Pjesnik, novinar i kritičar, posebnim je nitima vezan uz ovaj grad, za njegove ljude i njihove sudbine.

- Dobro došao, glasniče novih i boljih vremena – rekoh mu pri dolasku.

Večerali smo u restoranu „Aleksa“. Atmosfera tiha, prijateljska, puna sjete. Kao da se iščekivao susret dvojice velikih pjesnika – ovog što sjedi za našim stolom, i onog drugog – koji sjedi i bdije na nekim većim visinama i za širim stolovima. Domaćin večeri bio je moj neponovljivi suradnik, naš pjesnik i „matičar“, gosp. Miro Petrović. Prava je sreća poznavati ga i surađivati s ovakvim čovjekom. Svaka ti čast, dragi pjesniče!

Pod svodovima našega grada, u vrtlogu ovodobnih neprilika, radi i uspješno djeluje Mostarski teatar mladih. I evo ih, konačno, i u našem programu, s vrhunskim djelom svjetske literature. Vjerujem kako ćemo, svi zajedno, nadići ova tegobna vremena i družiti se na idućim Mostarskim proljećima.

Na izmaku tjedna dočekala nas je posebna radost. Pohodio nas Festival dalmatinskih klapa Omiš. Prepuna dvorana pjevala je s našim gostima, u večeri posvećenoj legendarnom Ljubi Stipišiću. Inače, klapsko pjevanje na ovim prostorima ima svoju tradiciju i svoje ishodište. Sjetih se jednog zapisa:

- Ako vas put nanese u Mostar, pa u nekim kasnim satima, iz nekog lijepog vrta, čujete klapsku pjesmu – zastanite. Zastanite, to pjeva „Hrvoje“.

Na našu sreću, pod vodstvom prof. Marije Zelenike „Hrvoje“ se ponovno raspjevao u našem gradu. Ali i klapa „Krš“ don Dragana. Tako se raspjevao i naš dopredsjednik dr. Slavko Musa, zajedno s vlasnicima restorana „Romanca“, inače domaćina ove nezaboravne večeri.

Pjesma je odjekivala i do druge strane Neretve. Kao da je u društvo dozivala prelijepe vrtove „Aluminija“, one vrtove po kojima su, minulih godina, koračali velikani duha,

umjetnosti i uma Vjekoslav Šutej, Ivo Pogorelić, Antun Vrdoljak, Arsen Dedić... Možda se zavjese recesije i kapije neprilika ponovno otvore. Otvore za Emu i Nikšu Šutej, kada nam, za nekoliko dana, dođu u goste. Bilo bi lijepo da vide vrtove i perivoje, vinske podrume, gdje je njihov slavni otac, u misiji mira i humanizma, nastojao pomoći svima nama.

Dobro došli, dragi Šuteji!

Očekuje nas novi tjedan i novi programi. O svakom pa i posljednjem detalju, brine naša Žana. I unatoč svojim obvezama i pripremama za najveći znanstveni uzlet.

Iz Moskve mi se javio Darko Brlek. Želio je čuti kako protječe festival. U Milanu je naš producent Miljenko Puljić. Još jedno priznanje i poziv na Verdijev festival. Nina je u Parizu, Darko u Moskvi, Miljenko u Milanu. Svi brinu o nama i našem Proljeću. Hvala im!

Do novoga javljanja i novoga ponedjeljka, srdačno Vaš Josip Muselimović

TJEDAN TREĆI: Sjećanje na Maestra

(Ovaj vikend proveo sam s Ivanom, Emom i Nikšom Šutej)

Književna večer Ivana Kordića pobudila je veliko zanimanje kulturne i ine javnosti. Susret s pjesnikom, novinarom, kritičarom uvijek je zanimljiv, iskričav. I površnom promatraču moralo je biti jasno da je Ivanova „Veranda prema moru“ bila čvrsto usidrena na našem ovogodišnjem festivalu i da je njen autor neraskidivim nitima vezan za Hercegovinu, njezine ljude i njihove sudbine. Kada se prisjetimo prošlogodišnje večeri Mile Stojića, ovogodišnje Ivana Kordića i nadolazeće Mire Petrovića, posve je jasno da se na ovim prostorima rađaju i stoluju veliki, baš veliki pjesnici.

Kroničari kazališnih zbivanja nisu često u prilici zabilježiti ono što se dogodilo s Mostarskim teatrom mladih i predstavom (Njegove) 3 sestre. Dok se u većim kulturnim centrima bilježi koliko je gledatelja pristiglo na neku predstavu, ovdje je kroničar kulturnih zbivanja morao gledati – koliko se gledatelja vratilo kući. I unatoč brojnim neprilikama, ovaj Teatar putuje svijetom i bilježi uspjeh za uspjehom. Baš kao i njihove „male“ kolege – lutkari Ranke Mutevelić, koji hodaju metropolama našega okružja i prkosno pokazuju kako su najbolji među najboljima. MTM-u Seada Đulića i lutkarima Ranke Mutevelić – čestitke, ali i poziv odgovornima da ne zaborave ove veleposlanike naše kulturne scene.

Od večeri Ljube Stipišića i Festivala dalmatinskih klapa Omiš prošao je cijeli tjedan. Po mostarskim sastajalištima prepričava se ljepota divne dalmatinske noći, ali isto tako i prijateljskoga prijema u restoranu „Romanca“, gdje se, s pjesmom, u poljupcu, spajaju vino i hercegovački specijaliteti. Prihvatio sam poziv i poći ću na ovogodišnji Festival u Omišu.

Predstavljanjem CD-a „Glazba je moj život“, u svoj rodni grad vratila se jedna od najuglednijih hrvatskih opernih umjetnica Blaženka Cigić Milić. U društvu članice Predsjedništva MH Mostar odvjjetnice Nade Dalipagić provela sam ugodnu noć- reče primadona.

Nakon izložbe Stoljeće likovne umjetnosti u Mostaru predstavio se i samozatajni umjetnik Davorin Briševac. Duboko lirski osjećajan i nadahnut, romantičan. Njegove su slike stvarnost nadahnutu ljepotom – napisao je u osvrtu naš suradnik Atif Kujundžić.

Prepuna Galerija kraljice Katarine uživala je u nastupu naše svestrane Misijane, nadahnutom osvrtu dr. Antona Lučića, te napose – u uzvišenom obraćanju prof. Mire

Pehar, članice Predsjedništva Matice. Način otvaranja jedne likovne izložbe, kako je to osmislila i uradila prof. Pehar, mogao bi biti poučak za svako ovakvo ili slično događanje. Poseban prilog jednoj prekrasnoj likovnoj večeri.

S nestrpljenjem sam očekivao pretpremijeru filma „Kako je Ilija Ladin predavao nje-mački“. Znao sam da trolist scenarist-redatelj-producent – Miro Petrović, Segor Hadža-gić, Ivan Vukoja, mora izroditi nešto novo, dobro, zapravo – najbolje.

Tako je i bilo. Scenarist ovog, po mnogo čemu neobična filma, naš je stari pouzdani član, kreator časopisa „Cvitak“ i „Školarac“, urednik prestižnih „Motrišta“, pjesnik Miro Petrović. Jedan čovjek – tri časopisa!

Još iz studentskih dana poznao sam Iliju Ladina. Zbog toga je moja znatiželja bila još veća. Želio sam vratiti sjećanje na jednoga velikog, očito zaboravljenog pjesnika. Možda će ovaj mar i film potaknuti razmišljanje o ustanovljenju književne nagrade s njegovim imenom. Tog popodneva bio sam u Sarajevu, sudjelovao u radu Povjerenstva za polaganje pravosudnog ispita. Zamolio sam predsjednika za nešto raniji odlazak, kako bih na vrijeme stigao.

Čestitke autorima filma uputio je i ministar Gavrilo Grahovac. Još jednom je tako pokazao koliko brine o manifestaciji kojoj od prvoga dana pruža nesebičnu potporu, koja je, za njegova mandata, postala punopravnom članicom Saveza europskih festi-vala i koja je grad Mostar pozicionirala na kartu najvećih kulturnih metropola Staroga kontinenta, cijeloga svijeta.

Hvala Vam, poštovani gospodine Ministre! Za vizionarsko prepoznavanje naših na-stojanja, za potporu, savjete, stalnu brigu. Ovo je prigoda ukazati i na vrijeme apsurdna, na ono što se, ni u kakvim okolnostima, ne bi smjelo dogoditi. Unatoč urednim pozivima, svečanom otvaranju, sudjelovanju visokih pokrovitelja, predsjednika država, ministara, veleposlanika, konzula, gradonačelnika i inih visokih dužnosnika, ni u jednoj prigodi nismo mogli pozdraviti županijskog ministra kulture. A stoluje samo nekoliko stotina metara od trenutno najveće kulturne pozornice naše zemlje i njezina okruženja.

O tempora, o mores!

Ovo je prva godina Mostarskog proljeća bez našeg umjetničkog ravnatelja maestra Vjekoslava Šuteja. Vjerovao sam da će, snagom svoje volje, pobijediti tešku bolest i da ćemo, i ove godine, šetati ulicama našega grada, otići do Bune i Međugorja. Dok se liječio u američkim bolnicama, uputio mi je i jedno prijateljsko pismo, a naš posljednji razgovor iz bolnice u Zagrebu, tek nekoliko dana prije smrti, nikada neću zaboraviti... Za sada nije vrijeme pisati o tomu. Maestro je utihnuo. Dirigentski štapić ostao u zraku, život ide dalje.

U siječnju ove godine okupili smo se u Franjevačkoj crkvi u Mostaru i molili za našeg Maestra, za našega iskrenog prijatelja. Sa svih strana došli i članovi našega Festival-skog vijeća; dr. Ivica Prlender iz Dubrovnika, Ivica Šarić i Angela Petrović iz Sarajeva, Miljenko Puljić iz Zagreba, Renato Švorinić iz Zadra, Milan Štrlić iz Splita. Fra Mate Dragičević i fra Ante Marić s najvećim su poštovanjem govorili o pokojnom Maestru. Pažnjom Franjevačkog samostana, Festivalskog vijeća i Matice bila je duboko dirnuta i maestraova supruga Ivana. Obecala je ponovno doći, s djecom – Emom i Nikšom.

Prije samo godinu i pol zajedno smo bili na Dubrovačkim ljetnim igrama. Plivali, dru-žili se. Ema je porasla. Nikša postao pravi mali momčić. I evo nas ponovno u Mostaru, na ulicama, mjestima kojima je, dvije godine ranije, prolazio njihov slavni suprug i otac.

Obišli smo sva njegova omiljena mjesta: Stari grad, Rondo, Međugorje, Bunu, navratili u Restoran Udovice, odmarali se pod krošnjama Restorana Radobolja. Po starom dobrom običaju, gđa Ilda, majka našeg Zorana, ponovno nas, kao nekada Maestra, počastila svojim neodoljivim baklavama. Samo zbog njih, kaže gđa Ivana, valjalo je doći iz Zagreba.

Do idućih zbivanja i dolazećeg ponedjeljka, srdačno vas pozdravljam!

Vaš Josip Muselimiović

TJEDAN ČETVRTI: U znaku Dubrovačkih ljetnih igara, Hamleta i pjesnika (Raspjevalo se i razigralo naše Proljeće)

Na početku minolog tjedna, u ponedjeljak ujutro, na uobičajenoj kavi s pjesnicima Mirom Petrovićem i Draganom Marijanovićem, razgovarao sam o onome o čemu je razgovarao cijeli grad. O sjajnom nastupu slovenskog Tria Luwigana, izvanrednoj predstavi zadarskog HNK, a ponajviše o nezaboravnom nastupu Edina Karamazova i solistice – umjetnice i pjesnikinje Kaliopi. Za vrijeme nastupa ovih nesvakidašnjih umjetnika prepuna dvorana Kosače zanijemila je. U jednom se času rasplakala i odužila dugim frenetičnim pljeskom.

U kratkom predahu, čestitao sam Draganu Marijanoviću, književniku, pjesniku i kroničaru, na dodjeli najvećeg staleškog priznanja. Priznanja kojim je proglašen za novinara godine. S razlogom i debelim pokrićem. Uistinu, njegove kolumne o temama o kojima piše zavrjeđuju posebnu pozornost i najveća priznanja. Za sada – neka bude sretno, Veleumjetniče pera, riječi i stiha!

Nismo imali vremena za duge rasprave. Čekao nas je „udarni“ tjedan na Mostarskom proljeću. U uredu sam zatekao svestranu Misijanu kako sa svojim suradnicima – Žanom, Vanjom, Igorom i Ninom dogovara brojne tekuće poslove. Gledam ih kako s lakoćom telefoniraju i razgovaraju, pišu i odgovaraju. Kako raspoređuju i upravljaju protokolom.

Pretpostavljam da nitko i ne može pretpostaviti koliko poslova obavi ovaj mali tim japanske preciznosti i njemačke učinkovitosti. I, naravno, i naše hercegovačke produktivnosti. Tjednima slavimo geslo njihove poslovnosti:

- Sve na vrijeme, sve kako treba i s jednakim poštovanjem prema svakom posjetitelju i gostu!

Tijekom dana održao sam sastanak s pjesnikom Mirom Petrovićem, glavnim i odgovornim urednikom časopisa Motrišta. Odmah iza toga i s Ivanom Sivrićem, glavnim i odgovornim urednikom časopisa Suvremena pitanja, inače našim glavnim tajnikom. I oni su prionuli svojim obvezama. Nije lako pripremiti, urediti i lijepo oblikovati jedan časopis. Njihovu žurbu i uredničku nervozu poticala je činjenica da su svi poslovi trebali biti urađeni do konca tjedna. Do dolaska armije pjesnika na Mostarsko književno proljeće.

Razgovarao sam toga dana i s dr. Ivom Prlanderom, stalnim članom našega Festivalnog vijeća. Poznaje on agilnost i nepogrešivost našega Igora, ali kao brižan intendant, želio je još jednom provjeriti je li sve spremno za izvedbu kulturne predstave Festivalnog ansambla. Ne izlaze tako lako Dubrovačke ljetne igre iz zidina Grada, ne izvodi se Hamlet svugdje!

Razgovarao sam i s Drakom Brlekom, predsjednikom Saveza europskih festivala i

gđom Ninom Pogorelić, suprugom slavnog pijanista. O ovim razgovorima, nekom drugom prigodom, u nekoj drugoj kolumni.

Noć se lagano približavala. Iščekivali smo koncert staroga znanca i dobrog prijatelja Danija Stipaničeva. Na platou Kosače pridružio nam se karizmatički i među nama posebno omiljen svećenik fra Ante Marić. Atmosfera u dvorani bila je lijepa, zapravo – bila je veličanstvena. Kad je Đani u svoja sjećanja prizvao čovjeka koji je najzaslužniji za njegovu glazbenu karijeru, kada je spomenuo ime Vice Vukova i njegovih legendarnih pjesama – Zvona moga grada, Bokeljska noć, To je tvoja zemlja, ..., dvorana je zapala u stanje glazbenog delirija. Ne pamtim da je netko bio nagrađen ovako frenetičnim pljeskom. A – možda i hoće. Uvjeren sam da će na ovakav prijem naići i širokobriješki Vice Vukov ili Đani Stipaničev, ili, bolje rečeno, neponovljivi slavuj – Ivan Civa Mikulić. Na ovakvom koncertu očekuje ga Matica hrvatska, očekuje ga Mostarsko proljeće 2011. Sretno s pripremama, dragi Ivane! Pred nama je cijela godina. Imamo dovoljno vremena.

U utorak navečer ugostili smo grad Istanbul, grad europske kulture 2010. Za dolazak ovih umjetnika najzaslužniji je gosp. Metin Ergin, generalni konzul Republike Turske u Mostaru. Naše goste prigodnim je govorom nadahnuto pozdravio dopredsjednik Matice dr. Slavko Musa.

O ovom značajnom kulturnom događaju na RTM-u govorila je prof. dr. Ljerka Ostojčić. Kao i uvijek, o svemu je brinuo i agilni, neponovljivi kulturni poslanik, novinar i spisatelj gospodin Zlatko Serdarević.

Gostovanje Dubrovačkih ljetnih igara sa svojim kultnom predstavom doživio sam kao poseban kulturni događaj. Dvorana je bila puna i prepuna, atmosfera posebno svečana. Mostarska publika pobožno je odgledala predstavu i na koncu dugim, dugim pljeskom pozdravila izvrsne umjetnike, sjajne i neponovljive. Predstavu sam odgledao u društvu dr. Ive Prlendera i doajena našega glumišta gospodina Ante Vicana. Iduća dva dana mladi ljudi grada Mostara imali su prigodu družiti se sa svojim starim prijateljima, velikim glazbenicima Renatom Švorinićem i njegovim ansamblom.

Na koncu tjedna, sa Sarajevskih dana poezije, posjetila nas je cijela armija pjesnika. U nedjelju ujutro glasnici boljih i uljudnijih vremena preplavili su staze prelijepog ljetnikovca obitelji Slezak. Ljetnikovca čija su vrata uvijek i širom otvorena za potrebe Matice hrvatske.

Svojim pozivom iznenadio me i obradovao gosp. Zdravko Rozić, vlasnik vinarije i proizvođač nadaleko poznatoga misnog vina. Vina kojim će vas počastiti u svim prestižnim restoranima u zemlji i inozemstvu. Ovim zanosnim napitkom počastio je pjesnike Bosne i Hercegovine, Hrvatske, cijele Europe, Sjeverne i Južne Amerike, Australije, Azije, Afrike... Do novoga susreta na Mostarskom književnom proljeću 2011. ovo će vino biti slavljeno i opjevano.. Uostalom, i tko to može bolje uraditi od velemajestora pera i stiha! Još potaknuti i nadahnuti kapljicom ovoga čarobnog misnog napitka. Pred nama je novi tjedan i tri velika glazbeno-scenska događaja. Niti jedan ne bi trebalo propustiti.

Pred nama je koncert Ratimira Martinovića, pijanista svjetskoga glasa i ravnateljica Međunarodne kulturne manifestacije KotorArt. Bit će to prilika za dogovor oko uvrštenja izložbe Marina Topića u ovogodišnji program te značajne kulturne manifestacije. Naša javnost imat će prigodu vidjeti komičnu Donizetijevu operu Rita i uživati u izvrsnom mjuziklu Zvijezda je rođena, koji će izvesti Narodno pozorište RS-a.

Do idućeg ponedjeljka, srdačno vas pozdravljam!

Josip Muselimić

TJEDAN PETI: U povodu jednoga gostovanja...

(ili Kako je Banja Luka tako daleko odmakla)

Travanj i svibanj, mjesece u kojima se održava Mostarsko proljeće, u kojima se rascvjetavaju Dani Matice hrvatske, nebo je zasulo kišama. Iz dana u dan, iz tjedna u tjedan. Tako je bilo i na rastanku s Mostarskim književnim proljećem i armijom pjesnika iz cijeloga svijeta.

Iako pjesnici obožavaju kiše, čak im i pjevaju, ove je godine, ipak, bilo previše.

Naše nezadovoljstvo nije mogla razumjeti poznata australska pjesnikinja Robyn Rowland.

- Ja sam danas sretna! Sretan je ovaj grad u kojemu kiše ovako padaju i čije ulice ovako plivaju. U mojoj Australiji, na području gdje živim, posljednjih sedam godina kiše nismo ni vidjeli – reče u dahu.

Dobrotom gospođe Vesne Slezak ponovno smo u prelijepom ljetnikovcu Radobolja. I njega gospodari pera i stiha žele opjevati i poslati u vječnost. Kiša je uporno padala i svojom tihom i sjetnom glazbom natjerala nas unutra, za uredno posložene stolove, na kojima je ukusno serviran objed. Za ovogodišnje laureate priredili smo malu svečanost. Za Petra Gudelja – dobitnika Goranova vijenca i Bosanskog stečka, za Milu Stojića – dobitnika nagrade Društva pisaca BiH. Dva velika pjesnika, dvije gromade pisane riječi, zavrijedili su našu pažnju, čestitke i divljenje. Uz pomoć domaćina ove karavane pjesnika Mire Petrovića, ovogodišnjim laureatima uputio sam nekoliko prigodnih riječi i uručio skromne darove. U znak sjećanja i posebne zahvalnosti.

Prošli ponedjeljak posvetio sam uredskim obvezama. S kolegicom Anom Primorac radio sam na nekoliko zahtjevnih sudskih procesa.

Uz mnogo napora, iz pravca Padove, preko Rima, Beča i Sarajeva, do Hotela Ero, stigao je naš gost, slavni pijanist Ratimir Martinović. Prije nekoliko godina, u vrijeme održavanja Internacionalnog festivala Kotor Art, upoznao nas je karizmatički kotorski svećenik don Branko Sbutega. To je bila prigoda za obnovu poznanstva, potom i za ugodnu šetnju mostarskim ulicama. Ni slavni pijanist nije mogao prikriti svoje iznenađenje našim ruševinama, na koje je naišao, koje je vidio.

Lagano koračajući preko mosta za koji ni dan danas nisam siguran kako se zove, naš pogled zaustavio je neobičan prizor.

Na vrhu ruševine, u grumenu zemlje, prašine, Božje milosti, ili tko zna čega, oglasilo se samoniklo cvijeće. Šareno i lijepo. Ponosno stoji i sa sigurne visine pozdravlja prolaznike.

Je li ovo samoniklo cvijeće, upitah maestra, pronašlo svoje utočište na katu jedne ruševine, je li se i ono, možda, sklonilo, u strahu da ga dolje, na zemlji, ne bi zgazio čovjek loše volje ili čovjek opasnih namjera!?

S malo vjere, naša duša može poći prema nebu. S puno vjere, i nebo se može spustiti na zemlju! U stilu drevnih filozofa, odgovori mi maestro.

U ugodnom razgovoru nagovijestili smo mogućnost zaključenja Ugovora o trajnoj kulturnoj suradnji između KotorArta i Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske.

Došlo je i vrijeme koncerta. Galerija kraljice Katarine Kosače bila je prepuna. U publici sam zamijetio i nekoliko profesora glazbe. Oduševljenju nije bilo kraja.

Zato, s pravom, za našega gosta kažu da je to čudesan spoj inteligencije, uma, tehnike i strasti. Da je to jedan od vodećih svjetskih pijanista mlađega naraštaja.

Ujutro, ranim letom iz Sarajevske zračne luke, slavni je umjetnik otputovao prema svojim novim koncertima u Italiji, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Njemačkoj, Kini, Japanu, Americi.

U srijedu navečer, zahvaljujući suradnji Opere bb iz Zagreba i Istarskog narodnog kazališta Pula, naša publika imala je priliku vidjeti Ritu, Donizzetijevu komičnu operu. Imena Lidije Horvat Dunjko, Nikše Radovanovića, Ronalda Brausa, Dinka Bogdanića i doajena Vladimira Kranjčevića, bili su jamstvo da je pred nama ugodna operna večer. Tako je bilo. Velika dvorana Hrvatskoga doma hercega Stjepana Kosače bila je popunjena do posljednjeg mjesta. Burnim pljeskom i ovacijama publika se pridružila ovim velikim, uistinu velikim umjetnicima.

Dok je dvoranom hercega Stjepana Kosače odjekivao pljesak, pristigli su naši novi gosti. Pristiglo je vodstvo, tehnika, glumci, pjevači, plesači Narodnog pozorišta RS-a iz Banje Luke. Na valovima dobrih sjećanja, velika dvorana Kosače, ponovno je bila puna. Trosatna predstava protekla je u dahu. Izvanredna režija, odlična scenografija i kostimografija, pravi umjetnički video prizori, uigran domaći glumačko-pjevačko-plesački ansambl. Sve čestitke i svaka čast! I jedno pitanje koje se samo po sebi nameće: Kako je Banja Luka tako daleko odmakla?

Dok se mostarska kazališta gase, na banjalučkim pozornicama pale se nova svjetla.

Dok se mostarska kazališta okivaju lancima i katancima, Banja Luka otvara se svojim novim predstavama, novim premijerama i novim kazališnim festivalima.

Dok mostarski kazalištarci štrajkaju i prosvjeduju, oni drugi putuju, gostuju i dostojno predstavljaju svoj grad i svoju kazališnu kuću. Teška su ovo pitanja. Na njih bi netko, konačno, trebao odgovoriti. Naravno, bez predizborne neozbiljnosti.

U dolazećem tjednu predstaviti će se naši sugrađani. Svatko na svoj način. Pjesnik Miro Petrović sa svojim filmom Kako je Ilija Ladin predavao njemački, mr. Žana Mrkonjić s Dječjim danom. Iz Klagenfurta će doći Mateja Primorac, djevojčica neslučenih glazbenih mogućnosti, a Orkestar Oružanih snaga BiH, Akademski zbor Sveučilišta u Mostaru i Katedralni Oratorijski zbor, prirediti će svoj koncert. I, konačno, na koncu tjedna, doajenka našega glumišta, gospođa Tatjana Feher, predstaviti će se svojim Sjećanjima iz garderobe. Tatjana se brižno priprema za ovo svoje posebno predstavljanje našoj kazališnoj javnosti. Uživajte u programima Mostarskog proljeća- XII. Dana Matice hrvatske u Mostaru.

Do idućeg ponedjeljka, srdačno vas pozdravljam,
Vaš Josip Muselimović

TJEDAN ŠESTI: Večeras zaplješćimo zajedno (Ili – dok spuštamo festivalske zavjese)

Vrijeme brzo prolazi. Dan za danom, tjedan za tjednom, i evo nas na samome kraju Mostarskog proljeća. Zahvaljujući razumijevanju medijskog pokrovitelja i njegova ravnatelja Joze Pavkovića, pisao sam svakoga ponedjeljka. Pisao i iznosio svoje dojmove o svemu što se događalo na ovogodišnjim Danima Matice hrvatske. Vjerujem da ćemo naći vremena i prostora za još jednu kolumnu. Za jedan razgovor. Vjerujem da bi bilo korisno otvoreno progovoriti o onome što se događalo iza zavjesa. Što smo radili i kako smo uspjeli doći do kraja. Kakav je bio odnos Grada i njegova Poglavarstva, Županije i

njezinog čelništva, kakav odnos Federacije i države Bosne i Hercegovine. Možda bismo jednim otvorenim razgovorom došli do odgovora na pitanja koja nas godinama muče.

Nalaze li se naši napori, na mostarskoj sunčanoj visoravni, ili su oni, kao i svekolika društvena scena, duboko u Katinskoj šumi, iščekujući odmazdu odreda inertnih, taštih i ljudi opasnih namjera. S posebnom pažnjom pročitao sam i pokušao proniknuti u sve ono o čemu je, u ovom listu, prije nekoliko dana pisao ugledni kolumnist Miroslav Vasilij.

U domaćoj i inoj kulturnoj javnosti, s odobravanjem i poštovanjem, primljeno je gostovanje umjetnika iz Istanbula, grada europske kulture u 2010. godini. Na valovima dobrih vijesti, u ured Matice hrvatske, došla je i jedna neočekivana ponuda. Veleposlanstvo Sjedinjenih Američkih Država, odnosno Vlada SAD-a, dobrom voljom i zalaganjem gdje Cynthije Clampitt i prof. Dine Mulića, predložilo je nastup slavni umjetnika ansambla The Manhattan String Quarteta. Znajući da gostovanje ovoga svjetskog ansambla stoji desetke tisuća dolara, a Maticu – ništa, oduševljeno smo prihvatili ponudu. Scena HNK bila je premalena da bi mogla primiti sve poklonike ovoga glazbenog izričaja. Svjedočili smo te večeri i svjetskoj premijeri djela priznatog američkog skladatelja Craiga Walsha, koji je, zamislite!, gangu i balkanske ritmove – obradio za gudački kvartet. Na koncu – cvijeće, pljesak i ovacije istinskim glazbenim virtuozima.

U povijesti Mostarskog proljeća ostat će zapisano da su, preporukama svojih vlada, na njemu ove godine nastupali umjetnici iz Republike Turske i Sjedinjenih Američkih Država. Vjerujem da će ovi događaji biti zabilježeni i u kronici gradskih zbivanja.

Glasovitom književniku Mirku Kovaču uputio sam prijateljsko pismo. Poželio mu brzo ozdravljenje i dolazak na Mostarsko proljeće 2011. Za ovaj susret posebno se pripremao književnik Dragan Marijanović, ovogodišnji slavodobitnik Zlatnoga pera bosanskohercegovačkog novinarstva. I ja sam, s nestrpljenjem očekivao susret i „sudar“ dvojice velikih književnika. Znam da bi zaiskrilo, i da bi taj „duel“ bilo ugodno slušati! Umjesto planirane književne večeri Mirka Kovača odlučili smo udovoljiti zahtjevima naših sugrađana i ponovno prikazati film pjesnika Mire Petrovića „Kako je Ilija Ladin predavao njemački“. Ovaj filmski pothvat i druga nastojanja velikog pjesnika Petrovića uskrsnut će Iliju Ladina i otrgnuti ga od zaborava. Na radost onih koji ga se još uvijek sjećaju, a još više onih mladih koje istinska poezija bude zanimala.

Portret dramske umjetnice i doajenke našega glumišta Tatjane Feher, poseban je kulturni događaj. Sjećanja iz garderobe, zapravo sjećanja na gotovo pola stoljeća umjetničkog djelovanja, sažetak je jedne blistave glumačke karijere. Onakvu noć sjećanja zavrijedila je, prije svega, naša Tatjana. Vjerujem da ovo nije kraj, rastanak s daskama koje život znače. Trajat će Mostarsko proljeće, a s njime i Tatjana Feher, kao živi svjedok njegova utemeljenja, njegova nastajanja i trajanja. Ovo je posebna prigoda koju ne mogu propustiti, a ne zahvaliti gospođi Tatjani Feher i za desetljeće izvrsne suradnje.

Darovita producentica Dječjeg dana mr. Žana Mrkonjić, u suradnji s Cvitkom i Školarcem, s pjesnikom Mirom Petrovićem i voditeljicom Darijom Ostojić, priredila nam je „urnebesnu“ subotu. Bio je to susret plesača i plesačica, ritmičarki, baletana i balerina, pjesnika, mladih glazbenika iz Mostara, Čapljinje, Širokog Brijega i bližega okružja. Veliki doprinos dala je i naša gošća Mateja Primorac, mlada glazbenica neslučenih mogućnosti. Ovako talentirana i darovita djevojčica ne rađa se svaki dan, svake godine ili svakoga desetljeća. Jednom – i tko zna kad ponovno!

Ona je već sada ponos Grada Mostara. I ne samo njega! Upravo stoga, i uža i šira društvena zajednica trebale bi pokazati poseban senzibilitet za daljnji razvitak i napredak, već sada možemo reći, planetarne zvijezde u nastajanju. Dječji dan na Danima Matice hrvatske uvijek je bio poseban događaj. Toliko mladosti, radosti i nadanja na jednom mjestu. Kao nigdje drugo.

U Franjevačkoj crkvi sv. Petra i Pavla, Orkestar Oružanih snaga BiH, Akademski pjevački zbor Sveučilišta u Mostaru i Katedralni Oratorijski zbor, održali su svoj koncert. Posvećen petoj obljetnici utemeljenja Studija glazbene umjetnosti pri Fakultetu Prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti. Prepuna kripta crkve sv. Petra i Pavla, disala je s umjetnicima našega grada.

Osvanuo je i posljednji dan Mostarskoga proljeća 2010. Razgovarao sam s producentom prof. Miljenkom Puljićem i članovima Festivalskog vijeća dr. Ivom Prlenderom, Ivicom Šarićem, Angelom Petrović, Srećkom Šestanom, Milanom Štrlićem i Renatom Švorinićem. Svatko od njih juri sa svojih destinacija. Na završnu manifestaciju i dogovoreni sastanak. Sastanak na kome želimo analizirati sve ono što se događalo u proteklih 45 dana i dogovoriti obrise idućega Mostarskog proljeća – Dana Matice hrvatske 2011. godine.

I evo nas na samome kraju. Za nekoliko sati spustit će se festivalske zastave. Pogledat ćemo izložbu slavnoga arhitekta i umjetnika Zlatka Ugljena, sugrađanina po mjestu rođenja. U svome dugom životnom, radnom i umjetničkom vijeku, akademik Ugljen postao je simbolom suvremene arhitekture i umjetnosti građenja.

Može li biti većega razloga za zajedničko slavlje i zajednički pljesak ovogodišnjem Mostarskom proljeću – XII. Danima Matice hrvatske!?

Do idućega ponedjeljka, kao i do sada, srdačno Vas pozdravlja

Vaš Josip Muselimović!

POST SCRIPTUM: Dani koji sjaje Mostarskim proljećem (Iza nas su XII. Dani Matice hrvatske, ponosni smo na još jedan veliki blagdan umjetnosti u našem gradu)

Prije tjedan dana, u predvečerje minulog ponedjeljka, spuštene su zastave i svečano zatvoreno Mostarsko proljeće – XII. Dani Matice hrvatske u Mostaru.

Dugo smo razmišljali – kako, na koji način, proslaviti ovaj događaj. Odlučili smo se na izložbu skica i crteža slavnoga arhitekta, akademika Zlatka Ugljena. Za takvu odluku bilo je više razloga. Prije svega, radi se o čovjeku koji je rođenjem vezan za grad Mostar, koji je u svojih pedesetak godina stručnoga i znanstvenog rada odgojio generacije arhitekata, koji je podigao niz najznačajnijih objekata. U našoj zemlji i njezinu okruženju. Projektirao je za sve narode i sve religije. Jednostavno – radi se o neponovljivoj čovjeku, čovjeku genijalne osobnosti. U svoj rodni grad došao je u pratnji Mile Stojića, barda naše ovodobne književnosti i autora predgovora u katalogu. Dočekala ga je uredno postavljena izložba, puna dvorana Galerije kraljice Katarine i raspjevana družina Hrvatskoga glazbeno-pjevačkog društva „Hrvoje“. I nešto što je zanimljivo, istodobno i tragično. U dvorani nisam primijetio studente i profesore Građevinskog fakulteta. A oni stariji – Paja, Marinka, Edo i Meho, trčkarali su i radovali se susretu sa svojim očito omiljenim profesorom i učiteljem. O postavci i izložbi akademski je govorila dr. Vjekoslava Sanković Simčić.

Tri dana ranije, s mojim dobrim susjedom Ivanom Mandarićem, vozačem boljim i od Schumachera, morao sam „skoknuti“ do Ohrida. Tamo me čekao veliki događaj. Proslava jubileja makedonskoga odvjetništva. I svečanost uručenja Zlatne povelje za osobit doprinos razvitku pravnih vrijednosti, afirmaciji odvjetništva u zemlji i inozemstvu...

Putovali smo, razgledali i „ratovali“ sa zapuštenim putevima, i onima koji se nalaze u raznim fazama izgradnje ili sanacije. Bez Ivana, mađioničara volana i papučica, razmišljao sam – ostao bih u Draču ili Skadru. Na nekom novom, nepoznatom Albanskom proljeću. Žurili smo natrag.

Razgovarao sam s članovima našega Festivalskog vijeća – Miljenkom Puljićem u Zagrebu, Ivicom Šarićem i Angelom Petrović u Sarajevu, dr. Ivom Prlenderom u Dubrovniku, Milanom Štrlićem u Splitu, Renatom Švorinićem u Zadru. Svi su podredili svoje brojne obveze i pošli put Mostara.

U ponedjeljak, na zajedničkom ručku i sastanku, razgovarali smo o minulim danima. Nezadovoljstvu nije bilo mjesta. Dapače!

Pune i prepune dvorane, gostovanje velikih ansambala, gostovanje umjetnika grada Istanbula – grada europske kulture 2010., gostovanje umjetnika iz SAD-a, Španjolske, Francuske, ansambla Dubrovačkih ljetnih igara, opravdala su naša nastojanja.

Nastojanja na planu duhovne i kulturne obnove grada Mostara.

Obrodovale su nas prispjele čestitke predsjednice Federacije BiH gđe Borjane Krišto, rektora Sveučilišta prof. dr. Vlade Majstorovića, predsjednika Vlade HN županije gosp. Srećka Borasa, gradonačelnika Sarajeva dr. Alije Behmena. Izostala je čestitka Poglavarstva Grada Mostara. Valjda zbog toga što je ova Međunarodna kulturna manifestacija i članica Saveza europskih festivala, i ove godine izostavljena iz gradskog proračuna.

Pa, onako, jednostavno, kada nisu u proračunu, ne treba im ni protokolarno čestitati. I u ovom segmentu Mostar kaska na začelju. Prisjetih se pjesnika i jednoga stiha, koji nije loše upamtiti: - Probudite se, nešto se dešava....

Nakon izložbe, uputili smo se u naše omiljeno odredište. U restoran „Radobolja“. Tamo su nas dočekali ljubazni domaćini, ljubazno osoblje i domaći specijaliteti. I što je najvažnije, u punome sastavu, Hrvatsko pjevačko-glazbeno društvo „Hrvoje“.

Potekla je pjesma za pjesmom. U jednom času, raspjevao se i Ivica Šarić. Okupili smo se oko jednoga stola, nazdravljali i pjesmom slavili uspješno, zaista uspješno, okončanje ovogodišnjih Dana Matice hrvatske.

Raspjevao se ministar Gavrilo Grahovac, jednako tako i dr. Slavko Musa. Naš vriedni Igor, malo se zaboravio. Umor i blatina Pere Buntića nikom ne opraštaju. Bila je to nezaboravna noć.

U jednom času, na opće iznenađenje, potom i oduševljenje, svojim arijama predstavio se književnik Dragan Marijanović.

- Da si malo mlađi – dobaci Ivica Šarić – mogao si poći u Operu!

- Ni od pera, ni od opere – ništa, moj Ivica – spretno uzvрати Dragan.

- Neka nas gdje jesmo!

Raspoloženom društvu pridružio se i pjesnik Miro Petrović. Njegovi dugi i uredno dotjerani *matoševski* brkovi, poigravali su i na svoj način slavili sve ono što se događalo na ovogodišnjim Danima Matice hrvatske u Mostaru.

Kada sam, 15. travnja, ispod svodova prelijepoga zdanja Hrvatskog doma hercega Stjepana Kosače, po dvanaesti put, najavio Mostarsko proljeće i vrijeme u kojem ćemo

grad, našu zemlju i njeno okružje prepustiti piscima i pjesnicima, dramskim, glazbenim i likovnim umjetnicima, iskazao sam svoje zadovoljstvo.

Svoje zadovoljstvo temeljio sam na činjenici što smo se, u jednom času, na okupu našli svi: visoki pokrovitelji i pokrovitelji, zaslužni ministri i veleposlanici, gradonačelnici i župani, predsjednik Saveza europskih festivala, članovi Festivalškoga vijeća, te brojni članovi Matice i naši sugrađani.

U prošli ponedjeljak, kada su se spuštale festivalske zavjese, iskazao sam svoj i naš ponos. Prije svega, što smo kvalitetom programa i izvrsnom organizacijom, opravdali članstvo u Savezu europskih festivala, te grad Mostar uvrstili na kartu velikih i kulturnih metropola Staroga kontinenta.

Ponosni smo i zbog toga što je, našem Festivalškom vijeću, pristupio osobno i predsjednik Saveza europskih festivala gosp. Darko Brlek. Jedan čovjek može značiti mnogo. A jedan brzojav – ništa - osim....

Do idućega Mostarskog proljeća, do XIII. Dana Matice hrvatske, srdačno Vas pozdravljam i zahvaljujem na svakom obliku suradnje, potpori i pomoći.

Vaš Josip Muselimović

Mira PEHAR

Kulturna događanja u Mostaru svibanj - lipanj 2010.

03. 05. Održan humanitarni koncert za Kliniku dječje bolesti Sveučilišne kliničke bolnice Mostar, koji je organizirala Mladež HDZ- a BiH. Pod ravnanjem maestra don Dragana Filipovića i Damira Bunoze na koncertu su nastupili Simfonijski orkestar Mostar, Katedralni oratorijski zbor Mostar, klape „Krš“ i „Drača“, te solisti Katarina Kikić, Ivo Jurić, Karlo Miličević, Mario Zovko i Josip Prskalo u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

04. 05. Na festivalu Mostarsko proljeće- Dani Matice hrvatske nastupio slovenski trio Luwigana, koji čine Darko Brlek na klarinetu, Vladimir Mlinarić na klaviru, te čelist Igor Škerjanc u Galeriji kraljice Katarine.

05. 05. Održan Koncert jednog od vodećih svjetskih lutnjista Edina Karamazova i makedonske glazbenice Kaliopi pod nazivom „Oblivion“ u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače, a u sklopu Dana Matice hrvatske - Mostarskog proljeća .

06. 05. Otvorena izložba slikarice Ivane Puljić u klubu „Aluminij“. Izloženo dvadesetak slika u kombiniranoj tehnici vosak na drvu. Slikarica živi i radi u Splitu i Rimu.

06. 05. HNK Zadar izvelo je predstavu „Nije bila peta, bila je deveta“ talijanskog dramatičara Alde Nicolai i redatelja Mirka Šatalića na Maloj sceni HNK Mostar u sklopu Dana Matice hrvatske - Mostarskog proljeća.

06. 05. Održana tribina i promocija knjige Fatmira Alispahića „Reisofobija“ u Narodnom pozorištu Mostar.

06. 05. Održana tribina pod nazivom „Trebamo li imati jednog kandidata za hrvatskog člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine?“ u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače. Uvodničarima su bili Ivo Lučić, Miroslav Palameta, Nino Raspudić i Ivan Vukoja.

07. 05. Održan koncert Irene Koblar, pijanistice mlađeg naraštaja već duže vrijeme prisutne na slovenskoj i međunarodnoj glazbenoj sceni, u Galeriji kraljice Katarine u sklopu Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske.

08. 05. U povodu Majčina dana održana kreativna radionica za djecu u Narodnoj knjižnici HNŽ Mostar u svrhu promicanja čitanja, socijalizacije i kreativnosti djece.

10. 05. Samostalni koncert održao vrsni hrvatski bariton-tenor Đani Stipaničev u sklopu Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

10. 05. Upriličena izložba radova učenika Građevinske škole u Centru za kulturu.

10. 05. - 14. 05. Održan Tjedan francuskog filma u OKC- u Abrašević.

11. 05. Održan koncert Istanbul State Turkish Music Research and Application Ensemble u sklopu Mostarskog proljeća – Dana Matice hrvatske pod pokroviteljstvom Konzulata Republike Turske u Mostaru u Galeriji kraljice Katarine.

11. 05. Održan orguljski koncert i predstavljen povijesni glazbeni album „In Deo Gratias“ u crkvi sv. Petra i Pavla, a u organizaciji HKD Napredak - glavne podružnice Mostar i Franjevačkog samostana u Mostaru. Nastupio orguljaški virtuoz Frano Martinčević, koji je održao preko tisuću koncerata u trideset zemalja svijeta.

11. 05. Održana znanstvena konferencija „Mediji u Bosni i Hercegovini“ u povodu Svjetskog dana novinara i Svjetskog dana sredstava društvenih komunikacija na Filozofskom fakultetu u Mostaru.

12. 05. Odigrana koprodukcijaska predstava Dubrovačkih ljetnih igara i HNK Zagreb „Hamlet“ u režiji Ivica Kunčevića, u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače u sklopu Mostarskog proljeća – 12. Dana Matice hrvatske Mostar.

12. 05. Upriličena promocija knjige poezije „Drago kamenje“ autora Manafa Duranovića u organizaciji SPKD „Prosvjeta“ Mostar u galeriji Svetozara Ćorovića. Knjigu je promovirala Alma Fazil Obad.

13. 05. Predstavu „Hamlet“ izveli učenici Gimnazije fra Grge Martića u Galeriji kraljice Katarine.

13. 05. Otvorena 9. samostalna izložba fotografija Dražena Grujića iz Mostara pod imenom „Urbani fragmenti/ Fragmentos urbanos“ u Centru za kulturu.

14. 05. - 15. 05. Održana glazbena radionica i završni koncert (Elvis Stanić, bas gitara i Renato Švorinić, gitara) u Studentskom domu Sveučilišta u Mostaru, u sklopu Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske.

15. 05. Održana Međunarodna književna večer „Mostarsko književno proljeće“ u Galeriji kraljice Katarine u sklopu Dana Matice hrvatske - Mostarskog proljeća. U cjelodnevnoj pjesničkoj karavani sudjelovalo 25 pjesnika.

18. 05. Održan koncert na glasoviru Ratimira Martinovića u Galeriji kraljice Katarine u okviru Dana Matice hrvatske - Mostarskog proljeća u suradnji s međunarodnom manifestacijom Kotor Artom.

19. 05. Izvedena komična opera u jednom činu „Rita“ Gaetana Donizettia u sklopu Mostarskog proljeća. Operu su izveli Lidija Horvat Dunjko, Nikša Radovanović, Ronald Braus, te Dinko Bogdanović uz pratnju Komornog orkestra Opere b.b. iz Zagreba u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

19. 05. Premijerno odigrana predstava pod nazivom „Zločesta predstava“ na Maloj sceni HNK Mostar. U predstavi igraju Velimir Njirić Pšeničnik, Ivana Giove Župa i Miro Barnjak.

20. 05. Izveden mjuzikl „Zvijezda je rođena“ Narodnog pozorišta Republike Srbije iz Banje Luke, u sklopu Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske, u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

21. 05. Održana tradicionalna dodjela nagrada „Hercegovačko sunce“ koju organizira Radio studijo 88 u Galeriji kraljice Katarine.

24. 05. Priređen koncert „The Manhattan String Quartet“ uz potporu Vlade SAD- e, te Veleposlanstva SAD- e u BiH u sklopu Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske.

26. 05. Premijera kratkog igranog filma „Kako je Ilija Ladin predavao njemački jezik“ u Galeriji kraljice Katarine u sklopu Mostarskog proljeća – Dana Matice hrvatske. Scenarist filma Miro Petrović, redatelj Segor Hadžagić i producent Ivan Vukoja.

27. 05. Promovirana najnovija knjiga književnika Danila Marića „Gospodin Aleksa“ u Clubu Aleksa.

28. 05. Premijerno izveden scenski kolaž „Sjećanja iz garderobe“dramske umjetnice Tatjane Feher u režiji Dragana Komadine na Maloj sceni HNK Mostar u sklopu Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske. Igraju Tatjana Feher, Robert Pehar i Nikolina Marić.

28. 05. Predstavljena zbirka pjesama Mehmeda Meše Begića „Savršeni metak u stomak“ u OKC Abrašević. O knjizi su govorili Marko Tomaš i Robert Mlinarec.

29. 05. U suradnji s Cvitkom i Školarcem priređen Dječji dan na Mostarskom proljeću ili Mostarsko proljeće u malom. Producentica Dječjeg dana je mr. Žana Mrkonjić, a priređen je u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

29. 05. Održan koncert mlade glazbene nade, violinistice Mateje Primorac u Galeriji kraljice Katarine u sklopu Mostarskog proljeća – Dana Matice hrvatske.

30. 05. Održan koncert Orkestra Oružanih snaga BiH, Akademskog pjevačkog zbora Sveučilišta u Mostaru i Katedralnog Oratorijskog zbora Mostar u Franjevačkoj crkvi sv. Petra i Pavla. Koncert je održan u povodu pete obljetnice Studija glazbene umjetnosti pri Fakultetu Prirodoslovno - matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru, u sklopu Mostarskog proljeća - Dana Matice hrvatske.

31. 05. Otvorena izložba umjetnika, neimara, arhitekta Zlatka Ugljena u Galeriji kraljice Katarine, te priređena svečanost zatvaranja Mostarskog proljeća 2010.- XII. Dana Matice hrvatske Mostar.

02. 06. Otvorena izložba "100 godina od posjeta cara Franje Josipa I. Mostaru" u Muzeju Hercegovina. Riječ je o fotografijama Antona Zimola iz fototeke Muzeja Hercegovina.

03. 06. Predstavu „Derviš i smrt“, tekst Meše Selimovića adaptirao Nebojša Bradić, režirao Muhamet Nurullah Tuncer, odigrao Gradski teatar iz Izmira u Narodnom pozorištu u Mostaru.

03. 06. Održan 1.samostalni koncert baletne škole „Arabesque“ u Pozorištu lutaka Mostar.

04. 06. Otvorena jednodnevna izložba pod nazivom „Ditiramb“ koja se istovremeno održava u Beču, Banjoj Luci, Berlinu, Sarajevu i Mostaru u OKC-u Abrašević.

04. 06. Promovirane knjige prof. dr. sc. Šimuna Muse, dobitnika Godišnje nagrade Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne „Antun Branko Šimić“, „Studije i ogle-di“ kao i tri knjige iz edicije „Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine“ (knj. br.8, 10 i 12) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru.

10. 06. Upriličena prezentacija dugoročnog projekta pod nazivom INVENT/TURA, o temi „Umjetnost i književnost kao arhiva sjećanja“ u Centru za kulturu. Kreatori i organizatori projekta su Karin Rolle i Sibylla Hausmann.

10. 06. Promoviran roman „Četverolisna djetelina“ Radmile Karaš u OKC-u Abrašević. Moderator promocije bio je Marko Tomaš, a kao gosti sudjelovali su Radmila Karlaš i Nikola Niko Mihaljević.

10. 06. Promovirana knjiga «S obje strane srca» autora Adnana Repeše. Promotori su bili Veselin Gatalo, Edim Šator, Elvedin Nezirović i autor. Promocija je upriličena u Narodnoj biblioteci na Luci.

11. 06. Otvorena likovna izložba pod nazivom „U čemu je bit“ u Galeriji kraljice Katarine. Svojim su se radovima predstavila 32 umjetnika.

15. 06. Održana književna pretpremijera zbirke kratkih priča autora Damira Jurice u OKC Abrašević. Priče su nastajale na blogu Dnevnik ulice.

16. 06. Novoosnovani Književni klub Mostar, prigodnim programom prvi put predstavio se mostarskoj publici u Čorovića kući. Klub broji 35 članova a utemeljen je kako bi povezoao ovdašnje pisce s kolegama, festivalima i časopisima u regiji.

17. 06. Predstavljen Turistički vodič Regija Hercegovina. Vodič su predstavili Nino Ćorić, Dragan Marijanović, Vladimir Vava Mikulić i Grgo Mikulić u Galeriji kraljice Katarine.

18. 06. Priređena izložba „12 godina Dana Matice hrvatske Mostar - Mostarskog Proljeća“, o aktivnostima i radu Ogranka Matice hrvatske Mostar u Galeriji kraljice Katarine. Izložba je priređena u povodu održavanja Glavne skupštine Središnjice Matice hrvatske u Hercegovini (prvi put u povijesti Matice da se Glavna skupština održava izvan Hrvatske). O izložbi je govorio autor Šemsudin Zlatko Serdarević , a nazočne goste u ime Matice hrvatske Mostar pozdravila je članica Predsjedništva Mira Pehar.

18. 06. Otvorena samostalna izložba mladog slikara Gorana Ristića u Klubu Aluminij.

21.06. Promoviran zbornik „Uloga Hrvata u hercegovačkom ustanku (1875.- 1878.)“ u organizaciji Matice hrvatske Mostar i nakladnika ovog zbornika Udruge „Vojvoda don Ivan Musić Ljubuški“. Zbornik su predstavili Radoslav Dodig, Željko Raguž, Ivan Sivrić te glavni urednik Dušan Musa. Promocija je održana u Galeriji kraljice Katarine.

22. 06. Predstavljena knjiga „Otvoreno pismo tebi, s ljubavlju“ hrvatske pjesnikinje Božice Jelušić u Clubu Aleksa.

24. 06. Promovirana knjiga novinara i publicista Šemsudina Zlatka Serdarevića „Nadimci u Mostaru“ u Clubu Aleksa, a promotori su bili Danilo Marić, Ekrem Moca Dizdar i autor.

24. 06. Književni cirkus pod nazivom „Mostarska ma(r)sovka“ , zajedničko čitanje mostarskih autora i autorica održan u OKC- u Abrašević.

27. 06. Održan koncert sakralnih i opernih arija u povodu blagdana sv. Petra i Pavla i 20 godina od obnove rada Napretka. Sudjelovali Vedrana Šimić, sopran, Tvrtko Stipić, tenor i Davor Radić, bariton, a koncert je održan u Galeriji kraljice Katarine.

30. 06. Održana tribina pod nazivom „Stradanja Hrvata u II. svjetskom ratu i poraću u BiH“, koju je organizirao Hrvatski intelektualni zbor u BiH. Na tribini su govorili dr. sc. fra Robert Jolić, Stanislav Vukorep, Stojan Miloš i dr. sc. don Ivo Balukčić. Tribina je održana u Galeriji kraljice Katarine.

Što ne zna Dino Mustafić (Intervju: Naša kulturna scena je društvo sitnih lažova; *Dani* 682; 7. 8. 2010., str. 36 – 39)

Magazin *Dani* objavio je intervju s Dinom Mustafićem, redateljem i predsjednikom Izvršnog odbora Naše stranke. U tom intervjuu Mustafić je izjavio i ovo: "Onda je moguće da provincijalna festivalska priredba *Dani Matice hrvatske* ima istu subvenciju kao Festival MESS u svojoj petoj deceniji postojanja." Redatelj Dino Mustafić se samo može praviti da ne zna:

Prvo: da je Festival Mostarsko proljeće – *Dani Matice hrvatske* Mostar prošle godine, dakle, nakon samo jedne decenije postojanja, postao članom Saveza europskih festivala (European Festivals Association – EFA). Drugo: da je dugogodišnji predsjednik Umjetničkog vijeća Mostarskog proljeća – *Dana Matice hrvatske* Mostar bio pokojni maestro Vjekoslav Šutej. Treće: da o programu festivala raspravlja i odlučuje međunarodno programsko-festivalsko vijeće: dr.sc. Ivo Prlender, intendant Dubrovačkih ljetnih igara, Darko Brlek, direktor Festivala Ljubljana i predsjednik Saveza europskih festivala, Milan Štrlić, ravnatelj Splitskog ljeta, Renato Švorinić, ravnatelj HNK Zadar i Zadarskoga kazališnog ljeta, Ivica Šarić, operni umjetnik i dopredsjednik Skupštine Kantona Sarajevo, arh. Angela Petrović, pomoćnica ministra u Sektoru kulture i kulturne baštine Ministarstva kulture i sporta FBiH i Srećko Šestan, ravnatelj Uprave za audiovizualnu djelatnost i izvedbene umjetnosti Ministarstva kulture Republike Hrvatske, s mostarskim glazbenikom mr. sc. Miljenkom Puljićem, ravnateljem Zagrebačke filharmonije i producentom Mostarskog proljeća.

Političar Dino Mustafić ne može ne znati da su Željko Komšić, hrvatski član Predsjedništva BiH, Filip Vujanović, predsjednik Crne Gore i Ivo Josipović, predsjednik Republike Hrvatske, osobno sudjelovali na otvaranjima Mostarskog proljeća – *Dana Matice hrvatske* Mostar. Možda ne zna rečenice Stipe Mesića, predsjednika Republike Hrvatske u dva mandata: "Zahvaljujući Matici hrvatskoj Mostar, koja se čvrsto i postojano drži svojih načela i djeluje u uvjerenju da se poznavanjem svoje i poštivanjem tuđih kultura stvaraju nove vrijednosti – Mostarskim se proljećem ne samo ponovno spajaju dvije obale razorenog grada, već se promiče suradnja i dijalog u regiji."

Dino Mustafić ne može ne znati da su zahvaljujući Mostarskom proljeću okupljeni, u ratu na različite načine raseljeni glazbenici, bivši članovi mostarskog Simfonijskog orkestra na zajedničkom veličanstvenom koncertu, da su svi Mostarci mogli doživjeti kazališne predstave teatarara iz Sarajeva, Zagreba, Beograda, Podgorice, Banje Luke, Tuzle, Zadra, Zenice, Osijeka, Splita, Mostara, umjetnike kao što su Ivo Pogorelić, Stefan Milenković, Monika Leskovar, operne ili operetne izvedbe iz Sarajeva, Beča, Rima, Budimpešte, Zagreba, glazbenike iz New Yorka, Istanbula, Ljubljane, pjesnike sa svih kontinenata.

Dino Mustafić dalje kaže: "MESS je uvijek bio i intelektualni odgovor na vladajuće carstvo konformizma i duhovne mlitavosti. Publika voli taj festival, struka ga cijeni, novinari prate i podržavaju, postao je za pedeset godina zaštitni amblem Sarajeva zajedno s još nekim značajnim festivalima poput SFF-a, Jazz festivala i Sarajevske zime. Ukinite to iz našeg kalendarskog života i vidjet ćete šta će ostati." Zaboravlja Dino Mustafić (ili ga to ne zanima) da festival Mostarsko proljeće – *Dani Matice hrvatske*, također ima publiku koja ga voli, struku koja ga cijeni, novinare koji ga prate. I u Sarajevu.

Festival Mostarsko proljeće je zaštitni znak Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Mostara i član je Saveza europskih festivala. A, sve je to postao za mnogo manje od 50 godina. Mustafić zaboravlja (zaboravlja li?) da bi se bez Mostarskog proljeća – *Dana Matice hrvatske* lako vidjelo što (zaista) ostaje u Federaciji Bosne i Hercegovine. Kao političar, ako ne kao redatelj, trebao bi znati da Federacija nije samo Sarajevo.

Dijeleći mišljenje svih članova Festivalnog vijeća Mostarskog proljeća,

Predsjedništvo i Nadzorni odbor Matice hrvatske Mostar: prim. dr. Slavko Musa, prof. Ivan Sivrić, dipl. oec. Nela Marinčić, odvjetnica Nada Dalipagić, fra Ante Marić, književnik Dragan Marijanović, prof. dr. sc. Ljerka Ostojić, prof. Mira Pehar, književnik Miro Petrović, dipl. iur. Ivan Rogić, prof. Jago Musa, dipl. novinarka Misijana Brkić Milinković, prof. dr. sc. Zdenko Ostojić i Josip Muselimović, odvjetnik